

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİ
LOCKE’UN SÖZLEŞME KURAMI
PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

YASİN TURNA

115235003

ANABİLİM DALI: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
BİLİM DALI: SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. GÜVEN BAKİREZER

KOCAELİ-2013

T.C.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİ
LOCKE’UN SÖZLEŞME KURAMI
PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK**

YASİN TURNA

115235003

ANABİLİM DALI: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

BİLİM DALI: SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİ LOCKE'UN SÖZLEŞME KURAMI
PERSPEKTİFİNDEN OKUMAK

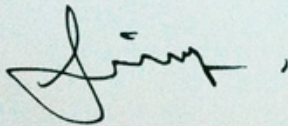
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: YASİN TURNA

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No: 10.07.2013 / 11

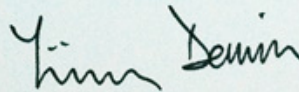
Doç. Dr.

Güven Bakırezer

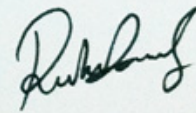
Doç. Dr.

Yücel Demirer

Yrd. Doç. Dr.

Mehmet Ruhi Demiray

KOCAELİ, 2013

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlandığı zaman içerisinde, Türkiye’de yeni bir anayasa oluşturulmaya gayret edilmektedir. Toplumsal bir sözleşmenin sonucu olarak ortaya çıkması beklenen anayasanın adeta bir demokrasi manifestosu gibi toplumun tüm kesimlerini maksimum mutabakatta buluşturması beklenmektedir. Toplumsal mutabakatın sağlanması içinse evvela bu mutabakatı engelleyen sıkıntıları doğru tespit ederek sağlıklı bir çözümleme yapmamız zorunludur. Bu tezde, siyasal ve sosyal sıkıntılarımızın temeline işaret eden, Osmanlı İmparatorluğu’ndan cumhuriyet rejimine geçilen sürecin kırılma noktası olan Milli Mücadele dönemi ele alınmıştır.

Milli Mücadele sonucunda yeni sözleşmeyi belirleyecek taraf, anasır-ı İslam birliği içerisinde geniş katılımcı bir demokrasiyle I. TBMM ve 1921 Anayasası’nın ruhuyla hareket etmişti. Ancak yeni sözleşmenin ilan edilmesi gereken cumhuriyet döneminde aynı mutabakat devam ettirilmeyecek ve Türk siyasal ve toplumsal hayatı üzerinden doksan yıl geçmesine rağmen, çatışmalı bir süreç içerisinde, eksik sözleşmeyle yoluna devam edecektir. Bunun yanı sıra, Milli Mücadele dönemi ile ortaya çıkan azınlık kavramı, önce etnik kimliklerden başlayarak ve sonrasında birçok siyasal kimliği de içine alarak, cumhuriyet döneminde de öteki olarak mutabakatın dışında tutulacaktır.

Locke’u bir perspektifle Milli Mücadele dönemini incelememdeki temel gaye, toplum sözleşmesinin önünde duran en büyük engellerin Locke’un mülkiyet, rıza ve toplumun çözülmesi kavramları ile yeniden anlamlandırmamıza yardım edeceğine olan kanaatimdir. Nitekim bu tezle sadece tarihsel bir okuma değil, güncel sorunlarımızın reçetesinin gene sorunların kaynağında bulunabileceğine dair de bir bakış açısı sunmayı amaçlıyorum.

Danışmanım Doç. Dr. Güven Bakırezer’in desteği ve özellikle Locke’un kuramları üzerindeki derin bilgisiyle yol göstericiliği olmasaydı bu tezi tamamlamam imkânsızdı. Sabrı, titizliği ve çalışma ahlakıyla hayat boyu örnek alacağım bir rehber olduğu için kendisine minnettarım. Dengeli bir bakış geliştirmek için kendisinden her zaman istifade ettiği Doç. Dr. Yücel Demirer’e, tez jürime katılarak ufuk açıcı fikirler sunan Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ruhi Demiray’a, kitaplarından her zaman

istifade ettirdiği ve tartişmalarıyla zihnimi daima dinamik kıldığı için Okt. Ahmet Öztürk'e, süreç içindeki destekleri için Kaan Doğan Erdoğan'a, Taha Baran'a ve İsa Bilgin'e saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Yasin TURNA

Temmuz 2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	vii
TABLolar	viii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

LOCKE’UN TOPLUMSAL SÖZLEŞME KURAMI.....	6
I.1 Locke’un Mülkiyet ve Siyasal İktidar Üzerine Görüşleri	7
I.2 Locke’un Halk İhtilaline Cevaz Veren ve Toplumun Dağılması Üzerine Söylemleri.....	17

II. BÖLÜM

HÜKÜMETİN ÇÖZÜLMESİ.....	22
II.1 Locke’un İhtilalci Çağrısı ve Milli Mücadele.....	23
II.2 Birinci Dünya Savaşı İle Başlayan İşgal Öncesine Hazırlık ve Toplumsal Ayrışmanın Hızlanması.....	35
II.3 Ulusal Self Determinasyon: Woodrow Wilson ve 14 Madde.....	38

III. BÖLÜM

TOPLUMSAL ÇÖZÜLÜŞ	41
III.1 Bir Kimlik oluşumu: Balkan / Dünya / İstiklal Savaşı	42
III.2 Anadolu'nun Demografik Yapısı: Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudiler'in Olgusal Panoraması	46
III.2.1 Rumlar	49
III.2.2 Ermeniler	51
III.2.3 Yahudiler	55

IV. BÖLÜM

TOPLUMSAL DAĞILMA.....	58
IV.1 Pontus Meselesi Üzerinden Toplumsal Dağılmaya Mikro Gözlem.....	59
IV.2 Toplumsal Sözleşmenin Kurgulanması Örneği: Kürt Meselesi.....	64
IV.3 Anadolu'da Toplumsal Dağılmaya Genel Bakış.....	71
KAYNAKLAR	81
ÖZGEÇMİŞ.....	89

ÖZET

Bu tezde, Milli Mücadele sırasında (1919-1923) yaşanan gelişmeleri John Locke'un toplum sözleşmesi kuramı perspektifinden anlamlandırmaya gayret edilmiştir. Lokceçu bir perspektif, Milli Mücadele sürecinden bugüne yaşanan sıkıntıların kavranmasına ve çözümüne işaret edilmesine yardım edecektir. Lockeçu perspektifi bu tezde belirleyen çerçeve, tüm kuramı değil, “rıza”, “hükümetin çözülmesi” ve “toplumun çözülmesi” kavramlarının sınırlılıkları dâhilindedir.

Milli Mücadele, yeniden kurulacak sözleşmenin peşinden koşmuştur. Ne var ki siyasallaşan etnik toplulukların hepsi tek bir siyasal topluluğun yeni sözleşmesinde bir mutabakat oluşturamamıştır. Gayri-Müslim topluluklar azınlık olarak kabul edilip sözleşmenin dışına itilmişlerdir ve buna paralel Anadolu'nun demografik haritasından giderek silinmişlerdir. Bu yüzden aranan yeni sözleşme kısmen rızaya dayalı olmuştur. Milli Mücadele, Anadolu'daki anasır-ı İslam'ın ortak bir rıza vererek oluşturacakları toplumsal sözleşmenin ilk aşamasını teşkil etmektedir. Yeni sözleşmeyi oluşturacak siyasal topluluğu I. TBMM ve 1921 Anayasası'nın ruhu bir arada tutmuştur. Ancak Milli Mücadele'nin sonucunda ortaya çıkan Cumhuriyet döneminde, etnik çoğulculuktan ve özel olarak Kürt kimliğinin tanınmasından vazgeçildiğinden orijinal sözleşmenin tatbikatı 21. yüzyıla sarkacaktır.

ABSTRACT

This thesis intends to understand the events occurred during the National Struggle (1919-1923) from the perspective of John Locke's theory of social contract. A Lockean perspective may help grasp and solve the problems experienced from the beginning of the National Struggle up to now. Lockean perspective here is regarded as a framework limited by Locke's notions of "consent", "dissolution of government", and "dissolution of society".

The National Struggle pursued the prospective social contract. Not all ethnic communities in the process of politicization became able to reach a consensus upon the prospective contract of one single political society. Non-Muslim communities would be excluded from the contract under the status of "minority", disappearing in time on the demographic map of Asia Minor. Thus, only partially, the new social contract took a place on the basis of consent. The National Struggle turned out to be the first stage of the social contract consented by the Islamic elements. The First Grand National Assembly (1919-1923) and the 1921 Constitution both constructed the emergent political society. Yet, during the republican Era that followed the National Struggle, ethnic pluralism and specifically the recognition of Kurdish identity would be abandoned, a fact postponing the application of the original contract to the twenty-first century.

KISALTMALAR

A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Birinci İnceleme	: Hükümet Üzerine Birinci İnceleme
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İkinci İnceleme	: Hükümet Üzerine İkinci İnceleme
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
Mektup	: Hoşgörü Üstüne Bir Mektup
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
I.D.S.	: Birinci Dünya Savaşı

TABLÖLAR

Tablo 1: TBMM Vekillerinin Milli Mücadele’den Beklenti Anketi.....: 28

Tablo 2: Türkiye Nüfusu.....: 47

GİRİŞ

Vox populi vox dei (Halkın sesi, Hakk'ın sesidir) diyen Locke (Locke 1990: 57) Oxford'da felsefe tahsili görmüş bir siyaset teorisyenidir. Tıpkı meşhur *Tabula Rasa* görüşüne benzer biçimde; ailesi, eğitimi, sürgün hayatı ve yaşadığı dönemden edindiği deneyimler fikirlerinin şekillenmesini sağlamıştır.

Puritanist Devrim'in yaşandığı süreçte Locke'un babası Parlamento ordusunda, I. Charles'a karşı iç savaşa destek vermekteydi. Kralın ilahi hak iddialarıyla saltanatını fevri biçimde yönetme hırsına karşılık parlamentonun hukuksal yetkiyle yönetme isteği arasında gelişen bir savaş yaşanıyordu (Ateş 1995: 51). Locke'un yaşadığı zaman; Restorasyon, Hoşgörü Antlaşması ve hoşnutsuz halkın Amerika kolonilerini oluşturduğu bir dizi süreci içeriyordu.

Locke'u sosyal bir mutabakat arayışına sevk eden bir filozof yapan, dünyada kendisini algıladığından bu zamana içerisinde bulunduğu fırtınalı tarihsel süreç (Locke 1997: 7) olmalı. Üslubu ve bütün eserleri bu realiteden ilhamla oraya çıkmıştır. Kralın keyfi eylemleri yüzünden patlak veren hanedan ve parlamento savaşları yönetim zafiyetini ortaya çıkarıyordu. Bunun temel neticesinde yönetsel ve toplumsal bir yaraya merhem olmak için "Hükümete Dair İki İnceleme"si ile devlet-toplum ilişkisini tesis etmeye çalıştı. Locke'un "İkinci İnceleme"si, İngiltere'de yönetimin kraldan Parlamento'ya geçmesine neden olan 1688 Devrimi'nin düşünsel temellerini atmaya çalışan bir kitaptır (Zabcı 2005: 138). Kansız Devrim'den sonra yayınlanan 1689 Haklar Bildirgesi, Locke'un insanların en tabii hakkı olduğunu savunduğu yaşam, hürriyet ve mülkiyet hakkını pozitif yasalarla güvence altına almak için oluşturulmuştur. Haklar Bildirgesi, tüm Batı dünyasını sarsacaktır ve insanların yaşamları, hürriyetleri ve mülkiyetleri üzerindeki haklarının korunmasının devletin en önemli görevi sayılmasında önemli bir vesile olacaktır.

Dini hoşgörüsüzlüğün hat safhada olduğu bir süreçte kaleme aldığı "Hoşgörü Üstüne Bir Mektup" İngiliz Parlamentosu'ndan geçen ve Presbiteryenler'e, Ayrılıkçılar'a, Baptistler'e ve Quakerlar'a ibadet özgürlüğü sağlayan Hoşgörü Yasası'na felsefi bir temel hazırlamıştır (Alatlı 2010: 842).

Locke'un verdiği eserler hem kendi çağdaşlarına hem de kendinden sonra gelenlere felsefi bazda büyük bir etki uyandırmış ve bu düşünceler reel hayata geri

dönülemez biçimde sirayet etmiştir. Locke yapıtlarını yayınladıktan kısa bir süre sonra Voltaire tarafından, Newton ile beraber, “yaşadıkları çağın hem en büyük felsefecileri hem de en mahir yazarları” sayıldı. Bu yapıtlarından dolayı mezarı yanında “onun felsefesi Amerika Birleşik Devletleri’ni kuranlara yol gösterdi” diye hatırlatan şükran dolu bir levha bulunmaktadır (Woolhouse 2011: 2).

Locke’un eserlerinin tümünde “akıl”, insanın biricikliğinin temel mekanizmasıdır. Bu yüzden Liberalizm’in öncüsü olmuştur. Locke’un insanı Adam Smith’e ilham veren Homo Economicus’un ta kendisi; yani Locke’un “Siyasal insan”ıdır (Ateş 1995: 56). Eylemlerin akla göre hareket edilerek birey, toplum ve siyasal yönetim ilişkisini tesis etmek gerektiğini her fırsatta dile getirmesi, Locke’u Akıl Çağı’nın öncülerinden kılmıştır.

İnsanların bir arada yaşamalarının optimal faydasından söz eden Epikür’dan sonra, modern toplum sözleşmesi kuramcılarının ilki kabul edilen Hobbes sıkı bir mutlakiyetçiydi. İnsanların bir arada yaşamalarının temelinde koşulsuz biçimde devlete itaati öngörüyordu.¹ Hobbes’a büyük bir ilgi duyan Locke ise onun tesis ettiği sözleşme teorisi söylemlerine yaptığı itirazlarla beraber tamamlayıcısı olmaya çalışıyordu.²

Locke’da maddi öncelikleri ön planda tutan pratik bir akıl mevcuttur. “Antiklerin onayladıklarından daha ampirik bir analize bağlayarak yapay siyasal varlıklar veya maddî amaçlarını elde etmelerine imkân veren hükümetler meydana getirir” (Tannenbaum; Schultz 2011: 33). Bu yüzden “mülkiyetini; yani yaşamı, hürriyeti ve servetini” güvence altına almak için bir toplumsal sözleşmeyi gerekli görür.

Locke’un söylemleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yaşananlarla benzerlik taşımaktadır. Hintli Seyyit Abdülmecid’e göre İngiliz

¹ Hobbes’un ve diğer toplum sözleşmesi kuramcılarını için bkz. (Boucher, Kelly 1994). Hobbes’un insan doğasına, devlete ve bu ilişkiden doğan sözleşme teorisi için bkz. (Hobbes 2012).

² Hobbes’un “kendine yapılmasını istemiyorsan başkasına da yapma” ünlü deyişiyile; Locke’un “kendini nasıl seviyorsan, komşunu da öyle sev” sözlerindeki gibi aralarında birçok felsefi benzerlikler vardır. Ancak Locke’un yasama, özgürlük ve direnme haklarını devredilemez haklar olarak göstermesi aralarındaki farklılıkların kırılma noktasıdır.

Meşrutiyeti ile Osmanlı idari yapısını kıyaslamış, “amme-i müslimin üzerine velayet-i amme icma-i ümmetle sabittir” diyerek, halifeye biatı “toplumsal sözleşme” ile özdeşleştirerek, John Locke’un “Civil Government” kuramını Osmanlı meşrutiyetine benzetmiştir (Akın 2008: 34). 19. yüzyıldan itibaren çoğalan siyasal iktidarın sınırlandırılmasına yönelik, Ayanlar ve Yeni Osmanlılar tarafından öncüllük edilen süreç ve nihayet toplumun dağılmasına sebebiyet verecek açık bir istila Locke’un teorilerinin uygulanması için muazzam bir sahadır.

Locke’un fikirlerine kısaca baktıktan sonra tezin bir diğer paçası olan Milli Mücadele döneminde tesis edilmeye çalışılan toplumsal sözleşmeye bakabiliriz. Locke’un söylemlerinin bu dönemde yaşananlara ışık tuttuğu ve yeni bir devlet tesis edilirken onun sözleşme teorisinin çare olabileceği düşünülmektedir. En başta belirtirsek, Locke’un tüm sözleşme teorisini içene alan bir çerçevede değil, belirli bir perspektif ile bu dönemdeki gelişmeler ele alınmıştır. Locke’un sözleşme kuramında bahsini ettiği gelişmeler bu dönemin özgün yapısı içerisinde her zaman paralellik seyretnemektedir. Ancak Locke’u bir perspektifin Milli Mücadele’yi anlamamıza ve bugünden bakıldığında, Milli Mücadele sırasında (1919-1923) ve sonrasında oluşan “sıkıntıları” kavramamıza yardım edeceği düşünülmektedir.

Milli Mücadele dönemine bakarken Locke’u perspektifi belirleyen çerçeve, Locke’un “rıza” ve “toplumun çözülmesi” kavramlarıdır. Milli Mücadele döneminde hem Osmanlı toplumu hem de her bir etnik topluluk çözülmüştür ve ortaya çıkan her siyasal topluluk kendi rızasını içeren toplumsal sözleşmelerin peşinden koşmuştur. Nihayetinde “kısmen” rızaya dayalı bir sözleşme ortaya çıkacaktır. Bu kısmi rızanın sebebi ise oluşturulacak yeni sözleşmede ortaya çıkan sıkıntılardır. Gayri-Müslim toplulukların azınlık olarak görülmesi ve Kürtler açısından orijinal sözleşmeye aykırı siyaset izlenmesi gibi sıkıntılar yeni sözleşmenin temelindeki sıkıntılara işaret edecek örneklerdir. Tezde, 1923 öncesinde oluşturulmaya çalışılan sözleşmenin ilk safhası ele alındığı için Locke’u bir perspektif uygun görülmüştür. 1923 sonrasına ilişkin bir çalışma yapacak olsaydık Rousseaucu bir bakış belki daha doğru olurdu.

Tezin bir diğer meselesi, Locke’un Hükümet Üzerine İkinci İnceleme eserinde hükümetin sona ermesine sebebiyet veren nedenlerin, toplumun da çözülmesine ne şekilde sebebiyet verdiğine işaret etmektir. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte bu çözülmenin hangi minvalde ortaya çıktığı, Milli

Mücadele tarihinin evreleriyle ve hatta erken Cumhuriyet döneminde yaşananlarla kıyaslamalar yapılarak görülecektir. Bu sayede Cumhuriyet felsefesini oluşturan hukuki, siyasi, sosyolojik, demografik etmenlerin; oluşacak yeni toplumsal sözleşmenin temellerini ne şekilde attığı ve bu hareketi ihtiva eden kesimin gerekçelerinin ne olduğu anlamlandırılacaktır.

Milli Mücadele’de söz konusu olan sadece hükümetin çözülmesi değildir. Bu dönemde, daha önceki bir dizi gelişme neticesinde başlayan toplumun çözülmesi tamamlanmıştır. Bu yüzden toplumsal sözleşmenin yeniden kurgulanması gereklidir ve Milli Mücadele bu sözleşmenin peşinden koşmuştur. Ortak bir direnişin sonucu olduğu kadar, oluşturulacak toplumsal sözleşmenin de ilk aşamasını belirleyen I. TBMM’nin ortaya çıkışı ve eylemleri göz önünde bulundurulacaktır. Milli Mücadele hareketine yön veren kutupların, Hristiyan etnik toplulukların ayrılıkçı faaliyetleri karışığında “anasır-ı İslam” birliğini temsil eden I. TBMM ve 1921 Anayasası olduğuna dikkat çekilecektir. 1921 Anayasası’nın yerel yönetimleri kuvvetlendirici kamu yapılanması ve genel siyaseti belirleyen “TBMM çatısı altında toplanan toplulukların iradesi” olacağı üzerine söylemlerinin, oluşturulan toplumsal uzlaşındaki –özellikle Kürt Meselesi üzerindeki– pozitif etkileri gözlemlenmiştir.

Tezin sınırlılıkları çerçevesinde –belirli bir örneklem olay üzerinden hareketle– toplumsal ayrışmayı anlamlandırmamız için resmi tarihte Pontus Meselesi olarak adlandırılan mesele ele alınmıştır. Anadolu’nun Kuzey-Doğusu’nda yaşayan bir milletin Hristiyanlık ve Rumluk kimliği üzerinden Osmanlı Devleti’ne karşı girişilen bağımsızlık mücadelesinin, toplumsal alanda bir kimlik bunalımına dönüşerek, bölge halklarının arasında ne tip bir ayrışmaya gittiği üzerine bir inceleme yapılacaktır.

Tezde, Anadolu’nun demografik yapısında önemli bir yer tutan Rum, Ermeni ve Yahudi nüfuslarının, Osmanlı geç döneminden başlayarak Milli Mücadele dönemine geçerkenki ve sonrasındaki değişkenliği göz önünde bulundurulmuştur. Siyasallaşan toplulukların bağımsızlık meşruiyetlerini kuvvetlendirmek için neredeyse son yüz yıl boyunca nüfus istatistiklerini bir araç olarak kullandığı görülecektir.

Osmanlı devlet sistemine ve Osmanlı tebaasına sıkı bir biçimde eklemelenmiş Ermeni nüfusunun, içinden çıkan siyasal toplulukların iktidara rıza göstermemesi neticesinde, akıbetinin ne şekilde sonuçlandığına ışıık tutulacaktır. Özellikle nüfus oranına göre siyasal hak iddiası ve bu minvalde hızlanan savaş durumu, Anadolu'daki Ermeni nüfusunun yok olmasına neden olacaktır.

1914 nüfus sayımına göre 22 milletten biri olan Yahudiler'in siyasal yapılanmalarını Avrupa'daki siyasal dernekleri vasıtasıyla ve Osmanlı'da İTC içerisinde oluşturdukları gözlemlenmektedir. Milli Mücadele döneminde de desteklerini görece Anadolu hareketinden yana kullandıkları görölmektedir. Yahudi siyasal hareketinin Filistin'de bir yurt edinme girişimi neticesinde nüfuslarının Anadolu'dan giderek eksileceğı gözlemlenecektir.

I. BÖLÜM
LOCKE'UN TOPLUMSAL SÖZLEŞME KURAMI

I.1 Locke'un Mülkiyet ve Siyasal İktidar Üzerine Görüşleri

Locke'un "mülkiyet" kavramını ve mülkiyete bağlı olarak ortaya çıkan "siyasal iktidarı" açıklamak için "doğa durumu"na bakmamız gerekir. Toplum sözleşmesi kuramlarında doğa durumu, bireyin hiçbir otorite altında kalmadığı, herkesin kendi iktidarını içinde taşıdığı bir durumdur. Ancak Locke'a göre insanın iktidarı dilediğini yapacak ölçütte olmamalıdır. Doğa durumundaki özgürlüğün sınırlarını belirleyen, başka bir deyişle doğru ve yanlışla işaret eden ahlak kuralları mevcuttur. Bu kuralları belirleyense "gücü, bilgeliği ve iyiliği sonsuz olan bir yüce varlık ve anlayan ve ussal bir yaratık olarak insan ideleridir (Locke 1824a: IV. III. 18).³ Doğa durumundaki insanlar aynı derecede eşit ve özgürdürler. Bu eşitlik, adeta insanların birbirlerini yaşattıkları ölçütte özgürlüklerinin karşılıklı olarak devam etmesini sağlayan bir süreçtir. Doğa durumundaki eşitlikten ötürü Locke'un tekrarlayarak belirttiği gibi "Kendi varlığını korumasını tehlikeye atmıyorsa... bir kişi diğerinin yaşamına, özgürlüğüne, sağlığına ya da mallarına yönelemez" (Locke 2012: 6). Öyleyse birinin diğerinin özgürlüğüne karşı yaptırım gücü ancak savunma amaçlı olabilir.

Locke'a göre doğa durumu içerisindeki insanların birbirinin eşitlik ve özgürlüğünü kabul ettiren bir doğa yasası bulunmaktadır. Doğa yasasını oluşturan şeyse "akıl"dır. Doğa durumunda herkesin eşit ve özgür olması Tanrı'nın bir iradesinin sonucudur; çünkü insanlar benzer yetilere sahip olarak yaratılmışlardır. Tanrı, insanlardan doğa yasalarına, yani akla uygun bir biçimde insanların davranması beklemektedir. Ancak herkes bu akılcılığı göstermeyecektir. Bu yüzden Locke'un kuramı, doğa durumundan mülkiyet kavramına ve nihayet toplum sözleşmesine değin uzanacaktır (Zabcı 2005: 166, 168).

Locke'un "mülkiyet" kavramı, sözleşme kuramında mühim önem taşımaktadır. Locke, mülkiyet kavramı için çok geniş bir tanım yapmıştır. Locke'un mülkiyeti izah ederken dolaylı ya da direkt olarak söylediği; insanların "Yaşamları, hürriyetleri ve servetleridir" (Locke 2012: 87). Mülkiyet hakkı, yukarıda değinilen

³ Locke'a ait ifadelerde gönderme yeri, eserin evrensel bölümlendirilmesine göre yapılacağından sayfa numarası verilmeyecektir.

karşılıklı gözetmenin en önemli gerekçesidir. Bu yüzden “Yaşamlarının, hürriyetlerinin ve servetlerinin karşılıklı korunması için önceden birleşmiş bulunan ya da birleşme fikrine sahip olan diğer insanlarla birlikte bir topluma katılmayı ister” (Locke 2012: 123). Mülkiyet kavramı, kişinin özgürlükleriyle sıkı sıkıya bağlı olan bir haktır. İnsanın özgür kalabilmesi için kendi bedenine, mülklerine sahip olması ve bunları özgürce kullanması gereklidir (Bouillon 1998: 22). İleride de göreceğimiz üzere mülkiyetin –belirli bir kısmından vazgeçme imkânı olsa da– kişinin reddedemeyeceği ölçütte yaşam hakkıyla ayrılmaz genişlikte de bir manası vardır.

Doğa durumunun her an tehlikelerle ve bilinmezliklerle doluydu. Doğa durumunun düzenleyicisi olan ortak aklın, iradeyi belirleyen kişinin arzuları gibi nedenlerle, farklı yerlerde değişik kabuller göstermesi bilinmezliği güçlendiriyordu (Locke 1990: 141). Çünkü doğa yasası, bütün ussal yaratıklar için açık ve anlaşılır olmasına rağmen, insanların yasayı incelememekten dolayı cahil olmaları kadar kendi çıkarlarının da etkisi altında kaldıklarında dolayı yasayı yönlendirirler (Locke 2012: 124). Bu yüzden insanlar belirli bir otoriteye bağlı kalma ihtiyacını duydular. Çünkü insanların doğal özgürlükleri ve haklarının saldırıya uğraması halinde bir güvenceleri yoktu. Böylece, insanlar çıkarları gereği mülkiyetlerini korumak için topluma katılmışlardır (Zabcı 2005: 188).

İnsanların toplumu oluşturmaları, aynı zamanda siyasal iktidarın başlangıcıdır (Locke 2012: 99):

“Siyasal toplumu başlatan ve fiilen kuran şey bir çoğunluk oluşturmaya muktedir belli bir sayıdaki özgür insanın bu tür bir toplumda birleşme ve bütünleşmeyi onaylamalarından başka bir şey değildir. Bu nedenle dünyada herhangi bir meşru yönetimin başlangıcına olanak veren/verebilen şey sadece ve sadece budur.”

Locke’un bu açıklamasında görüleceği gibi doğa durumundan çıkmak aynı zamanda siyasal bir iktidar oluşturmak için çoğunluğa fırsat tanıyordu. Locke’un çoğunluğa tanıdığı bu ayrıcalık ileride görüleceği üzere yasamanın oluşumundan, en önemli kararların alınışına dek en büyük ortak iradenin dışı vurumu olarak görülecektir.

Locke'un devlet tasavvurunu anlamak için siyasal iktidar ve mülkiyet ilişkisini anlamamız zorunludur. Kişiyi doğa durumundan siyasal bir topluluğun üyesi yapmaya zorlayan belki de birincil kaynak Locke'un tarif ettiği mülkiyet kavramıdır. Kurulan siyasal iktidarın sınırlılıklarını ve iktidara karşı halkın bağıını belirlerken de gene mülkiyet ön planda yer alacaktır. Siyasal iktidar, mülkiyeti düzenlemek ve korumak için vardır. Locke'un İkinci İnceleme'de açıkça zikrettiği üzere (Locke 2012: 3):

“Siyasal iktidarı, mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezasını ve dolayısıyla diğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasalar yapma; topluluğun gücünü bu yasaların uygulanmasında ve devletin dış zararlara karşı savunulmasında kullanma ve bütün bunları kamu yararı için yapma hakkı olarak alıyorum.”

Bu iktidarın gücünü anlamak için iktidarın kaynağını doğru tespit etmemiz gerekir. Bu kaynağın kökeninde sadece siyasal iktidarın koyduğu kurallar yoktur. “Locke insanların eylemlerinin doğruluğu ve yanlışlığını saptamak üzere başvurdukları dört tür yasadaki bahseder: ilahi ya da ahlaki yasa (vahiy ile bilindiğinde pozitif yasa, akıl ile keşfedildiğinde doğa yasası), insani yasa (sivil toplum yasası), kardeşlik (hayırseverlik) yasası ve özel yasa (akit yasası ve vicdani yasa)” (Locke 1967'den aktaran: Bakırezer 2010: 124).

Siyasal iktidar toplum içerisinde bir yasaya bağlı olarak karar verecek tarafsız bir hâkim görevi üstlenmektedir. Doğa durumundan, uygar/siyasal topluma geçen kişi kendi cezalandırma ve savunma serbestliğinden sıyrılıp bu yetkisini devlete devreder. Doğa yasasının verdiği yürütme yetkisi artık siyasal toplum içerisinde geçerliliğini yitirmiştir. Bu notadan sonra kişi “mülkiyetine karşı başkalarının vereceği zararlara ve saldırılara karşı koruma iktidarından sıyrılmış ve savunma hakkı aslen toplumdaki bütün herkesi cezalandırma yetkisi olan siyasal topluma geçmiştir” (Locke 2012: 87, 88). Siyasal toplum, kendi üyelerinin uğrayacağı zararları tazmin etmek adına, kendi içerisinde geliştirdiği kurumlarla hareket etmektedir. Şüphesiz bu kurum yasama etrafında şekillenen ve yasalarla sınırlandırılmış devlet teşkilatıdır. Cemaat, toplumun bir parçası olmak için kanunlara itaat edecektir (Locke 2006: 327). Siyasi otorite de insanlara karşı mutlak ya da keyfi vasfa sahip olmayıp kendini seçenlere karşı sorumluydu (Woolhouse

2011: 211). Artık bir yargıç, yasama ya da yasama tarafından atanan yöneticiler bu sivil toplum arasında hakem vazifesini yerine getirecektir.

Zararları tazmin etme yetisiyle donatılmış bir iktidarın olması şarttır. Belirli bir sayıda iradenin bir araya gelmesi devlet durumuna geçilmesini şart koşturamaz. Toplum içerisinde uzlaşmazlıkları halledecek ve zararı tazmin edecek bir otoritenin bulunmaması durumunda bu toplum hala doğa durumunda kalacaktır (Locke 2012: 88, 89).

Siyasal iktidarın tabiiyetine geçilmesinin bir diğer nedeni görece olarak özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Kişi topluma geçerken doğal özgürlüklerinin bir kısmını devretse de artık eskiye nazaran çok daha güvenli bir özgürlük durumuna sahiptir. Bu durum (Locke 2012: 4):

“İnsanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle⁴ kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük durumudur.”

Locke’un tanımlamalarındaki mülkiyet vurgusu, siyasal toplumu oluşturanların, sadece mülkiyet sahibi sınıftan kimseler olduğu kanısını uyandırmaktadır (Zabcı 2005: 193). Bu tanımlamaya dayanarak, Zabcı, emekçiler ve yoksulların yanı sıra, kadınların, yabancıların ve diğerlerinin (çocuklar, deliler, tembeller, duygusal doğası olanlar, çaresizler) toplum sözleşmesinin dışında kaldığını iddia etmektedir. Sözleşmenin dışına itilen bir diğer grup olarak ateistleri de eklemek yanlış olmaz. Locke, Mektup’ta: “Tanrı’nın varlığını inkâr edenlerin hiçbir şekilde hoş görülmemelerini” söyler ve ekler “Tanrı’yı işin içinden çıkarmak her şeyin çözülmesine yol açar, dinin yapabileceği her şeyi tahrip edip çökertir” (Locke 1824b: 47).

⁴ Çevirenin notunda da izah edildiği üzere metnin orijinal dilinde bu sözcük “possession”dır. Possession sözcüğünün karşılığı “mülkiyet” olsa da, çeviren yalnızca “property” sözcüğünü bilinçli biçimde “mülkiyet” olarak çevirmiştir.

Sözleşmenin dışında kalan son kişilerse kölelerdi. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Locke'un mülkiyet tanımının özgürlükle bağıntılı bir hak olduğu açıktır. Siyasal toplum içerisinde kişinin oluşan iktidara tabiiyet durumuna göre özgürlüğünü yitirme ihtimali vardır. Böyle bir durumda insanın mülkiyet edinmemesi onun sivil toplumun bir parçası olup olmamasına bağlıdır. Kişinin sivil toplumun bir parçası olması için özgür bir birey olması şarttır. Bu bağlamda özgür olunmayan –ki Locke'un “kölelik durumu” olarak nitelendirdiği– bu durumun hangi şartlarda gerçekleştiğini bilmemiz gerekir.

Locke için kölelik kurumu siyasal iktidarın bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Köleler, “meşru bir savaş hali” sonucunda siyasal iktidar tarafından cezalandırılarak yaşamları ellerinden alınmış insanlardır. Bu kişiler artık özgürlüklerini yitirmişlerdir ve buna mukabil mülkiyet hakları ortadan kalkmıştır. Devletin temel amacının mülkiyetin korunması oluşu bu kişilerin sivil toplumun birer parçası olmasını imkânsız kılmıştır (Locke 2012: 85). Locke'un bahsettiği kölelik, Woolhouse'a göre (Woolhouse 2011: 216, 217): “masum insanların adaletsiz bir saldırıya karşı yürüttükleri savunma amaçlı bir savaş” neticesinde ele geçirilen “savaş hali içinde yer alarak yaşamlarını ortaya koymuş” (Locke 2012: 85) kişilerdir. Hakikaten Locke köleliği meşru kabul ediyorsa “kuramları ile Afro Amerikan kölelik arasında gözden kaçmayacak bir çelişki” söz konusudur. “Belki de Locke'un İkinci İnceleme'yi kaleme almadan on beş yıl önce Afrika hisselerini satması, köleliğin meşruluğu hakkında fikrinin değiştiğinin bir göstergesidir.”

Locke için uygar/siyasal toplum gönüllü bir birlikteliktir. Kuruluşunda herhangi bir sayıdaki insanın gönüllü bir sözleşme ve karşılıklı rızası vardır (Bakırezer 2010: 130). Locke'a göre, her insan hür olarak doğar⁵ ve açık ve gizli onay ile iktidarını belirler. İnsanların aralarında güven tesis edip bunu koruma altına alması için bu şarttır. Sürekli korku ve tehlikelerle dolu doğa durumunu terk ederek

⁵ Bahsi geçen hürriyet, kişinin yönetime bağlı olma zorunluluğunun olmadığına dair bir içeriğe de sahiptir. Locke'a göre “Yönetimler baba üzerinde iktidara sahip olmalarından ötürü, oğul üzerinde iktidar iddiasına sahip olamazlar” ve “çocuk ergin yaşına gelinceye dek babasının öğretimi ve otoritesi altındadır ve o yaşa geldiğinde, kendisini hangi yönetim altına koyacağı, hangi siyasal bütünle birleşeceği konusunda hürriyet içindeki özgür bir adamdır” (Locke 2012: 118).

toplumu oluşturan insanların bir arada olması, şüphesiz kendi rızalarıyla ortak bir birleşme içerisine girmiş olmalarından kaynaklıdır (Copleston 1998: 138). Devletli bir toplum modeli “rıza”ya dayalıdır. Bir insan topluma girerken açık bir biçimde onayını ortaya koymaktadır. Bu sayede kişi o toplumun tam bir üyesi konumuna gelir ve artık o devletin uyruğu konumundadır. Bu noktadan sonra o devletin mülki sınırları içerisinde; ister direkt kendisinin onayıyla katıldığı, ister babadan devraldığı toprakla süre gelen bir katılım olsun ya da hepsinden öte bahsi geçen mülki sınırlar dâhilinde özgürce dolaşabilme hakkına sahip olsun, yasalara uyma zorunluğu vardır (Locke 2012: 119, 120).

Locke için rıza, yasalara uyma yükümlülüğünün de temelindeydi (Bakırezer 2010: 131). Birey, ister açık bir onay ile katılımını belirtsin, isterse örtük bir onayla katılımı söz konusu olsun yasalara uyma zorunluluğu vardır. Kişinin özgürce ülke sınırlarında gezebiliyor oluşu, onun her ne kadar uyruk olarak tabiiyet göstermese de, yasalara mutlak itaat göstermesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim örtük bir rıza ile herhangi bir devletin mülki sınırlarında yaşamlarını idame ettiren özgür bireyler, eğer bu topraklar üzerinde bir sahiplenmede bulunmayacaklarsa, başka bir devletin yurttaşı olarak eklenmeleri en doğal haklarıdır.

Locke, devletle toplum arasında bir sözleşme görmez. Buradaki bağa “güven” der. Sözleşme bireyler arasında yapılır ve bu sözleşme devlet tarafından korunur. Özgürlüğün peşi sıra gelen bir teminat olan mülkiyetse siyasal toplumu bir arada tutan bir tutkal vazifesi görmektedir. Bu yüzden herkes sözleşmeye topraklarıyla katılır. Ortak bir siyasal toplumun parçası olan insanları hükümetin bir üyesi yapan süreklilikse “miras” yoluyla. Siyasal toplum devamlılığını babadan oğula mülkiyetle birlikte aktarmaktadır. Bu mülkiyetin sahibi ve üzerinde söz hakkı olan babanın dâhil olduğu sözleşme, aynı zamanda onun bir devletin uyruğu olduğunun da göstergesidir (Locke 2012: 116, 117). Miras yoluyla aktarılan uyruklu, toprak parçasıyla ilintili olarak hükümete karşı bir itaat yükümlülüğü doğurur. Bu itaat devlet sınırları içerisinde yaşadığı zamana kadar sürer. Toprak sahibinin mülkiyetiyle ilgili bağışlama, satma ve kullanma gibi haklarından tümüyle vazgeçmesi halinde dâhil olduğu sözleşme alanının dışında yeni bir dünyaya eklenilebilecektir (Locke 2012: 121). Öyleyse, dağılma hali olmadığı sürece, meşru bir hükümetten kopmanın yolu miras kalan toprağı satmak, bağışlamak ya da bırakmaktır. Kısaca özetlersek;

Locke’a göre sözleşme bozulamaz, sürekli. Ancak birey siyasal iktidarın otoritesinden ayrılmak isterse, reşit olduktan sonra parasını alıp bağılı bulunduğı hükümetten kopabilir.⁶ Locke’un mülkiyet üzerine görüşlerinde belirttiğı gibi, kişi toprağıyla devletten ayrılamayacağına göre, ayrıldıktan sonra bu toprağı işleme olanağı da kalmayacaktır. Böylece açık bir kaynak israfı söz konusu olacaktır. Öyleyse, kişi sınırsız mülkiyetin yegâne mübadele aracı olan parayı alıp gitmelidir.

Devletin bir uyruğı olarak sahip olunan ve miras yoluyla sürdürülen mülkiyet hakkından aslında feragat etmek kişiye doğa durumuna sürükler.⁷ Locke, bir sözleşme ile oluşan devletten çok sınırlı bir ayrılma hakkı tanımaktadır. Uyruğun devletten ayrılması için –ileride bahsi geçecek olan ve felaket olarak adlandırdığı– hükümetin dağılması için gereken hallerin ortada olmasını şart koşar ya da kamu otoritesinin bir ceza olarak kişiye yurttaşlıktan çıkarma kararı vermesi gerektiğini savunur. Devlet durumundaki bir sivil toplum içerisinde doğa durumuna geçen biri artık aynı hürriyete sahip olamaz (Locke 2012: 121). Bu bağlamda, Locke, sözleşmeden kopulmasını akılcı bulmayacaktır. İnsanın böyle bir eylemi göstermeden evvel karşılaşacağı sonuçlardan kaygı duyarak nasıl hareket edeceğini ileride göreceğiz.

Locke’un toplum sözleşmesinde “rıza”, siyasal yükümlülüklerin doğuştan gelmediğini kanıtlaması açısından önemlidir. Rıza uygar toplumu bir araya getirerek yönetimin kurulmasına vesile olur. Bununla birlikte, toplum sözleşmesi, yönetimin meşruluğunun sürmesi ve devamlılığının sağlanması için sürekli bir rıza haline gelmelidir (Zabcı 2005: 196). Ancak, Locke’un İkinci İnceleme’sinin 99. parafında iddia ettiğı üzere, sözleşmeyi yapan ve devamlılığını sağlayan, çoğunluğu oluşturacak kadar insanın rızasıdır. Geri kalan azınlığın rızasının aranmadığı sonucunu çıkarmasak da, bu konuyla ilgili söylemleri muğlaktır. Ona göre; “Çoğunluğun geriye kalanlar adına karar veremediğı yerde buradakiler tek vücut

⁶ Locke, mülkiyet kavramını belirlerken hangi şartlarda sahiplenmelerin olacağını tespit etmek için kullandığı “emek-fayda” teorisi için bkz. (Locke 2012: 25-34).

⁷ Locke’un yaşadığı çağda mülkiyetinden vazgeçerek kişinin devletin bir üyesi olmayı reddetmesi, O’na göre kabul edilebilir bir durumdur. Pekâlâ yeni dünyaya (Amerika Kıtası’nın uçsuz bucaksız boş ovalarına) göç edinilebilirdi. Ancak bu önermenin çağımızda geçerliliğı yoktur. Ayrıca sosyal sözleşmeyi yaşatma gayretinde olan Locke’un da bu önermeye pek sıcak bakmadığı görülmektedir. Benzer bir tartışma için bkz. (Copleston 1998).

olarak hareket edemezler ve dolayısıyla yeniden derhal dağılırlar” (Locke 2012: 98). Bu bakımdan çoğunluğun eylemi bütünü kapsayacak bir boyuttur.

Locke’un yönetim biçimini belirleme görevini verdiği çoğunluk toplumun tüm iktidarını elinde tutar. Çoğunluk, yasa yapmak için tüm iktidarını kullanabilir ve kendi atadığı görevlilerin bu yasaları uygulamasını sağlayabilir (Zabcı 2005: 201). Başka bir deyişle hükümet/devlet biçimine (ya da aynı anlama gelmek üzere yasamanın hangi ellere verildiğine) ilişkin bir mutabakat içermiyordu. Bunu tayin edecek çoğunluktu (Bakırezer 2010: 131). Çoğunluk, siyasal bütün adına eylemde bulunma ve karar verme hakkına sahiptir. Çünkü Locke’a göre, çoğunluğun onayı mantıksal olarak bütünün eylemi olarak kabul edilmezse ve her birey adına belirleyici olmazsa her bir bireyin onayı dışındaki hiçbir şey, herhangi bir şeyin bütünün eylemi olmasını sağlayamaz (Locke 2012: 95, 98).

Locke’un toplum sözleşmesinde siyasal topluma geçiş ve sonrası yasamanın⁸ oluşturulması için gereken eylem ve karar yetkisi “çoğunluktur”. Fakat bu çoğunluğun keyfi biçimde hareket edeceği düşünülemez. Öyle ki, keyfiliğin önüne geçilmesinden olacak ki ortak bir siyasal bütünü temsil eden çoğunluk kendini derhal bir yasama içerisinde bulur. Meclis tarafından, doğa durumunun yegâne düzenleyicisi olan akıl vasıtasıyla, doğa durumunu geçersiz kılacak ölçütte pozitif hukuk kuralları devreye girecektir. Ancak, salt ortak bir akıldan söz edemeyeceğimizden olacak ki, Locke için “çoğunluk” kavramı siyasal toplum içerisindeki en büyük belirleyici aygıttır. Herhangi bir eylemde bulunmak için yasalarla belirlenmiş meclisler, yasaların ön gördüğü sayısal üstünlüğü sağlamak durumundadır. Belirli sayıya ulaşılma zorunluluğunun belirtilmediği durumlarda ise kabul yeter sayısı çoğunluğun kararıdır (Locke 2012: 96). Kısaca özetleyecek olursak, karar yeter sayısının belirtilmediği durumda, Locke’un çoğunluğu genelin iradesinin yerine koyduğu açıktır. Locke’un çoğunluğa verdiği güce karşı Copleston’un isabetli çekincesinde değindiği üzere “Locke, bir çoğunluğun azınlık

⁸ Locke’un yaşadığı çağa bakarsak hükümet şekli olarak pek tabi meşruti bir monarşiyi kabul ettiğini görebiliriz. Ancak 1688 Devrimi’ne verdiği desteği göz önüne alırsak, asıl sözleşmeyi yapan çoğunluğun elinde bulunan güçlü bir parlamento karşısında sınırlı bir monarşi fikrine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

üzerinde tiranlık uygulayabilecek bir yolda davranabileceğini ön görememiştir” (Copleston 1998: 140).

Tüm sözleşmecilerin ortak biçimde kabul edeceği gibi yaşam hakkı en biricik, devredilemez ve vazgeçilemez bir haktır. Egemeni kutsallaştıran ve ona karşı mutlak bir bağlılık besleyerek, neredeyse hiçbir şekilde isyan hakkını tanımayan Thomas Hobbes’un Leviathan’ında geçtiği üzere: “Mülkiyet olarak sahip olunan şeyler içinde bir insan için en değerli olanı onun kendi yaşamı ve bedenidir.” Hatta bu durum öyledir ki kişinin egemene karşı isyanı sadece öldürüleceği zamana kadardır ve bu mücadele celladın boynumuza ipi geçirmesiyle başlar. Locke’un geniş mülkiyet tanımını göz önüne alırsak, kişinin doğarken sahip olduğu bu hakkını savunması gayet tabidir. Ancak bu savunmayı belirli bir siyasal iktidarın otoritesine devretmiştir. Siyasal iktidar da pozitif yasa ile yasama iktidarını oluşturarak ilk ve temel doğa yasasıyla toplumun ve (kamusal yararlar uyum içinde olduğu süreç) toplum içindeki her bir kişinin korunmasını (Locke 2012: 134) sağlayacaktır.

Birinci İnceleme⁹ eserini yazdıktan sonra fikirlerinin “çoğunlukla doğa yasaları denen, aklın keşifleriyle”, ya da “Tanrı kelamının vahyi” ile hareket eden bir hükümetten yana olduğu açıktır. Hükümdara toplumun himayesi emanet edilmiştir ve yasamayı bu emanet yönlendirecektir. Hatta öyle ki, iktidar, toplumun arasında ihtilafa düştüğü ibadet şekillerini bile düzenleyebilirdi¹⁰ (Woolhouse 2011: 44, 45). Halkın rahatı ve huzuru için hükümetin dinsel uygulamalara dahi düzenlemelerde bulunabilmesine izin vermesi, akıl ve mantığı öncelikli kılmasının yanında; Locke’un ne denli güçlü bir hakem devlet istediğinin kanıtıdır. Bu fikirlerinin ilk risalede kuvvetle savunulması, onun insanın sahip olduğu dinsel özgürlük karşısında yapacaklarına karşı duyduğu güvensizliktir. Ancak bu güvensizlik, iktidarın özgürlükleri sınırlandırıcı bir yetkiye sahip olmasını da gerektirmez. “Yöneticiler herhangi bir yasayı, kendi görüşlerince bu yasa halkın yararına olacağı müddetçe, koymakta özgürdü” (Woolhouse 2011: 47).

⁹ Sir Robert Filmer’in Stuartlar’ın devleti yönetmelerinin temelini Hz. Adem’e kadar dayandırdığı Patriarcha eserine yaptığı eleştiriler için bkz. (Locke 2007).

¹⁰ Dönemin İngilteresi’nde Anglikan Kilisesi ile Püritenler arasında nasıl ibadet edileceği hakkında iç savaş öncesi ve sonrasında ateşli ihtilaflar bulunmaktaydı (Woolhouse 2011: 45).

Hükümetler çıkarların güvenliği için var olmakla beraber doğa yasası olmadan keyfi hale gelirler ve yaptıkları yasalara itaat yükümlülüğü doğuramazlardı (Bakırezer 2010: 124). Locke, mutlak ve keyfi iktidarın engellenmesi için temelini doğa yasalarından alan bir takım dayanaklar oluşturmuştur. İkinci İnceleme’de dört maddeyle iktidarın keyfiyetini sınırlandırıcı etmenleri sıralamıştır:

Bunların ilki şüphesiz yaşam hakkının her zaman teminat altında olduğudur. İnsanın doğa durumunda sahip oldukları ve topluma devrettikleri kadar güçle iktidar oluşturulur. “Kimse kendisinde bulunan iktidardan daha başkasını başkasına aktaramaz ve hiç kimse kendisi ya da bir başkası üzerinde kemdi yaşamını yok edecek ya da bir başkasının yaşamını ya da mülkiyetini alacak mutlak keyfi bir iktidara sahip değildir” (Locke 2012: 135). Dolaylı olarak da iktidar bu tipte bir keyfiyete sahip olamayacaktır. İkinci olarak, “Yasama keyfi kararlarla yönetmesini sağlayacak bir iktidar taslayamaz. Tam tersine uyruğun çıkarlarına dönük kararlar vermekle yükümlüdür” (Locke 2012: 136). Üçüncü olarak, Locke, insanların yaşamları, hürriyetleri ve servetlerini koruma amacıyla doğa durumundaki özgürlüklerinden vazgeçtiklerini hatırlatır ve ekler; “Yöneticilerin, insanların kişilikleri ve servetleri üzerinde de mutlak bir keyfi iktidarda bulunması düşünülemez” (Locke 2012: 137). “Üstün iktidar, hiçbir insandan kendi onayı olmaksızın mülkiyetinin herhangi bir parçasını alamaz” (Locke 2012: 138). Son olarak, “yasama, yasalar yapma iktidarını başka ellere teslim edemez” (Locke 2012: 141).

Locke, yukarıda saydığımız iktidarın mutlak keyfiyetinden müstesna bazı ayrıcalıkları yararlı görmektedir. “Yasaların sert ve bükülmez biçimde gözetilmesinin zarar verici olabildiği durumda çok sayıda sakatlık meydana gelebilir (...) yöneticinin birçok durumda yasanın katılığına hafifletme ve bazı suçları affetme iktidarının olması yerindedir: Çünkü yönetimin amacı herkesin korunması olduğundan, suçlular bile, masumun aleyhinde olmadığı ispatlanabildiğinde bağışlanabilmelidir” (Locke 2012: 159). Bunun yanında, “Yasama sürekli toplantı halinde değildir ve yürütmenin acil gereksinimleri için aşırı yavaştır” böyle durumlarda “yürütme iktidarına bırakılmış bir serbestlik vardır” (Locke 2012: 160). Bahsi geçen ayrıcalıklı hak –“yönetime verilen güvene uygun şekilde” (Locke 2012:

161) – yasa yapıcı tarafından ancak “ortak yarar ve genel refah için” gerekli gördüğü yasaları “kamu yararı”nı ölçüt olarak (Locke 1824b: 30) kullanabilirdi.

Locke, klasik bir toplum sözleşmecisidir. Locke’un ana gayelerinden biri de doğa durumunun bilinmezliği ve tabii güvenilmezliği içerisindeki insanı, demokratik olanaklarla (yargı, yasama ya da yasamanın görevlendirdiği kişiler vd.) koruyacak pozitif yasaların üretilmesidir. Bunun için devlet kurumunu oluşturmak zorunludur. Oluşturulan hükümetler, kişilerin mülkiyetlerini düzenlemek amacıyla yasalar yapma iktidarına sahiptir. Siyasal iktidar sayesinde, insanlar, doğal yasayı tanımlayacak ve çekişmeleri bir karara bağlayacak yazılı bir yasaya sahip olmuşlardır. Bu vesileyle de, mülkiyetlerinden onsuz olanlara karşı büyük bir güvenlik içinde yararlanmanın ortamına kavuşmuşlardır (Copleston 1998: 139). Locke’un mülkiyetin korunması için ortaya attığı tezler, onun sözleşmesinin, hem pratik bir sözleşme; hem de anayasacı bir sözleşme olduğunu göstermektedir.

1.2 Locke’un Halk İhtilaline Cevaz Veren ve Toplumun Dağılması Üzerine Söylemleri

Locke’un İkinci İnceleme’si yaşadığı dönemin karmaşık siyasal atmosferine bir reçete niteliğindedir.¹¹ Bitmek bilmeyen çatışmalar ortasında kalan halk, Locke’a göre iktidar çekişmesini belirleyecek değişkendir. Halkın sesini ortaya koyacak araçsa hiç şüphesiz parlamento olacaktır. Locke’a göre sadece yasama egemen olabilirdi ve diğer bütün iktidarlar yasamaya bağlı olarak hareket edebilirdi.

¹¹ Locke’un İkinci İnceleme’yi yazdığı yıllarda, İngiltere’de “Crown in Parliament” sistemine göre, monarşi iktidarı yasama ile paylaşılmaktaydı. Ancak kralın yetkileri parlamentodan daha üstündü ve tek egemen olmak isteyen II. Charles parlamentoyu dağıtma eylemlerinde bulunuyordu. Ardından gelen II. James de parlamento kararlarıyla çelişen benzer uygulamalarda bulunacaktı (Zabcı 2005: 211). İkinci İnceleme’nin ortaya çıkmasına gerekçe olarak, kralın istibdadına son veren 1688 Devrimi’ne destek vermek amacıyla yazıldığına inanılsa da; Peters’a göre, İkinci İnceleme, Stuartlar’ın otokratik temayüllerine karşı tepki çekmeden ihtilâlcilere gizli kapaklı tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmıştı (Peters 2000: 65, 66).

Yasamanın ortadan kalkması, beraberinde halkın egemene emanet olarak verdiği iktidarını yeniden almasına sebep olacaktır. Çünkü iktidarı ortaya çıkaran sözleşme egemen güç ile değil, bireylerin arasında yapılmıştı ve bir güvene dayalı olarak iktidara düzenleyici bir paye verilmişti (Bakırezer 2010: 132, 133). Bu yüzden, egemenin bu güveni sarsmadan siyasal iktidarı belirlendiği şekilde idare etmesi gereklidir

Locke için devlet, insan yapısı olup değiştirilebilen bir müessesedir. Ancak devletin yapısının değiştirilmesi ilk etapta ahlaki tenkitle sağlanacaktır. Halkın “rıza”sının bu tenkitteki rolü büyüktür. Halkın rızasını yansıtacak olansa temsili bir sistem olan ve “tavsiye ve rıza gösterme” prensibine göre toplanan bir parlamentodur (Peters 2000: 74).

Locke’a göre halk sadece kendi arasında değil, egemenle olan sorunlarıyla ilgili de parlamentoya başvuracaktır. Ancak egemenin güven ilkesini ortadan kaldıracak bir biçimde keyfi ölçütlerince parlamentoyu ortadan kaldırması halkı sözleşmenin başına döndürecektir ve doğa yasalarını uygulamak için “direnme hakkını” kullanacaktır (Zabcı 2005: 211). Başkaldırı hakkının kullanılması gerektiğine ya da hükümetin gerekli ödevlerini yerine getirmediğine kim karar verecektir? Bu sorulara Locke: “halk yargıç olmalıdır” ve “en uygun hakem halkın bütünü olabilir” (Locke 2004: 240, 242) şeklinde cevap verir.

Devletin temel yapısını şekillendiren en önemli aygıt şüphesiz hükümettir. Hükümetlerin gücü ise yasama organından gelir. Bir başka deyişle; yasama, devlete biçim, yaşam ve birlik veren ruhtur. Sivil toplum üyelerinin aralarında tesis ettiği birliği temsil eden yasamanın oluşturulması toplumun ilk ve temel eylemidir. Bu vesileyle halkın onayını alan kişiler, yasaların sınırları dâhilinde insanların aralarında doğabilecek sorunların hakemliğini yaparak birliğin sürekliliğini sağlar. Ancak “bir ya da birkaç kişi halk tarafından yasa yapmaya atanmamış olduğu halde yasa yapmaya kalkarsa; bu kişiler yetkisiz olarak yasa yapmış olurlar.” Böylece açık bir direnme özgürlüğü içerisine giren insanlar, kendileri için neyin en uygun olduğunu belirleyebilecekleri yeni bir yasama oluşturabilirler (Locke 2004: 212).

Yasamanın gaspından başka; egemenin iktidar sorumluluğunu yerine getirememesi, görevini terk etmesi, insanların güvenine aykırı hareket etmesi ya da

insanların yabancı bir gücün tabiiyetine teslim edilmesi hükümetin çözülmesine yol açan diğer gelişmedir (Locke 2004: 214-217). Bu sayede insanlar, dâhil oldukları yasamadan ayrılıp kendilerine yeni bir yasama oluşturabilme hakkını elde ederler.

Ancak bu başkaldırı bir macera arayışı değildir. Locke'un düşüncesine göre, halk reaksiyon göstermeden önce çoğu şeye sabredecektir (Locke 2004: 225). Başkaldırının gerçekleşmesi için çoğunluğun rızası gereklidir. Direnme bazı özel kişilerin olayı olacaksa, bireyler kendilerini telef olacakları bir çatışmanın içine sokmayacaklardır (Bakırezer 2010: 133). Hatta çoğunluk, yönetim zorba olsa dahi uygulamalarından ötürü her hangi bir sıkıntı duymuyorsa, halkın böyle bir girişimde bulunması gerçekçi olmayacaktır (Timuçin 2006: 19). Fakat hükümetin yasa dışı eylemleri halkın çoğunluğuna sirayet edecek olursa direnme ve fırsat doğduğunda ayaklanma kaçınılmaz olacaktır (Locke 2004: 173).

Eski devlet yıkıldıktan sonra yeni devletin kurulması için halkın onayının alınmış olması şarttır. Locke'un sözleşme kuramının temelinde olan devlet toplum ilişkisi tesis edilmediği müddetçe bu iktidar ahlaki temellere sahip olamayacaktır. Bu temelin ilk şartı ise hiç şüphesiz "güven"dir. Sözleşme toplum içerisinde yaşamaktadır ve toplum dağılmadığı müddetçe de bu sözleşme bozulmayacaktır. Ancak sözleşmeyi güvence altında tutacak ve adil bir hâkim vasfını üstlenecek bir devlet de şarttır.

Locke, toplumun sona ermesi ile hükümetin sona ermesi arasında bir ayrım yapar ve fetihçinin istilası sonucunda toplumun bölünebileceğini iddia eder. Hükümetler daha önce de değinildiği gibi çeşitli vesilelerle sonra erebilirler. Ancak toplum arasında kararlaştırılmış bir birlik vardır ve kendilerinin rızası olmadıkça bu birliğin bozulmasının neredeyse tek yolu onlara karşı zafer kazanmış bir istilacının akınıdır. Bu zorlamayı yapan, mülklerinde özgürce hayatlarını idame ettiren bireylere karşı, onların haklarını gasp etmeye yeltenen bir fetihçi olabilir. Böylece var olan birlik zorunlu olarak son bulur. Çünkü bireyler kendi güvenliklerini korumak için uygun olduğunu düşündükleri tedbirleri alma özgürlüğünü içeren doğa durumuna dönmüştür (Locke 2004: 211).

Fetihçi, hükümeti yıkmıştır ve istilaya uğrayan halk için yeni bir yasamanın yapılması artık bir zorunluluktur. Ancak; fetihçi, halk tarafından oluşturulacak bu

yeni hükümete müsaade etmeyebilir. “Fetihçiler, hükümetleri yıktıkları gibi toplumları da bölerek onları boyunduruk altına alabilirler. Böylece devlet ve toplum arasında var olan birlik zorunlu olarak son bulur” (Locke 2004: 211). Artık halkın mutlak direnme hakkı ortaya çıkacaktır ve kendi kaderini gene kendisi tayin edecektir. Bu noktada halk fetihçinin boyunduruğunu da kabul edebilir; ona karşı her türlü mücadeleyi de başlatabilir. Eski devlet yıkıldıktan sonra yeni devletin kurulması için halkın onayının alınmış olması şarttır. Fetihçi, iktidarı yıkmış ya da boyunduruk altına almışsa; bu onun işgal edilen iktidar sınırları içerisindeki herkesin üzerinde iktidar elde edebileceği anlamına gelmez. Fetihçi yalnızca kendisine yardım eden ve onunla uyuşan kimseler üzerinde bir iktidar sahibi olabilir (Locke 2004: 175-179). Öyleyse bu iktidar meşru olamayacaktır.

Locke’a göre fetihçinin meşruiyetinin halkla uyduğu ve onun boyunduruğuna halkın onay vermesi müddetince sağlanacağı açıktır. Ancak bu meşruiyet olmasa ya da kısmen sağlansa bile fetihçi otoritesini sürdürebilir. Locke, böyle bir durum karşısında halkın ne yapabileceğini çağdaşı olduğu dönemden canlı bir örnekle izah eder (Locke 2004: 192):

“Eski Yunan’daki mal sahiplerinin, Yunanlı Hristiyan altsoylarının uzun süre boyunca altında inlemiş oldukları Türk boyunduruğunu, yapacak güç buldukları takdirde, haklı olarak, söküp atacaklarından kim kuşku duyabilir? Çünkü hiçbir hükümet, özgürce onay vermemiş insanların kendisine itaat edilmesini isteme hakkına sahip olamaz.”

Gerçekten de Yunan nüfusunun görece modernleşmesi ve zenginleşmesiyle birlikte edindiği güç sayesinde, Locke’un iddia ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılarak tarihi anakaralarında milli hükümetlerini tesis etmişlerdir. Keza Osmanlı İmparatorluğu’nun da bir fetihçinin istilasına karşı sergilediği reflekse de ileride değinilecektir.

Locke için yaşam hakkı kişinin kendi yaşamı için bile mutlak iktidara sahip olmadığı ve dolayısıyla kimsenin de üzerinde söz sahibi olamayacağı bir hak (Locke 2012: 23, 24). Kişinin yaşam hakkını kaybetmesi, canına ya da malına kast edilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Locke, işte böyle bir kastı haklı bir savaş nedeni olarak görmektedir (Locke 2012, 16). Meşru bir savaşın ortaya çıkmasına

neden olan failler üzerinde, kendini savunanların fethi kaçınılmaz bir haktır. Ancak, babanın hataları yüzünden çocukları cezalandırılmazdı. Bu yüzden çocukların ölmemeleri için de yaşamlarını idame ettirecekleri mallara dokunulmamalıdır. Yani, fetih hakkı sadece uğranılan zararı tazmin edecek kadardır ve masum eş ve çocukların hakkı saklı tutulmak kaydıyla servete uzanılabilirdi (Locke 2012: 182).

Locke tarafından halka çeşitli şekillerde direnme hakkına sahip olduğuna dair meşruiyetler türetilse de, onun temel gayesinin yapıcı bir biçimde sosyal sözleşmeyi tesis etmek olduğunu unutmamak gerek. Böyleyken direniş hakkını salt bir devrim niteliğinde değerlendiremeyiz. Keza Jean Didier'e göre; hükümdar çoğunlukla ters düşmeye başladığı vakit halkın göstereceği direniş sosyal sözleşmenin ve çıkarların yeniden tesis edilmesi üzerine olacaktır. Yoksa bu direniş bir başkaldırı değildir. "Başkaldırı, yasaları hiçe sayanlar tarafından halkın kışkırtılmasıdır." Öyleyse burada direniş karşısında devlet dağılmaz. Zira halkın çoğunluğu devletin yıkılması sonucu oluşacak sorunları görecektir kadar akli başında hareket edecektir (Didier 2009: 66). Ancak, Locke her yönetimin kötüye kullanılabileceğini ısrarla savunur. Böylelikle, özgürlüğün tek garantisi, kendiliğinden ortaya çıkan ve kendi yönünü saptayan ayaklanmalardır. Böylece halk egemenliği, iç savaşa neden olacaksa da; baskı, şiddet, yasaya karşı gelme ve hırsızlığın hüküm sürdüğü adaletsiz bir barış durumunu engellemek için gereklidir (Zabcı 2005: 223).

II. BÖLÜM

HÜKÜMETİN ÇÖZÜLMESİ

II.1 Locke'un İhtilalci Çağrısı ve Milli Mücadele

Yukarıda Locke'un, var olan hükümeti sona erdiren ve halkı hakemliğe çağırarak, halkın kendi göbeğini gene kendisinin kesmesi hakkını elde ettiğine dair şartlarını izah etmiştik. Milli Mücadele ile mukayese edildiğinde bu şartların harfiyen yerine geldiği ve halkın da bizzat –bir takım şartların tetiklemesiyle– kararını vererek Locke'un söylemlerine benzer biçimde hareket edeceği görülecektir. Hatta Locke'un, halkın; bizzat en doğru yargıç olduğunu belirtmesi gibi, Milli Mücadele hareketinin bu minvalde şekillendiğini de görmekteyiz.¹²

I.D.S. sonrası Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir başarısı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun altıncı genel seçimine Aralık 1919'da başlanmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra 1920 senesine kadar otuz üç siyasi parti ve dernek kurulmuştur. Halk kaderinin akıbeti için işgale kesin bir biçimde karşı duracak bir parlamento çıkarmıştır (Tunaya 2009: 32, 33).

“Yasamanın oluşturulması, toplumun ilk ve temel eylemidir... Biri ya da daha çok sayıda kişi, halk tarafından yasa yapmak üzere atanmamış olduğu halde, yasa yapmaya kalkarlarsa; bu kişiler yetkisiz olarak yasalar yapmış olur ve bu nedenle halk bu yasalara uymakla yükümlü değildir (Locke 2004: 178, 179).”

Milli Mücadele hareketinin, İstanbul hükümeti tarafından 16 Mart'tan¹³ sonra çıkan bütün yasaları geçersiz ilan etmesi (Zürcher 2004: 221) en tabii hakkıdır. Bu çizgide de dönemin vekilleri, işgalin meşru olmadığını protesto ederek dünya kamuoyuna duyurmuştur (Tunaya 2009: 48). Böylece İstanbul hükümetinin çıkardığı yasalarla birlikte kabul ettiği Sevr Antlaşması da yok hükmünde sayılmıştır.

¹² Hızlı bir şekilde TBMM'nin kurulmasından sonra Yasama, Yürütme ve Yargı güçleri de bizzat Meclis'te toplanmıştı. 3 büyük yetkinin tek elde toplanması şüphesiz bir ihtilâl meclisi görünümü vermektedir. Locke'un kastettiği 'yargıçlık' burada saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi şeklinde tezahür ettiğini zannediyoruz.

¹³ 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından kapatılmıştır.

“Egemen yürütme iktidarına sahip olan kişi bu yükünü ihmal eder ya da terk ederse, henüz yapılmış olan yasalar artık yürürlüğe konamaz (Locke 2004: 219).”

İşgalle birlikte parlamentonun kapatılmasıyla, Mebusan Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğuna sahip olan A-RMHC’nin dernek tüzüğüne 4.maddesinde öngörülen olasılık gerçekleşmiş oldu. Bu madde gereğince artık A-RMHC yurt yönetimine el koyarak neredeyse devlet olmakta ve dernek başkanı padişahın anayasal yetkilerini kullanmaktadır (Tunçay 2005: 33).

Bu noktadan sonra, “hükümet çözüldüğünde, insanlar kendilerine kendi güvenlikleri ve yararları için en uygun buldukları, kişilerin değişimi ya da biçimin değişimi ya da her ikisinin birden değişimi yoluyla, diğer yasamadan ayrılıp, yeni bir yasama oluşturma özgürlüğündedirler (Locke 2004: 220).”

Başkentin işgal edilmesi ve Mebusan Meclisi’nin kapatılarak yakalanan vekillerinin Malta’ya sürgüne gönderilmesi TBMM’nin meşruluğuna açıklık kazandırmaktadır. Bu yüzden Hey’eti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa “salâhiyeti fevkalâdeyi haiz” bir meclisi Ankara’da toplantıya çağırmıştır (Tunçay 2009: 33).

TBMM’nin açılmasının ertesi günü Mustafa Kemal’in Meclis kürsüsünde yaptığı meşhur 24 Nisan konuşması Milli Mücadele ruhunu temsil eden TBMM’nin hangi gerekçelerle ortaya çıktığının adeta manifestosuydu. Özetle; İstanbul’un işgali neticesinde Meclis-i Mebusan’ın zorla kapatılarak yasama erkine son verildiği işgal neticesinde özgürlüğünü yitirmiş bir hükümetin yok hükmünde olduğunu ve anayasal düzenin sona erdiğini belirtmiştir. Çöken anayasal düzenin yeniden tesis edilmesi maksadıyla bir meclis hükümeti kuracaklarını ve Osmanlı Devleti’ni çöküntüden kurtaracaklarını beyan etmiştir (Aslan 2001: 26, 27).

TBMM açık biçimde Mebusan Meclisi’nin ideolojik bir devamı niteliğindedir. 28 Ocak 1920’de Mebusan Meclisi’nin gayri resmi bir toplantısında oybirliği ile kabul ve ilan ettiği bu metin TBMM’nin de ideolojisini oluşturmaktadır (Akın 2008: 44). TBMM, Mebusan Meclisi’nin dağılması üzerine “boşluğu doldurmak üzere” açılmıştır. Amacının vatani, hilafeti ve saltanatı kurtarmak olduğunu kabul etmiştir. TBMM’nin Mebusan Meclisi’nin seçim mevzuatını uygulaması ve Mebusan Meclisi

dağıtıldığında gündemdeki konunun, Ağnam (Hayvancılık) Vergisi hakkındaki kanunun, ilk ele aldığı kanun olması halk iradesinin kaldığı yerden devam ettiğinin bir göstergesidir (Akyol 2012: 22). Öyleyse Osmanlılık üzerinden bir bağla TBMM içerisinde örgütlenmiş bir çoğunluğun toplumsal sözleşmeyi devam ettirdiği söylenebilir. Ancak ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere eski tebaadan bir kesim insanların aynı sözleşmeye mutabık kalmadığı ve direniş içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle toplumun dağıldığı gözlemlenmektedir. Çözülme sürecinde Anadolu eşrafı, cemiyetler vasıtasıyla ve nihayet TBMM aracılığıyla söz hakkını hukuki bir zemin üzerinde kullanmaktadır. Ancak Milli Mücadele sırasında ortaya çıkan cemiyetlerin hepsinin, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını yeniden tesis etmek veya Müslüman-Türk devleti çatısı altında yeni bir devleti yaratma gayesiyle oluşturulmadığını da görüyoruz. Buradan hareketle Milli varlığa düşman cemiyetler¹⁴ bahsi geçen süre içindeki Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki toplulukların ayrıştığını bize gösterebilir.

TBMM bu ayrışmanın farkındadır. Bu yüzden 1921'de Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nu çıkarmıştır. 1921 Anayasası resmen Osmanlı'dan kopulduğunun ilanı değildir. Ancak her şeyden önce anayasal yetkilerin ve meşruiyetin İstanbul'dan Ankara'ya geçişinin ilk anayasal metnidir (Akyol 2012: 130). 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1876 Kanun-i Esasî'si'ni yürürlükten kaldırmamıştır. Ancak 1876 Kanun-i Esasî'nin 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nun hükümleri ile çatışan hükümlerinin *lex posterior derogat legi priori*¹⁵ ilkesi gereği zımnen ilga edildiği sonucuna varmak gerekir. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu ile çatışmayan 1876 Kanun-u Esasînin hükümleri ise geçerliliklerini korumaktadır. Ancak bu hükümler geçerliliklerini 1876 kurucu iktidarından değil, 1921 kurucu iktidarının iradesinden almaktadır (Gözler 2000: 48).

¹⁴ Bu cemiyetler, yabancı bir devletin güdümünde kendi devletinin varlığını korumak için çalışanlar ve bizzat –ki bu noktada asıl kastedilmek istenen toplumsal çözülme emaresi olan– Osmanlı tebaasını teşkil eden azınlıkların kurduğu Milli Mücadeleye düşman azınlık cemiyetleridir. Bu konuda hızlı bir ön bilgi almak için bkz. (Özkaya 2011).

¹⁵ *Lex posterior derogat legi priori*: Sonraki kanun önceki kanunları ilga eder (Gözler 2009: 1622).

1921 Anayasası'nın TBMM etrafında toplumsal mutabakatı yeniden tesis edici bir girişim olduğunu görebiliriz. Bülent Tanör'ün bu durumu anayasanın 3. maddesinde geçen Türkiye ibaresi üzerinden yorumladığı şekliyle okursak, yeni birliğin hangi felsefeyle oluşturulmaya çalışıldığını gözlemleyebiliriz (Tanör 2013: 211):

“Ulusal kurtuluş savaşı esas olarak Türk milliyetçilerinin damgasını taşımakla birlikte, Türk olan ve olmayan unsurların anti-empyralist birliğini temsil ediyordu. Erzurum ve Sivas Kongreleri belgeleri başta olmak üzere, pek çok tarihsel kaynakta bu birlik, zaman zaman ‘İslam ekseriyeti’, ‘bircümle anasır-ı’ İslamiye gibi terimlerle de ifade olunmuş, bunların ‘öz kardeşliği’ vurgulanmıştır. Bu bakımdan ‘Türkiye Devleti’ ibaresi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misak-ı Milli sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan devleti, bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu.”

1921 Anayasası'nın maddeleri¹⁶ Misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşayan toplulukları bir arada tutarak ortak irade sergiletecek bir güç peşindeydi ve ilk maddeden kaynağının bu topluluklar olacağını belli etmiştir.¹⁷ Çoğulcu bir yapısı olan meclis tarafından devletin yönetilmesi ve hükümet idaresinin belirlenecek olması¹⁸ vatandaş iradesiyle hareket edecek bir devletin teminatıdır. 5. maddeye göre; Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, kendini seçen ilin ayrıca temsilcisi olmayıp, bütün ulusun temsilcisi” olması tesis edilmeye çalışılan birliğin göstergesidir. Yapılacak yasaların halkın yaşam biçimini gözetecek hassasiyetlerde

¹⁶ 1921 Anayasası'nın sadeleştirilmemiş, ancak Latin harfleriyle yazılmış maddeleri için bkz. (TBMM 2013).

¹⁷ Madde 1: “Egemenlik, sınırsız ve koşulsuz ulusundur. Yönetim tarzı, halkın kendi geleceğini bizzat kendisi ve gerçekten belirlemesi ilkesine dayanır.” [Bu ve bundan sonra alıntılanacak anayasa maddelerinin günümüz Türkçesi'ne gören çeviren için bkz. (Sezer 2013).]

¹⁸ Madde 3: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ adını alır.”

olacağı taahhüt ediliyordu.¹⁹ Sadece TBMM çatısı altında değil, tüm yurttta doğrudan demokrasiyi güçlü kılacak bir yönetim sistemi öngörülüyordu. 10. maddeden 23. maddeye kadar bahsi geçen taşra yönetiminin örgütlenmesi genel bir özetle: “İç ve dış politika, şer’î, adlî ve askerî işler, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile birden çok ilin çıkarlarını kapsayan konular istisna olmak üzere, yerel yönetimler tüzel kişilik ve özerklik sahibidir.”

1921 Anayasası’na baktığımızda zamanın ruhuna ve gelişen şartlara göre ileri bir demokrasi vaat ettiğini görmek mümkündür. Tabi bu maddelerin oluşumunda rol oynayan başka sebepler de vardır ki bunlara ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

TBMM vekilleri ortadan kalkan ya da o zamana kadar tam manasıyla ortaya konamayan halk egemenliğinin temsilciliğini yapıyorlardı. Bu güçle yeni bir devlet sistemi tasarlayacakları 1921 Anayasası’nın içeriğinden anlaşılmaktadır. Peki, dağılmakta olan toplumsal sözleşmeyi yeniden güçlü kılacak itici unsurlar neler olacaktı? Bunun cevabı mücadelenin kurmayları tarafından bir takım farklılıklar arz ediyordu. Milli Mücadele dönemi sırasında Necmeddin Sahir Silan’ın I.TBMM vekilleri arasında yaptığı anket, vekillerin Milli Mücadele’den beklentilerinin ne olduğu hususunda aydınlatıcı olacaktır.²⁰

Silan’ın yaptığı ankette tek soru vardır: “Kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır?” Anketin yapıldığı süre zarfında, sağ olan ya da istifa etmeyen 352 milletvekilinden 315’i tarafından cevap verilmiştir. 5 Eylül 1921 tarihinde Saruhan milletvekili Mahmut Celal (Bayar) Bey’in yanıtlamasıyla başlayan anket; 8 Nisan 1923’te Doğubeyazıt vekili Refik (Saydam) Bey’in yanıtıyla sona ermiştir.

¹⁹ Madde 5: “(...)Yasa ve tüzüklerin düzenlenmesinde, halkın tutum ve davranışlarına en uygun ve zamanın gereksinimlerine en elverişli şeriat ve hukuk kuralları ile gelenek ve görenekler dikkate alınır.”

²⁰ Anket ancak 2004 yılında Mete Tunçay’ın başkanlığında Yücel Demirel ve Ahmet Demirel tarafından kitap haline dönüştürülmüştür. Bkz. (Gündoğdu 2004).

Tablo 1: TBMM Vekillerinin Milli Mücadele’den Beklenti Anketi

Ekonomik gelişmenin sağlanması	% 43.2
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	% 37.1
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	% 28.3
Azim, kararlılıkla, birlik beraberlik ve sevgi	% 23.8
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	% 23.2
İyi, temiz baskıcı olmayan uzman yönetim	% 22.9
Şeriat, İslam maneviyat ahlakı, dini eğitim	% 21.6
Bayındırlık işleri	% 20.3
Halkın refahı, iyi sosyal koşullar	% 17.8
Bilime önem verilmesi	% 14
Ulusal bilinç benlik yaratılması, Türkçe	% 11.1
Yasaların egemen kılınması	% 10.8
Asayiş, huzur ve güven	% 9.2
Çağdaşlaşma, tutuculuğa son	% 8.3
Nüfusun artırılması	% 5.7
Bireylerin, halkın haklarına saygı	% 5.1
Savaşın kazanılması, bağımsızlık	% 5.1
Barışçı ve akıllı bir dış politika	% 4.1
Devletin küçülmesi	% 3.8
Güçlü bir ordu	% 3.5
Diğer	% 8.9

Anket, bir seçeneğe bağlı olmaksızın vekillerin düşündükleri doğrultusunda verilen cevaplarla oluşturulmuştur. Milletvekillerinin çok büyük bölümü cevaplarında birçok soruna birden değinmiş ve saydıkları bu sorunlara çözüm çareleri bulunması gerektiğini belirtmiştir (Demirel, 2013). Bu yüzden verilen cevaplar Ahmet Demirel tarafından tablodaki gibi konu başlıkları altında toplanmıştır. Ankete katılan 136 vekilin verdiği cevap Milli Mücadele’nin sadece ordular tarafından kazanılacak bir savaştan çok daha öte olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de Anadolu halkı uzun soluklu bir savaş süreci içerisinde yıpranmıştı.

Savaşlar yüzünden güvenliğin sağlanamaması ve ekonomiyi rayına oturtacak bir idari yapıdan yoksunluk Anadolu'yu iyice fakirleştirmişti. Bu bağlamda halkın yaşam hakkını idame ettirmesi için sofrasına koyduğu ekmeğin kalitesini devlet güvence altına almak zorundaydı.

Ankete göre, vekillerin Milli Mücadele'den beklentilerinin toplumsal bir dönüşümü sağlamak olduğu açıktır. Oylamaya katılan vekillerden yalnızca 11'inin güçlü bir orduyla ülkenin geleceğinin güvence altına alınacağına inandığını görüyoruz. Diğer tüm cevaplara bakıldığında; ekonomi, eğitim, halk egemenliği, birlik, adalet ve özgürlük ana başlıkları ağırlıklı olmak üzere devlet ve toplum inşası üzerine kurgulanmış bir gelecek tahayyülü olduğu gözlemlenmektedir.

Birinci TBMM geçici bir süre için açılmış, olağanüstü yetkilerle donanmış bir savaş meclisidir. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin bir arada bulunduğu bir meclis hükümeti sistemine sahiptir. Ancak, işgal zihniyetinin tam manasıyla tasavvur ettiği dönemle paralellik seyreden İstanbul Hükümeti'nin TBMM'ni tanımayışı ve ona karşı harekette ve söylemlerde bulunması²¹ gibi haller saltanatın kaldırmasına sebebiyet verecektir. Bu yüzden devamlı bir meclisin teşkil etmesi şarttır. Meclisin bütününe oluşturan bir kanaat olmasa da, “halkın büyük kısmını teşkil eden taşra orta sınıfı Milli Mücadele'yi ve onu temsil eden Mustafa Kemal'i desteklemekteydi. Birinci Millet Meclisi (1920-23) de bu grubu temsil etmekteydi²² (Karpat 2010: 48).” Bu sayede devamlı surette işleyecek bir halk meclisinin Cumhuriyet'i²³ de ilan ettiğini göreceğiz.

Hükümeti sona erdiren hallerden “bir zafer kazanan yabancı gücün akını” (Locke 2004: 211) Milli Mücadele'yi tetikleyen ilk unsurdur. Ayrıca; hükümdarın,

²¹ Kabine tutanaklarında geçtiği üzere Damat Ferid Paşa'nın işgalleri engellemek için Anadolu'daki isyanı acele bastırması gerektiğine olan inancı görülecektir (Tunaya 2009: 21). Bu tipte karşı duruşlarla İstanbul hükümetinin “insanların güvenine aykırı hareket etmesi” (Locke 2004: 221) yurttaşlarının kendisine olan sadakatini büyük oranda sarsmıştır.

²² Bu grubun savaş sonrası ne şekilde seçimlere gittiği ve İkinci Meclis'de çoğunluğu elde ederek Cumhuriyet'i ilan ettiğini görmek açısından bkz. (Karpat 2010: 128, 129).

²³ “Cumhuriyet” sözcüğü Mustafa Kemal tarafından ilk defa 20 Temmuz 1919'da Mazhar Müfit'in “Muvaffakiyet takdirinde, hükümet şekli ne olacak?” soruna verdiği cevapta geçer: “Şekl-i hükümet zamanı gelince, Cumhuriyet olacaktır.” Bu rivayet Mustafa Kemal tarafından da doğrulanmıştır (Kocatürk 2000: 70, 71).

insanların güvenine aykırı hareket ettiğini (Locke 2004: 183) de görmekteyiz. Bu duruma M. Kemal ışık tutmaktadır (Atatürk 1999: 53):

“Padişah ve halife olan zât, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyâta muntazır.”

Ancak bu halk meclisi hareketinin Osmanlı Devleti’nden ulus-devlet sistematığında şekillenen bir Cumhuriyet’e geçişte nasıl bir köprü vazifesi gördüğü tartışma konusudur. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren başlayan modernleşme hareketleri, siyasal alandan zuhur ederek yaygınlaşmıştır. Ki buradaki en büyük pay, Kahraman’ın isabetle belirttiği gibi, ilk kez İttihat ve Terakki’nin ikinci kongresinde kararlaştırılmış bir koalisyon olan “ordu, bürokrasi, aydın” sınıflarının ittifakına aittir. Bu ittifak hem 2. Meşrutiyet’i hem de Cumhuriyet’i ilan eden çekirdek kadrodur (Kahraman 2010: 7).

II. Meşrutiyet ile yeniden “Meşruti Monarşi”ye geçerek geçmiş birikimlerin (Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve I. Meşrutiyet) üzerine en son Cumhuriyet’in yerleşmesiyle birlikte evrimleşen bir süreci açıklarken kullanılacak kelimeler önemlidir. Çünkü bu gelişmeleri birbirlerinden ayırmadan üst üste gelen reform hareketleri olarak göreceksak kesintisiz bir toplum sözleşmesinin devam ettiğini görmüş oluruz. Cumhuriyet öncesi bahsi geçen gelişmeleri izah etmekte bir güçlük yoktur. Cumhuriyet öncesi süreç içerisinde –zaman zaman bir takım kopan topluluklar olmuşsa da– toplumsal sözleşme devam etmiştir. Cumhuriyet’in ilanından az evvel II. Meşrutiyet’in ilanı ile halkın egemenliğinin sınırlı derecede yönetime yansıtması ve Padişah’ın otoritesini sembolik değere indirecek kadar güçlü olması yeni bir toplumsal sözleşme oluşturduğu anlamına gelmez. Ancak Milli Mücadele’nin büyük ölçüde başarıyla sonuçlanması ile Cumhuriyet’e geçiş, devlet sistemi için olduğu kadar, bu devlete tabiiyet gösterecek eski devletin üyelerini de ilgilendiren bir gelişme olacaktır. Artık Osmanlı’nın eski tebaası Anadolu’da kurulan yeni devlete yeni şartlarla girecek ya da bu toprakları terk edecekti. Öyleyse bu gelişmeler ışığında olanları bir ihtilâl mı; yoksa inkılap olarak mı anlamlandırmamız gerekecektir. Bu sorunun cevabına, bahsi geçen hareketin içerisinde yer alan; dönemin iki büyük çağdaşı üzerinden baktığımızda birbirinden farklı iki tahlil gözümüze çarpmaktadır. Mahmut Esat Bozkurt’a göre Anadolu hareketi bir Atatürk

ihtilâlidir. İhtilal (Revolution)²⁴ kelimesinin tanımını: “Genel anlamda derece derece gelişme ve değişiklik ifade eden olgunlaşma ‘Evolution’ın karşıtı olarak, mevcut bir durumun, birdenbire sarsılması ve esasından değışmesidir... Siyasal anlamda ihtilâl: Anayasanın; yasal, düzenli yöntemlerle yapılan değışiklikler yerine, birdenbire ortadan kaldırılması, yıkılmasıdır” şeklinde izah eder (Bozkurt 1995: 39). Bu ilhamla, Türk ihtilâlinin sembolü olarak altı oka işaret eder ve bu esasların bütün bir geçmişı ortadan kaldırarak; yerine ekonomik, sosyal, siyasal yönlerden radikal bir devrim yaratıldığını söyler (Bozkurt 1995: 53). Bozkurt, milli hareketin sonucunda doğan bir takım gelişmelere neden inkılap değil de ihtilâl dediğine açıklık getirir: “İhtilal; bir şeyin esasında değışerek, yerine yepyenisinin konulmasıdır. İnkılap ise bu değildir. İnkılap (Reform),²⁵ bir şeyin aslını muhafaza ederek başka bir kalıba girmesi, başka bir hale geçmesidir (Bozkurt 1995: 163).”

Modernleşme ve batılılaşma ekseninde, Cumhuriyet döneminden sonra da devam eden bu çizgi M. Kemal tarafından şöyle tarif ediliyordu:

“İnkılâp... Türk Milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkararak, yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır (Giritli 1984: 102-107).”

Şevket Süreyya Aydemir’in Tek Adam eserini incelediğimizde ise Anadolu hareketi başlı başına bir ‘inkılap’tır’. ‘İhtilal’ kelimesini kesin surette reddeder ve bunu hareketin kazanımları karşısında küçültücü bir sıfat olarak addeder. Ona göre (Aydemir 2004: 260):

“İhtilal, cebir ve zor yoluyla ani bir ayaklanıştır. Ya azınlığın çoğunluğa ya çoğunluğun azınlığa karşı öyle ani bir vuruşla, öyle sorumsuz bir hâkimiyet kurmasıdır ki, bu olay, toplumun yapısında sosyal veya ekonomik bir değışiklik meydana getirmeden, siyasi bir iktidar değışikliği şeklinde kalır... Oysaki Büyük Millet Meclis şekli ve onun kuruluşunda, Mustafa Kemal’in getirdiği, savunduğu ilkeler, ne ani bir ayaklanma hareketidir. Ne de ortada geçici bir siyasi iktidar değışikliği vardır. Aslında bu

²⁴ Organize bir mücadeleyle güç kullanarak, kısa bir zaman içerisinde köklü bir değışiklik yapmaktır.

²⁵ Belirli bir yapıyı iyileştirmek için yapılan düzenlemelerdir. İhtilal kadar radikal ve sistemi temellerinden değıştiren bir hareketi değil; daha ziyade toplum düzeni ve yapısına ince ayar vermektir.

Meclisle memleket yeni bir toplum nizamına yöneliyordu. Kaldı ki önünde, kısa bir süreyle mahsus geçici problemler yoktu. Devletin yeniden kurulması, idarenin yeniden düzenlenmesi, isyanların bastırılması, istila ordularının yenilerek vatan topraklarından kovulmaları, eski ve yarı sömürge bir Osmanlı İmparatorluğu’ndan Misak-i Milli esaslarına dayanan milli bir vatan üstünde egemen bir millet yaratılması gibi, ancak sürekli bir inkılap konusu olan büyük ilkeler ve amaçlar vardı.”

Aydemir’in eserinin (Tek Adam) Bozkurt’unkinden (Atatürk İhtilali) daha sonra yazılmış olması ve Aydemir’in Kemalist harekete Bozkurt’a nazaran biraz daha dışarıdan bakabilmesi yorumlarını daha sağlıklı kılacak cinsten göstermektedir. İncalcık da, dönemin harekât önderlerinden M. Kemal’e karşı yapılan karşı atakları anlatırken: “İngiltere’ye baş eğer İstanbul Hükümeti, onu ‘ihtilâlcı’ girişimleri dolayısıyla bütün resmi görevlerinden azleder” (İncalcık 2009: 353) şeklinde bir izahta bulunur ve karşı cepheden durumun ne şekilde görüldüğüne açıklık getirir. Monarşiyle (her ne kadar ilk başlarda monarşiyi kurtarma gayreti sezinlense de) mücadele içerisinde olan bir hareketin ihtilâlcı olduğu açıktır. Sonrası Cumhuriyet’in ilanı ile padişah ve ailesinin geri dönülemez bir biçimde ülke topraklarından gönderilmesi ve ardı sıra laik olmayan rejimin ve hanedanın da en büyük kalıntılarından olan Halifelik makamının bütün risklere rağmen²⁶ sonlandırılmasıyla görülecektir ki bu hareket inkılaplardan çok daha aşırı bir boyutta devrimini sürdürmüştür.

Dönemin çağdaşı olan Lenin; “Mustafa Kemal Paşa tabii ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki iyi bir teşkilatçı... kabiliyetli bir lider. Milli burjuva ihtilâlini idare ediyor... Ona, yani Türk Milletine yardım etmemiz gerekiyor...” (Bozkurt 1995: 27) şeklinde bir açıklama yaparken, Anadolu hareketinin ihtilâlcı bir hareket olduğunun üstünde durmaktadır. Ayrıca Bozkurt’a göre, 1905 Rus ihtilâliyle 1908 II. Meşrutiyet hareketini “eksik ihtilâller”dir. Bu hareketler sadece siyasal alanında kısmi değişikliklere sebebiyet verdiği için tam ve olgun anlamıyla ihtilâl olarak nitelendirilmemektedir.

²⁶ Halifelik makamının kaldırılmasının yarattığı dezavantajlar hakkında bkz. (Tunçay 1999: 70, 73).

Milli Mücadele, hiç şüphesiz emperyalizme karşı girişilmiş bir var olma savaşıdır. 6 Mayıs 1919'da Venizelos Yunanistan'ın İstanbul'daki Yüksek Komisyonu'na şu telgrafi çektiği telgrafsa bu emperyalist²⁷ faaliyetlerinin küçük bir kanıtıdır (Öztoprak 2006: 61):

“İzmir'in Yunan Ordusu'nca hemen işgali kararlaştırıldığından bugün, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti başkanı, Fransız ve İngiliz başbakanları tarafından haberdar edildiğini, Fransız generaline gizlice bildirmenizi rica ederim.”

Batı'nın ürettiği insan hakları değerlerinin paradoksuna Toynbee şaşkınlıkla tanık olmuştur. 1922'de Türk-Yunan cephesini ziyaret eden Arnold Toynbee, Türkler'in Batılı ideallerin bayrağı elinde Batı'ya karşı savaştığını açıklamaktaydı (İnalçık 2009: 224).

İşgaller karşısında TBMM'nin refleksi Locke'un “Hiçbir hükümet, özgürce onay vermemiş insanların kendisine itaat edilmesini isteme hakkına sahip olamaz (Locke 2004: 192).” önermesindeki gibi gerçekleşmiştir ve itaat altına girmeye rıza

²⁷ Locke'un (Locke 2004: 192); “Eski Yunan'daki mal sahiplerinin, Yunanlı Hristiyan altsoylarının uzun süre boyunca altında inlemiş oldukları Türk boyunduruğunu, yapacak güç buldukları takdirde, haklı olarak, söküp atacaklarından kim kuşku duyabilir? Çünkü hiçbir hükümet, özgürce onay vermemiş insanların kendisine itaat edilmesini isteme hakkına sahip olamaz.” önermesi göz önünde bulundurulmasına rağmen, bu işgal karşısında “emperyalist” cümlesi bilinçli olarak kullanılmıştır. Yunanlılar neredeyse yüzyıllık bir süre boyunca nüfuslarının yoğun olduğu Mora'dan başlayarak Batı Trakya'ya kadar sınırlarını genişletmiştir. Ancak Locke'un onay verdiği isyan hakkı güçlü oldukları – ki bu evrede nüfus önemli bir belirleyici faktördür– bölgeyle sınırlıdır. Öyle olmasaydı hakları olan bölgeyi çizmek için Antik İyonya ya da Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını mı göz önüne almamız gerekirdi? Bu şüphesiz imkânsızdır. İzmir'in işgali sırasında ve işgale girilen bölgede ve Anadolu topraklarında sadece Osmanlı nüfus defterlerinde değil, Ermeni ve Rum Patrikliği'nin verdiği rakamlara bakıldığında Anadolu'da Rum nüfusu Müslümanlara göre kıyaslanamayacak kadar azdır. Çeşitli kaynaklardan nüfus rakamları için bkz. (Dündar 2008: 446, 449). Öyleyse Osmanlı Devleti'ni parçalama arzusunu açıkça belli eden emperyalist ivmeyi ardına alan Venizelos önderliğinde girilen bu işgal faaliyetleri şüphesiz gayri-meşrudur. Milli Mücadele'nin kaderini belirleyen Sakarya Meydan Muharebesi'nin Polatlı'da gerçekleşmiş olması Yunan işgalinin Anadolu harekâtını yok etmek üzere kurgulanmış emperyalist bir çaba olduğunun ayrıca kanıtıdır.

göstermediğine, 8 Eylül 1920’de, “Türkiye halkı emperyalizmin egemenliği ve zulmü altındadır” (İnalcık 2009: 352) sözleriyle açıklık getirmiştir.

Locke’un; hükümetin ne şekilde çözülebileceğine ve halkın buna ne şekilde tepki verebileceğine dair görüşleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşunda adeta bir uygulanma alanı bulmuştur. Rousseau’nun “Düşündüğüm şeyleri yapmak istedim. Y yapmak elimden gelmediği için, yazdım (Bozkurt 1995: 140).” sözündeki gibi Locke da yazdıklarıyla sosyal bir gerçekliğe insancıl ve hukuki bir dayanak boyutu kazandırmıştır.

Türkiye halklarının savaşının her yönüyle yaşamsal bir savunma zorunluluğu olarak doğduğu muhakkaktır. Bu mücadelenin ilk bakışta ulus-devlet yapılanışının mücadelesi olduğunu iddia etmek; zorlama bir yorum olacaktır. Dönemin karakterlerinin söylemleri ne şekilde olursa olsun, ortak ideal istiklaldir. Meclisi, ordusu, bürokratları ve örgütlenişiyle iktidarına da başkaldıran ihtilâlcı bir hareketi gözlemlemekteyiz. Sonucu köklü reformlar ve köktenci bir modernizasyon hareketi olan “inkılapçı” bir devlet yapısı olan Türkiye olsa da; bu noktaya gelmeden evvel yeni bir devlet rejimine geçildiğini de unutmamız gerekir. Bu süreçte ihtilâl ve inkılap sarmalından hangisinin nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmek oldukça güçtür. Milli Mücadele hareketinin nihayetinde; monarşiyle yönetilen ve heterojen milletleri barındıran, ya da başka bir deyişle İmparatorluk’tan Cumhuriyet rejimi ile idare edilen, laik bir ulus-devlete geçen “ihtilâlcı” bir hareket görüyoruz (Tanör 2013: 245, 246). Ancak imparatorluktan beri uzun bir dönem devam eden; siyasal, sosyal, ekonomik, hukuki vb. bir dizi modernizasyon hareketinin kalıcı bir şekilde uygulanmaya başlanması gibi “inkılapçı” hamlelerin de devam edeceğini göreceğiz.

Carter Findley’in süreklilik-kopuş²⁸ tanımlamalarına benzer bir ilhamla bu süreci takip ettiğimiz vakit; Batı tipi modernleşmenin içerisinde devam eden bir sürekliliğin neticesine ulaştığımızı görüyoruz. Osmanlı modernleşmesi, Frenk dünyasından edindiği bilimsel devşirmelerle çarklarını devamlı surette işletmeye uğraşan ve nihayet Batı’nın üstünlüğünü tam olarak kabul edip reformlara girişen ve eğrisiyle doğrusuyla ama hiç durmadan dönüşen özgün bir hareketliliğe sahip canlı

²⁸ Bkz. (Findley 2011).

bir organizmadır. Siyasal planda gerçekleşen modernleşme ise; devletin bir sözleşme çerçevesi içinde (Tanzimat Fermanı) “yurttaş” kavramının anayasal haklar temelinde belirleyicilik kazandığı ve “dinin” seküler biçimde iç içe geçerek (II. Meşrutiyet) mutlak gücünü ortaya koyduğu bir dönemdir (Kahraman 2010: 10, 11). Tüm bu modernleşmenin temelinde yatan toplumsal uzlaşmayı sağlamak/korumak için şekillenen devlet yapısı, toplumsal ayrışma ile ideolojik bir temayülde hareket etmeye başlayacaktır. Bu sürecin yaşandığı II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet’e geçişte kırılma noktasını bu bağlamda gösterecektir. II. Meşrutiyet, “Üç Tarz-ı Siyaset”i geliştirmiştir²⁹ ve Cumhuriyet bu akımların bir sentezi ve çatışması olarak ortaya çıkacaktır. Bu gelişmelerin neticesinde topluma karşı yeni bir bakış açısı ortaya koyan siyasal iktidar ve çok daha önemlisi yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Öyleyse yeni bir toplumsal sözleşme gereklidir. 1921 Anayasası’nın iyimser havası özgürlükçü ve demokratik bir sözleşmenin ilk aşamasını oluşturuyordu ve hakikaten “İslam kardeşliği” altında birleştirici bir ruhu da bulmuştur. Ancak Cumhuriyet’in ilanından sonra ortaya çıkacak bir dizi gelişmeler, çatışmaları yeniden ortaya çıkaracak ve her bireyin açık rızasının bulunduğu nihai bir toplumsal sözleşmesi olmayan Türkiye Cumhuriyeti 21. yüzyılda dahi bu sözleşmeyi tesis etmeye uğraşacaktır.

II.2 Birinci Dünya Savaşı İle Başlayan İşgal Öncesine Hazırlık ve Toplumsal Ayrışmanın Hızlanması

İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğinde ani bir biçimde ve ciddi fikir ayrılıkları eşliğinde I.D.S.’na giren Osmanlı Devleti’nde, henüz savaşın başlamasından 1 yıl sonra, Enver Paşa’dan başka hiçbir liderin birçok cephede kazanma ümidinin olmadığını dönem şahsiyetlerinin karşılıklı raporlarında ve hatıratlarında görebiliyoruz. İTC’nin daha 1915 ilkbaharında savaşa Anadolu’da

²⁹ Yusuf Akçura’nın Osmanlı aydınlarının devleti kurtaracak çare olarak gördüğü ideolojilerden; Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık üzerine yazdığı meşhur “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesi için bkz. (Akçura 2012). Üç Tarz-ı Siyaset’in etkisi üzerine bkz. (Georgeon 2005).

devam etme kararı alması, I.D.S.'nin neticesine dair ümitsizliği görmemiz açısından bir delildir. Nihayet bu plan dâhilinde işgal halindeki Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yerel savunma örgütleri kurmaları için bazı subaylara talimatlar yollandı. Hatta hazinenin ve arşivlerin bir kısmı Eskişehir'e taşındı. İTC'nin mücadeleye Anadolu'dan devam etme kararı doğrultusunda Anadolu'ya uzun bir mühlet boyunca silahlar gönderilmiş ve güçlü bir kuvvet toplanmıştır (Zürcher 2003: 159, 160). Bu kuvveti oluşturan “Teşkilat-ı Mahsusa” ve bizzat Talat ve Enver'in girişimiyle oluşturulan “Karakol” vasıtasıyla savaş sonrası ortamında İttihatçıları korumak ve onları İtilaf devletlerinin, liberallerin (İtilafçıların) ve Hıristiyan cemaatlerin öğ almalarına karşı himaye etmek amaçlamıştı. Ayrıca, İTC'nin işgal edilme tehlikesi altında bulunan bölgelerde Müslüman-Türk nüfusunun haklarının korunması için yerel müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kurulması için girişimlerde bulunması savaş sonrası ulusal direniş hareketinin oluşturulmasında hayati bir rol oynamıştır (Zürcher 2004: 197, 198).

İşgale karşı mücadelenin ön safhasını oluşturacak gerilla çeteleri zaten bu dönemde mevcuttu. Bir de İTC'nin 1915 planına sadık kalarak bu çeteleri güçlendirmesi Anadolu'da toplumun ayrışmasını hızlandıracaktı. Özellikle 1915 Rus işgaline karşı başlayan direniş hareketinin hasımlarını bulmak zor olmadı. İşgal kuvvetlerinin doğal müttefiki kabul edilen Ermeniler bu direnişin ilk muhatabı oldular ve sistemli bir tehcir hareketi ile bu bölgeden uzaklaştırılmaya başlandılar.³⁰ Ancak, 1916'da Rus orduları Rize, Sürmene, Of, Trabzon, Van, Muş, Erzurum ve Erzincan'ı işgal etti. İstila sonrasında bölgede yaşayan Rum ve Ermeni partizanları bağımsızlık faaliyetlerini gerçekleştirme fırsatıyla işgale yardımcı oldular. Nihayetinde bu çetecilik faaliyetleri ile Türk köylerini yağmalama ve öldürme girişimleri toplumsal ayrışmayı tamamlayan gelişme oldu.

Bölge halklarının cemiyetler vasıtasıyla hukuki rüşlerini dünya kamuoyuna ispat etme çabası ayrışmayı doğuran bir diğer faktör olmuştur. Özellikle etnik temeller üzerinden hareket eden bu derneklerin bölgedeki kendi milletlerinin nüfus³¹

³⁰ Tezin 3. bölümünde bu konu daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

³¹ Bölgede yalnızca Rumların değil, Ermenilerin de bağımsız bir devlet kurma çabası vardır. Pontuslu Rumların yaşadıkları bölgede gerek Türk, gerekse Ermeni nüfusundan daha kalabalık

oranın diğer milletlere nazaran fazla olduğunu ispat çalışmaları hızlı bir göç hareketini ve etnik temizlik mücadelesini beraberinde getiren bir gelişme olmuştur. Yurtlarından sürülme ve öldürülme tehlikesine açık olan toplulukların, bu şartlar altında kendilerini savunmaları ve rüşlerini ispat etmeleri için derhal bir örgüt faaliyetinin içine girmesi zorunluluk haline geliyordu.

İTC'nin Panislamist ve Pantürkist ideallerini taşıyan cemiyet şubeleri I.D.S.'nin hemen ertesinde Milli Mücadele'yi destekleyen cemiyetlere dönüştürülerek Türk tarafının çekim merkezi oldu. İTC'nin mevcut bulunan örgüt yapısı ve savaş sonrası ülkeyi terk etmeyen ya da işgal kuvvetlerince yakalanıp sürgüne gönderilmeyenlerin büyük çoğunluğu Türk hareketinin saflarına geçti.

Milliyetçilik dalgasının imparatorluk topraklarına çok önceden geldiğini ve bir takım ayrılıkçı idealleri olan Osmanlı Devleti'ne karşı milliyetçi cemiyetlerin çok daha önceden kurulmaya başladığını biliyoruz. Bu cemiyetlerin varlığı toplumsal ayrışmayı hızlandıran öncül bir vaka olarak zaten beklemekteydi. Bir örnek olarak "Pontus Meselesi" bölümünde bu konu ayrıntıyla işlenecektir.

Milli Mücadele'ye salt bir amaç göstereceksek, bunun anti-emperyalist savunma harekâtı olduğunu söylemek hiç de güç olmaz. Ancak bu savunmayı yaparken Osmanlı'dan kalan mümkün en fazla toprağı korumak isteyen bir hareket olarak da değerlendirmek gerekir. IV. bölümde daha detaylı göreceğimiz üzere Kürt coğrafyasına yönelik geliştirilen birlik hamleleri bu koruma refleksinin bir örneğidir.

Harekâtın siyasal boyutunu net biçimde ortaya koymaksa çok güçtür. Milli bir bağdan çok Müslüman unsurların dayanışmasıyla teşkilatlanan örgütsel faaliyetler mütemadiyen öne çıkmaktadır. Bu mücadele saltanatın güvensizliği neticesinde, ona karşı bir harekât olduğu gibi; Müslüman unsurları bir araya getiren temel etkenlerden de olan, saltanatı ve hilafeti kurtarmanın da gayretidir (Özkazanç 2012: 74).

Toplumsal ayrışmanın bir neticesi olarak ortaya çıkan din temelli kopuş da bu mücadeledeki bir başka evresini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı döneminin en büyük

olduklarının propagandası bu mücadele döneminin hukuki safhasını teşkil edecektir. Dönemin nüfus yapısı ve Pontus hareketinin bu konudaki çalışmaları için bkz. (Özgören, 2006: 55-66).

sınıflandırma biçimlerinden olan Müslim, gayri-Müslim tebaa arasında dağılma sürecinde hat safhaya gelen çatışmalar ve mülki uzlaşmazlıklar bu harekâtın bir başka cephesini temsil edecektir.

II.3 Ulusal Self Determinasyon: Woodrow Wilson ve 14 Madde

İşgal süreciyle başlayan en büyük sorunlardan biri de mülkiyetlerin akıbetidir. Locke'un, mülkiyeti kişi özgürlükleriyle paralel kıldığını ve ancak devlet güvencesinde kaldığı müddetçe güvence altında olabileceğini izah ettiğini göstermiştik. Bu ilhamla, Osmanlı Devleti'nde uyrukların mülkiyetlerini güvence altında tutacak bir iradede mahrum kaldığını ve bu yüzden de kişinin özgürlüğünü teminat altına almak için kendisinin harekete geçeceği açıktır. Devlete topraklarıyla birlikte dâhil olan uyruklar artık bir kopuş sürecindedir ve büyük çapta yapılan işgaller sonucu özgürlüklerini yitirmiştir. Bu vakanın neticesinde kişiler kendi minimal "siyasal toplumlar"ını oluşturarak pratik bir sözleşme ihtiyacı içerisine girmiştir. Toplumun verdiği bu refleksin dini yapı etrafında oluştuğu görülecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi gücün temelini oluşturan çok-etnili ve dinli yapısı modernleşme süreciyle birlikte zaten bir çözülme süreci içerisine girmişti. Bu evreden sonra yeni bir tür devlet toplum ilişkisi görülmektedir (Özkazanç 2012: 72). Ulus-devlet ideolojisinin temel oluşum sürecine benzeyen bu durum, Osmanlı'nın siyasal hayatında çekirdeğini oluşturmuş ve işgalle birlikte yeni bir oluşum içerisine sürüklemiştir. Siyasal toplum durumuna geçen hareketler için ulus-devlet kurma gayreti, savaş durumu boyunca temel bir hukuki dayanağı ardına alacaktı: Wilson Prensipleri.

I.D.S.'ndan sonra Osmanlı toplumunu ihtiva eden milletlerin Wilson prensiplerini hukuki statü edinerek; ulusların kendi statülerine karar verebilme haklılıklarına dair temel prensip edindiklerini görüyoruz. Ayrıca, bahsi geçen milletlerin doğa durumundan "siyasi topluluk" olarak çıkmasındaki başlıca kaynaklardan biri de bu maddelerdir.

I.D.S.'ndan sonra yeni bir küresel krizin çıkmaması ve tüm halkların kendi çıkarına olacağı düşünülerek ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın meşhur On Dört

Maddesi³², ulus-devlet yapısını doruk noktasına çıkarmıştı. Dünya siyaset anlayışının Fransız İhtilali'nden sonra şekillendiği akla yatkın bir içeriği vardı. Belirli bölgelerde sayısal üstünlüğü elinde bulunduran etnik benzerliğe mensup toplulukların kendi kaderini kendisinin yönetimiyle tayin etme hakkını veriyordu. Bu ilke bir anlamda sömürgeciliğin de sona erdirilmesi anlamına geliyordu. Wilson bu projesi karşısında sömürge ülkeler ve küçük uluslar için nefes almanın umudu doğmuştu (Toprak 2012: 228, 229).

Wilson Prensipleri'nin temelinde kabaca manayla yer alan milletlerin nüfus oranına göre bağımsız bir devlet kurabilme ülküsü, tek başına bu süreçteki nüfus istatistiklerinin çatışmasını karşılamamaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı'sı adeta bu nüfus istatistiklerinin çarpışma alanıydı.³³ Siyasal bir devletin ortaya çıkması için gerekli toprak talebinde bulunulması için nüfus istatistikleri ciddi biçimde çarpıtılmaktaydı. Ayrıca, Avrupa devletleri toprak ve nüfuz kazanmak adına özellikle Balkanlar'da nüfus sayımı çalışmalarına başlamıştı. Etnik ve dini bazlı nüfus sayımları, Balkanlar'daki reformları desteklemek ve bu bölgede siyasi güç elde etmek amacıyla yanıltıcı biçimde kullanılmıştır. Örneğin Rusların Bulgarları, İngilizlerin de Yunanlıları siyasi bakımdan idaresi altına almak için birbiriyle çelişen birçok nüfus istatistiği ortaya atılmıştır (Karpas 2003: 42). Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bir dizi savaşların ardından yapılan uluslararası sözleşmelerde –Paris (1856), Berlin (1878), Uşi (1912), İstanbul (1913), ama özellikle Sevr (1920) ve Lozan (1923)– etno-istatistik ve etnografik haritalar yeni politik sınırların belirlenmesi için kullanılmışlardı. Örneğin Ermeni patrikliği, Berlin görüşmelerinde (1878) Ermenilerin yaşadığı bölgeyi gösteren bir harita eşliğinde bir Ermenistan projesi sunmuştu (Dündar 2008: 97, 98).

Wilson'un estirdiği iyimser hava ABD'de Cumhuriyetçiler'in iktidara gelmesiyle tamamen dağılmıştır ve “meydan Lloyd George ve Clemenceau gibi reel-politik kurtlarına kalmıştır (Akın 2008: 22).” Lloyd George'un açıklamalarındaki faşizan üslup Wilson'ın fikirlerine ne kadar tezat olduğunu görmek için yeterlidir.

³² İlgili maddeler ve Wilson'un devlet görüşüyle ilgili olarak bkz. (Wilson 1961).

³³ 3. bölümde nüfus istatistikleri ile oluşturulan hukuki mücadele ve değişen Anadolu coğrafyasının demografik yapısı analiz edilecektir.

George, Türkler'i "insanlık dünyasının yapısını durmadan kemiren bir kansere" benzetiyordu. Bir başka söylevinde de "... Barış koşulları ilan edilince, zaten Türkler'in deliliklerinden, körlüklerinden, cinayetlerinden ötürü ne kadar ağır cezalara çarptırıldıkları görülecektir... Cezalar onların en büyük düşmanlarını bile yeterince tatmin edecek kadar müthiştir" demişti (Tunaya 2009: 22). Clemenceau'nun siyasi hayattan çekildikten sonra yazılan biyografisinde geçen "Türkler nereden geçtilerse orayı çöle çevirdiler" cümlesi (Tunaya 2009: 74) George'dan farksız bir zihin yapısına sahip olmadığını göstermektedir.

Bahsi geçen psikolojik havayla birlikte emperyalist fikirlerin bir araya gelmesi sonucu Sevr anlaşması ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmayla birlikte "azınlık" kavramı uluslararası hukuk diline girmiş oldu (Toprak 2012: 533). Wilson Prensipleri'nin iyimser havası işgal için ayrı bir çıkar vesilesine dönüştü ve azınlık kavramı göz önüne alınarak hazırlanan Sevr Antlaşması'yla birlikte parçalanan imparatorluktan bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti doğacaktır.

III. BÖLÜM

TOPLUMSAL ÇÖZÜLÜŞ

III.1 Bir Kimlik oluşumu: Balkan / Dünya / İstiklal Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı İmparatorluğu, hiç değilse Türk milli varlığının korunması ümidiyle 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. İmparatorluk toprakları, bu antlaşmanın açtığı bir takım gedikler ile emperyalist güçlerin tam bir istila sahasına dönüşmüştü. İmparatorluk toprakları tıpkı bir miras sözleşmesi gibi pay ediliyordu. Osmanlı Devleti, sadece I.D.S. ile değil; uzun zamandan beri İmparatorluk tebaasını teşkil eden halkların isyanları ve dış güçlerin saldırılarıyla da büyük topraklar kaybetmişti. Milliyetçilik rüzgârı, özgür devletleri olmayan milletleri çoktan sarsmıştı. Bu yüzden kaybedilen topraklarda kurulan yeni devletler, kendi ırklarına ve dinlerine bağlı olmayan halkları da derhal sürüyordu. Balkan Harbi'nden önce 854.870 kişi Anadolu'ya göç etmişti. Balkan Harbi'nden³⁴ sonra ise 339.074 göçmen gelmişti (Bardakçı 2009: 35-39). Anadolu'nun nüfusuna eklenen, anavatanından zorla koparılmış birçok göçmenin psikolojisinin,³⁵ geç gelen Türk milliyetçiliğine ne şekilde eklemlenmiş olabileceği burada hatırimızda kalmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'na 1914'e kadar kaybettiği topraklardan yapılan göç oranları çok büyüktü. Kırım ve Besarabya'dan (Bucak) yapılan göçler, bu toprakların sırasıyla 1783 ve 1812 yıllarında Rusya karşısında kaybedilmesinden sonra gerçekleşti. Müslümanların bu bölgelerden, hâlâ Osmanlı idaresi altındaki topraklara kitleler halinde göçü, Rus fetihleri zamanında başlamış ve 20. yüzyıla dek sürmüştü. Göçmenlerin ikinci çıkış noktası Kafkaslar'dı. Bu bölgelerdeki Müslümanlar, yaklaşık 1800 yılından Şeyh Şamil'in önderliğindeki son direnişin de bastırıldığı 1859 yılına dek, atalarının topraklarının neredeyse hiç aralıksız olarak Ruslar tarafından istila ve işgal edilmesine karşı savaştılar. 1862 yılından itibaren çok sayıda Kafkas Müslümanı anayurtlarını terk edip, Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda

³⁴ Bu konuda daha detaylı bilgi ve istatistiki veriler için bkz. (Sezer 2008).

³⁵ Sadece göç edenler açısından değil; İmparatorluğun tebaasını oluşturan azınlıkların, imparatorluk toprakları üzerinde büyük sınırlara sahip özgür devletler kurmaları ve –ileride milli mücadelenin neferleri olacak– ağırlıkla Türk ve Müslüman olan diğer İmparatorluk üyelerinin esaret altına girme psikolojisi için bkz. (Atay 2010: 179).

kaldı. Üçüncü göç dalgası 1877/78'de; başta Tuna vilayeti, Bosna-Hersek, eski Sırbistan vilayetinin bir kısmı olmak üzere Kafkaslar'daki başka bölgelerin yanı sıra Osmanlı Balkanlarının çoğu Rusya ve Avusturya karşısında kaybedildiğinde ve bu arada Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlıklarını ya da özerkliklerini kazandıklarında başladı. Göçün kaynaklandığı başlıca yerler olan bu bölgelere, Doğu Avrupa Rusya'sındaki Kazan, Orta Asya'daki Buhara, Girit, Oniki Adalar ve Kıbrıs gibi ikincil çıkış noktaları da eklenebilir. Bu bölgelerden göç, İmparatorluğun sonuna dek azalmadan sürdü. Türkiye Cumhuriyeti bugüne değin eski Osmanlı topraklarından ve genelde Türki dünyadan gelen göçmenleri kabul etmiştir. Bütün bu bölgelerden 1783-1913 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin toplam sayısı, 5 ila 7 milyon olarak tahmin edilebilir (Karpas 2003: 323).

Rus istilası sonucu Kırım ve Kafkaslar'dan göç eden Osmanlı tebaasının boş kalan arazilerini doldurmak için; Rus idarecilerinin, özellikle Karadeniz'de bulunan temsilcileri, vasıtasıyla Rumlar'ı boşalan topraklara çekmeye çalışmışlardır (Bilgiç 2011: 32). Savaş durumu yüzünden, hangi devletin korunmasını elde eden ya da ona kendini tabii hisseden millet varsa oraya giderek ayrışmakta ve büyük bir göç hareketliliği yaşanmaktaydı.

18. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan ve I.D.S.'nin öncesi ve sonrasında doruk noktasına ulaşan göç hareketliliğini sadece savaşlar oluşturmamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan konsolosluklar vasıtasıyla korunma altında bulunan milletlerin gerek ticari gerekse siyasi nedenlerle başka ülkelerin vatandaşlığına geçtikleri oluyordu. Bu durum öyle bir seviyeye gelmişti ki Osmanlı Devleti, Tabiiyet Kanunu³⁶ denilen bir tür vatandaşlık kanunu tesis etti.

I.D.S.'nin bitimi sonrası başkent İstanbul 13 Kasım 1918'den itibaren işgale uğramıştı. Padişah, işgal güçlerinin en büyük ortağı olan İngilizler'in planlarını benimsemişti. Bu plana göre saray, İngilizler'in himayesi altında halife ve sultanın kişiliği altında Anadolu ve Arap coğrafyasına sahip bir Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilirdi (İnalçık 2009: 347). 15 Mayıs 1919'da, İmparatorluğun eski bir tebaası olan Yunanistan Krallığı'nın, Türkler'in yoğunlukta olduğu Anadolu'nun en büyük

³⁶ Bkz. (Sertoğlu 2011).

şehirlerinden İzmir'i işgal etmesi, Türkiye topraklarında milli bir ayaklanmaya yol açmıştı. Yunan işgali, İngiliz politikalarının ikiyüzlülüğünü Padişah'a göstermişti. Bu saldırının ardından memlekette uyanan milli ayaklanma ve sultanın ilhâmâtı³⁷ ile Mustafa Kemal ardında büyük bir güç bularak Anadolu direncinin bir lideri olmuştur (İnalcık 2009: 348, 349).

İstanbul, kesin olarak 16 Mart 1920'de işgal edildi. Ardı sıra işgale karşı durmaya çabalayan Osmanlı Parlamentosu (Meclis-i Mebusan), işgal güçlerinin baskısıyla, 11 Nisan 1920'de resmen kapatıldı. Bu şartlar altında milli irade, parlamenter varlığını devam ettirebilmek için nihayet 23 Nisan 1920'de bir halk meclisi kurarak işgal direnişini örgütlü ve hukuki bir zemine yerleştirdi. Topyekûn bir Anadolu direnişini amaç edinen TBMM, Mondros Mütarekesi'ndeki şartlar gereği Anadolu'nun tamamen işgal altına alınmasına neden olabilirdi. Padişah'ın karşı çıktığı bu gelişme TBMM ile İstanbul Hükümeti'ni karşı karşıya getirecektir ve nihayet –çeşitli nedenlerden doğan etmenlerle birlikte– saltanatın kaldırılmasına kolaylık sağlayacaktır (Karpas 2010: 48).

Hala uyuklayan milli şuura karşı 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ise tam bir şok etkisi yarattı. Milletin mutlak esareti ve geleceğinin tayini işgal kuvvetlerine bu antlaşma ile teslim edilmiş oluyordu.

10 Ağustos'ta Sevr'in imzalanması Padişah'ı tam anlamıyla düşman safına iten bir gelişme oldu. Öyle ki 25 Eylül'de Mustafa Kemal Meclis kürsüsünden ilk defa Vahdettin'den "hain" olarak bahsedecektir (Akyol 2012: 74):

"...Bu millet ve memleket için hain bir adamdır (Alkışlar)... Esir mi diyeceğiz? İşte değerli ulema ve fazilet sahiplerimiz vardır. Esir olan adam padişah olamaz..."

³⁷ Padişah, Mustafa Kemal'i İstanbul'dan ayrılmadan önce saraya çağırması ve "Boğaziçi'nde bulunan İngiliz zırhlılarının saraya müteveccih olan toplarını göstererek, görüyorsun demiş, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lazım geleceğini tasavvurda tereddüde duçar oluyorum. Ve ellerini kaldırarak, inşallah millet mütenebbih ve mutayyakkız olur, bu vaziyet-i elimedden gerek beni ve gerekse kendisini tahlis eder" (İnalcık 2009: 349).

John Locke'un sözleşme teorisinde zikrettiği "hükümetin dağılması ve yeni bir hükümetin kurulabilmesi üzerine esasların" adeta Milli Mücadele dönemindeki ulusal tepkinin bir öngörüsü gibi okunabilmesi de mümkündür.

Milli Mücadele, topyekûn bilinçli bir halk ayaklanmasının eseri olduğunu iddia edemeyeceğimiz bir harekettir. Keza Locke, toplumun sona ermesi ile hükümetin sona ermesi arasında bir ayrım yapar ve fetihçinin istilas sonucu toplumun bölünebileceğini de iddia eder (Locke 2004: 177, 178). Ancak, çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde; ihtilâl hareketinin perspektifi ortaya konulmaya çalışıldığından, toplum içerisindeki bölünmüşlüklerin yarattığı ayrı bir mücadele sahasına değinilmemiştir. Buna rağmen, fetihçi karşısında bağımsızlık mücadelesi verirken aynı zamanda "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" (Güneş 2008: 4) heterojen bir yapıya sahip meclis hükümetini seçimle oluşturan ihtilâl hareketi anlamlandırabilmekteyiz.

Cumhuriyet'e geçilen süreci Milli Mücadele sürecinin ardılı olarak anlamlandırma problematiğine değinirsek, kimi tarihçilere göre; Anadolu İhtilâli, üçüncü meşrutiyet³⁸ ya da baştan sona kadar Şevket Süreyya Aydemir'in iddia ettiği gibi sistemli bir Tek Adam inkılabıdır. Bu bakışla değerlendirdiğimizde, bu süreç için her ne kadar Tanzimat Fermanı'ndan bahsi geçen zamana değin reform hareketlerinde belirli bir tarihsel süreklilik olduğuna kanaat getirsek de, süreklilik içinde bir kopuş³⁹ kanaati çok daha tutarlı bir bakış olacaktır.

Milli Mücadele dönemi, Samet Ağaoğlu'nun işaret ettiği gibi Kuva-yı Milliye Ruhu'nun⁴⁰ "müdafa'a ve muhafaza-i hukuki millet ve memleket" adı altında örgütlenerek (İnalcık 2009:347) TBMM'de vücut bulan milli bir devletin doğuşudur.

³⁸ (Goloğlu 2010).

³⁹ Hasan Bülent Kahraman'ın Cumhuriyet öncesi ve sonrası dinamikleri derinlikli bir biçimde incelediği eseri Türk Siyaseti'nin Yapısal Analizi-1 kitabında Cumhuriyet'e geçilen süreci; "kopuş içinde süreklilik" değil; kesin ve keskin bir kopuşu öngören ve dayatan "süreklilik içinde bir kopuş" ifadesiyle izah etmektedir.

⁴⁰ (Ağaoğlu 2011).

III.2 Anadolu'nun Demografik Yapısı: Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudiler'in Olgusal Panoraması

İç Asya kökenli Türkî grupların 11. yüzyılın başlarından itibaren Türkiye topraklarına doğru akmasıyla birlikte, Türkiye coğrafyasının etnik yapısı çeşitlenmiştir. Böylelikle 19. yüzyıl öncesinde coğrafyanın yerli halkları olarak sayabileceğimiz Kürtlerin, Lazları, Rumların, Ermenilerin, Süryanilerin, Yahudilerin, Gürcülerin, Arapların yanına geniş Türkî gruplar da katılmış oldu (Aydın 2012: 185). Osmanlı İmparatorluk sahanı içerisinde ise bu etnik gruplara yenileri eklenecekti.

Osmanlı siyasal ve sosyal düzeni içerisinde bu çeşitli etnik gruplar dini özelliklerine göre “millet sistemi” denen ayrı sınıflarla temsil ediliyordu. Millet sistemine göre tasnif olunan topluluklar Osmanlı idaresinin 1914 nüfus sayımına göre 18.520.016 olup, toplam 22 millettten oluşmaktadır. Bu milletlerin büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar 15.044.846, Rumlar 1.729.738, Gregoryan ve Katolik Ermeniler 1.229.007⁴¹ ve Yahudiler 187.073 kişidir (Karpas 2003: 226, 227).

Osmanlı İmparatorluk sahanı içerisinde hayat bulan millet sistemi ile Türkleşmeden kalabilen milletler, Osmanlı'nın çözölüş süreci ile birlikte farklı ittifaklar içerisinde dâhil olmuştur. Özellikle Balkan toprakları üzerinden gelen milliyetçilik akımıyla beraber ortaya çıkan etnisite ayrımı Anadolu'ya da sirayet etti. Geç oluşun Türk etnisitesinin Anadolu'daki yeni sözleşmedeki rolünü anlamak için “etnisite” kavramının işlevini göz önüne almalıyız. Etnisite kavramının siyasi bir yapıyla tamamen ilişkilendirilmesi, ulus-devletlerin ortaya çıkış zamanı beklemiştir. Ulus devletin çekirdeği olarak tanımlanan ve yüceltilen etnik varlık, ulus-devletin kendisini meşrulaştırma, güçlendirme ve devletlerarası ilişkilerde müzakereci bir konum kazanma süreci içinde, ulus-devletin siyasi sınırlarına değen bir genişlikte görölmeye başlanmış, bu biçimde idealize edilmiş ve buradan ulus-etnisite özdeşliğine doğru yol alınmıştır (Aydın 2012: 181).

⁴¹ Katolik Ermeni nüfusu 67.838'dir.

I.D.S. sonrasında Anadolu nüfusu tam bir kıyıma uğramıştır. 18 milyonluk Anadolu nüfusu, savaşlar ya da ağırlıkla onun yüzünden oluşan göçler neticesinde 5 milyon nüfusu yitirmiştir. Anadolu halkı için Milli Mücadele esasen 1912 Balkan Harbi'yle başlar. Uzun savaş durumu içerisinde Anadolu halkının psikolojisini idrak etmek için peşi sıra ve sonu muamma olan, ateşin topraklarına her seferinde daha çok yaklaştığını gören bir halkı anlamlandırmak gerekir. 1912-1922 Uzun Cihan Harbi'nin neden olduğu dönüşümleri tarihsel bağlamda ele almaksızın süreklilik ve kesinti sorunsalına çözüm getirilmesi olanaksız. Dünyayı değiştiren, 20. yüzyılı tetikleyen Cihan Harbi kimliklerin oluşumunu da derinden etkilemiştir (Toprak 2012: 13).

Tablo 2: Türkiye Nüfusu⁴²

Dönemi	Toplam Nüfus
1927	13 648 270
1923	13 093 000
1913*	15 821 000
1910*	15 371 000
1897*	13 996 000
1884*	12 587 000

Anadolu'daki Türkiye nüfusu istatistiklerine baktığımızda savaşlar yüzünden 5 milyon kişinin Anadolu'dan eksilmesine rağmen Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan gelen nüfusun boşluğunu doldurmuştur. Yani bu coğrafyanın üçte biri yeni bir vatan arayışında olan muhacirlerden oluşmaktadır.

Balkan Harbi'yle başlayan uzun savaş dönemini kısaca izah etmiştik. Milli Mücadele sahasını oluşturan Anadolu'nun nüfus yapısını anlamamız için geniş bir coğrafyadan Anadolu'ya akan Müslüman tebaayı görmemiz gerekecektir. Etnisite kavramının oluşumuyla birlikte özellikle Balkanlar'da yapılan büyük Türk kıyımları ile birlikte tehcirler başlamış; Anadolu yoğun bir Müslüman akınına uğramıştır ve

⁴² (Behar 1996'dan aktaran Duru 2012: 165).

*Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki nüfusu.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar bu durum devam edecektir.⁴³ Milliyetçilik fikrinin etkisiyle özellikle balkanlarda başlayan azınlık ayaklanmaları, Balkanlar'daki çetecilik faaliyetlerinin ve sonrası uluslaşan devletlerinin belkemiğini oluşturmuştur. Tebaasından kopması ile paralel ortaya çıkan Türk kimliği 1912'den 1923'e kadar sürecek olan savaşlarda kurucu irade olarak Cumhuriyet'te ruh bulacaktır.

Milli Mücadele'nin verildiği alan Anadolu topraklarıdır ve Türkiye nüfusunun mülki sınırları bu mücadeleyi verenlerin belirlediği ve Misak-ı Milli olarak bilinen harita dâhilinde yaşayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Anadolu sözcüğü bugünkü Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri için kullanılırdı. Doğu Anadolu diye bildiğimiz yüksek bölgeye Erzurum Yaylası, Güneydoğu Anadolu'ya ise Cezire-i Ulya yani Yukarı Cezire denirdi. Kimi kez Cezire-i Ulya'ya Diyarbakır Yaylası da dendiği olurdu. Millî Mücadele ile birlikte ülke bütünlüğünü vurgulamaya yönelik olarak Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu; doğu yöreler de Anadolu kapsamına alındı. Ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte Misak-ı Millî sınırları belirlendi (Toprak 2012: 549).

Anadolu'nun nüfus istatistiğini net biçimde ortaya koymak imkânsızdır. Nüfus oranları için 19. yüzyılda siyasal üstünlük sağlamak için Avrupalı devletlerin ve bölgede yaşayan dini ve etnik cemaat liderlerinin girişimleri bulunmaktadır. Ancak bu oranların her kesimin kendisi için bir fırsat oluşturma gayretiyle çarpıtma rakamlar olduğu açıktır.

Asker ihtiyacının artması ve kaçakların önüne geçilmesi askeri kurumların baskısı neticesinde Osmanlı'da ilk ciddi nüfus sayımları başlamıştır. Ancak bu rakamlar Müslüman erkeklerini kapsayan bir çalışmaydı. Osmanlı devletinin otoritesinin zayıflamasıyla birlikte başlayan merkezileşme beraberinde daha fazla güç ihtiyacını doğurdu. Baskın idari yönetim ihtiyacıyla dini cemaatler arasındaki bölünmenin anlaşılması, vergi sisteminin güçlenmesine katkı sağladı (Karpas 2003: 44). Osmanlı'yı nüfus sayımına yönlendiren bir diğer etmen Hristiyan topluluklar

⁴³ Cumhuriyet dönemindeki mübadele olaylarına ilişkin bkz. (Arı 2012).

arasında yükselen ulusal bilinç olmuştur. Bağımsızlık ve toprak talepleri yüzünden bazı Hristiyan etnik toplumların nüfus oranları sınıflandırılmıştır. Ancak, Müslüman toplumlar türdeş olarak kabul edilerek her hangi bir etnik ve dilsel sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır (Karpat 2003: 47).

Sonuç olarak, Anadolu'nun demografik yapısına ait nüfus sayısını ortaya koymak çok güçtür. Dilsel ve etnik tanımlama Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Hristiyan toplumları için kullanıldığından, etnik farkı olan Müslüman toplulukların sayısal verilerini öğrenemeyiz.

Osmanlı'nın millet sisteminden hareketle bir tasnif içerisine girersek Rum, Bulgar, Ermeni ve Müslüman etnik ve dini kimlikler içerisinde tanımlanan topluluklardan oluştuğunu görürüz.

III.2.1 Rumlar

Osmanlı idaresi altındaki Helenler 1821 yılındaki isyanlarına kadar görece üstün bir statüde imparatorluk sahanında hareket etmekteydi. Rum patrikhanesi Osmanlı'nın koruması altında olduğu için Ortodoks Hristiyanlığın temsilcisi konumuna gelmişti ve Hristiyanlık tarihleri boyunca ilk kez bu kadar iktidar ve ayrıcalık konumunda bulunuyorlardı. Bâb-ı Âli'de tercüman olarak çalışanlar bu milletin mensuplarıydı ve bu yüzden Avrupa'daki gelişmelerden ilk etkilenen Rumlar olmuştu. Batı'yla çabuk eklemlenen Rum tüccarlar giderek Osmanlı ekonomisinde büyük bir yer edinecektir. Bunun başlıca nedenlerinden biri de Helenizm romantizminden etkilenen Batı düşünce sistemi ve İngiliz ve Fransız sanayi mamullerini Doğu'ya dağıtabilecek bir köprü vazifesi görebilmesiydi. Bu yüzden Batı'nın kapitalist düzeniyle ilk bütünleşen ve savunuculuğunu yapan millet Rumlar olmuştur. Zenginleşen Rum tüccarların ayrıcalıklı konumu gerçekten de bir Müslüman yurttaşına nazaran ayrıcalıklı bir konumdu. Askerden muaf tutulması ve gelirine göre mükellef olduğu vergi oranının azlığı da Rum nüfusunu ve nüfuzunu güçlendirici bir diğer unsur oldu. 19. yüzyılın ortasından sonra, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği olumlu koşullarla birlikte, Anadolu'ya işsiz ve özellikle ticaret yoluyla hızla zenginleşen Rum göçleri başlamıştır. Bu zenginlikle beraber

yükseköğrenim fırsatı yakalayan Rum çocukları, özgürlük tutkuyla yetiştiriyor ve tüccar, doktor ya da öğretmen olarak uluslaşma bilincinin katalizörleri konumuna geliyordu. Bu dönüşüm o kadar hızlı oldu ki, 35 yıl içerisinde Atina 1919-1922 yılları arasında Anadolu'da işgal faaliyetlerine soyunabilecek güce erişecekti (Karpas 2003: 86, 87).

Anadolu'daki Rum nüfusu rakamlarının, tezin IV.1. bölümde de etraflıca tartışılacağı üzere, her kaynakta farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Örneğin; Rum Patrikhanesi'nin 1910-1912 yıllarına ait nüfus verilerine göre Osmanlı sınırları içerisinde 2.008.000 Rum yaşamaktadır (Dündar 2008: 108). 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre ise Rum nüfusu 1.729.738'di (Karpas 2003: 226). Aradan geçen iki yıllık zaman farkı içinde Dündar'a göre her iki kaynağın eksikliklerini belirterek belirlediği Rum nüfusunun 1.950.000 kadar olduğudur (Dündar 2008: 109).

Osmanlı İmparatorluğu sınırları ve dışında yaşayan Ortodoks tebaanın dini merkez olarak kabul ettiği Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Rumlar için büyük önem arz etmektedir. Esasen Patrikhane İstanbul'un fethiyle birlikte Fatih Sultan Mehmet tarafından korunma altına alınarak yasal statü kazanmış ve tüm Hristiyan Ortodoks mezhebinin başını çeken bir kurum haline gelmiştir.⁴⁴ Bu kurumun en büyük özelliği, Osmanlı'nın Hristiyan Ortodoks toplumunu Müslümanlarla birlikte yaşamaya iten bir güç merkezi olmasıdır. Şöyle ki; Hristiyanlığın merkezi olan Papalık hiçbir zaman Doğu'da ayrı bir Hristiyan kurumunun olmasını istememiştir. Doğu ve Batı Roma'nın merkezlerinde yer alan Katolik ve Ortodoks mezhepler, ayrımın gerçekleştiği 1054 yılından itibaren düşmanî bir ilişki içerisine girdi. Ortodokslar, 1054 yılında kendine Ekümen denen bir lider altında toplandı. Papalığın hoş karşılamadığı bu sebepten ötürü Katolik ve Ortodoks mezhepleri bir çatışma altına girmiş oldu. II. Mehmet, fetihten sonra bu Ekümenlik kurumunun yaşamasını istedi. Bu minvalde Fatih tarafından Bizans döneminde bile olmayan siyasi haklar tanınarak, Patrikhane millet başı olarak kabul edilmiştir (Lambriniadis 2011). Bugün anakronik bir bakışa sahip Yunan için büyük bir paradoks olan bu durum; o dönem kendini Doğu Roma İmparatoru olarak kabul eden Fatih'i dolaylı olarak Ortodoksluğun da koruyucusu yapmaktaydı.

⁴⁴ Bkz. (Rum Patrikhanesi 2013).

Patrikhane, etnik bir Rum sıfatına bürülü bir cemaatin önderi değil; Doğu Roma sahanını oluşturan Ortodoksların kimliğini temsil etmekteydi. Yani, Patrikhane'nin önündeki Rum sıfatı Yunan (Greek) manasında kullanılmıyordu. Patrikhane bugün de eski manada bir Rumluk ifadesi kullandığını ve Ekümen manasında; etnik değil, coğrafi bir iskân temelli bir tanımlamada bulunulması gerektiğini söylemektedir (Lambriniadis 2011).

Yapılan bu üslup tartışmasının temeli 19. yüzyılda bu bölgede yayılan milliyetçi ruhtur. Etnik bir bütünü temsilen devlet sınırları oluşturma girişimine giren toplumlar, Patrikhane'yi de beraberinde Milli Mücadele sürecine dâhil etmiştir. Cumhuriyet dönemine geçerken ki mütareke sürecinin kaotik ortamında, zaten siyasal bir kurum kimliği de bulunan Patrikhane, Rumların koruyucusu ve lideri olarak savaş durumunun bir diğer aktörü olacaktır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve dağılma süreciyle birlikte aleni ilan edilen Rum topluluklarının ayrı bir siyasal topluma geçişi "Pontus Meselesi" bölümünde daha ayrıntılı biçimde irdelenecektir. Özellikle Pontus Meselesi örnekleme üzerinden Rum topluluklarının büyük bir kısmı savaş durumuna geçmesi yüzünden Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Toplumun dağılması savaştan sonra da ikili antlaşmalarla devam etmiş ve ulus-devlet çizgisinde etnik bir bölünmeyle sürmüştür. 1923-24 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne kadar İç, Batı ve Güney Anadolu ile Karadeniz kıyılarında yoğun bir Rum nüfusu mevcuttu. Mübadele'den önce Anadolu vilâyetlerinde 1 milyonun biraz üzerinde, İstanbul ve Trakya'da ise 500.000 kadar Rum Ortodoks yaşıyordu. Özellikle İstanbul'da yoğunlardı. Mübadele'den sonra sadece İstanbul ile İmroz ve Bozcaada'daki Rum nüfus yerinde bırakıldı, geri kalanı göç ettirildi (Aydın 2012: 204).

III.2.2 Ermeniler

Ermeniler, Osmanlı'da kendi isimleriyle anılan bir millet konumundaydılar ve hükümet tarafından en güvenilir Hristiyan topluluğu olarak görülmekteydiler. 19. yüzyılın ekonomik ve toplumsal değişimlerinden Ermeniler de etkilendiler. Ancak diğer Hristiyan toplumlara nazaran çok daha yaygın bir coğrafyada ve her sınıftan

insan topluluklarından oluşuyordu(Karpat 2003: 91). 1915 öncesinde Ermeniler yoğun olarak vilâyat-ı sitte denilen altı doğu vilâyetinde (Erzurum, Diyarbakir, Bitlis, Van, Harput ve Sivas'ta); Ankara, Kastamonu, Yozgat ve Kayseri'de; Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun'da; Bursa, Kütahya, Eskişehir, İzmit ve Adapazarı'nda; İzmir ve çevresi ile Adana, Maraş ve Antep'te yaşıyorlardı (Aydın 2012: 203).

Özellikle nüfus istatistikleri yüksek risk faktörü taşıyan verilerdi. Osmanlı'nın sürekli dış tehdit altında kaldığı, çözülmeye yüz tuttuğu yıllarda sayılar Bâb-ı Âli'nin korkulu rüyasıydı. “Anâsır-ı gayrimüslime”yle ilgili sayısal veriler birçok kez “düvel-i muazzama” tarafından ıslahat gerekçesiyle önüne konuluyordu. Ermeni sorunuyla ilgili günümüze kadar uzanan kargaşa siyasi kaygılarla tarafların sayısal manipölasyonlara girişmesinden kaynaklanıyordu. Hem Sevr hem de Lozan'da sayılar tartışmaların odak noktasını oluşturdu. Birçok teze sayısal gerekçelerle arka çıkıldı (Toprak 2012: 209). Bu bakımdan Milli Mücadele döneminde Anadolu'da yaşayan Ermeni nüfusunu net biçimde ortaya koymak oldukça güçtür. Siyasi bir rekabetin temel enstrümanı haline dönen bu istatistiki veriler, her tarafın kendince bir yorum içerisine gitmesine sebebiyet verdi.

Ermeni Patrikhanesi'nin verdiği istatistiki bilgilere göre 1882 yılına ait Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusunun 2.660.000 ve vilayet-i sitte içerisinde yer alan Ermenilerin 1.630.000 kadar olduğu görülmektedir. Yükselen milliyetçilik dalgasıyla birlikte bu bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen özellikle Rus ve İngiliz hükümetlerince bu nüfus istatistikleri önem kazanmıştır. İngilizlerin 1896 yılında verdiği nüfus rakamları ise vilayet-i sitte içinde yaşayanlardan 697.598'inin Ermeni; 2.75 milyonunun üzerinde de Müslüman olduğu yönündeydi. 1897 yılında Osmanlı hükümetince yapılan sayımda ise bu gölgedeki Ermenilerin yaklaşık olarak 540.000, Müslümanlarınsa 2.159.000 kişi olduğu gösterilmektedir. Berlin Antlaşması gereğince reform bölgeleri ve bağımsız bir Ermenistan'ın toprakları olarak belirlenen sadece altı vilayetin nüfusuna dikkat edilmekteydi. Ankara ve Trabzon eyaletlerindeki büyük Ermeni nüfusu bu tartışmalara dâhil edilmemiştir. Sıkça kullanılan Alman kaynaklarına göre 1894 yılında, altı vilayette 651.134 Ermeni bulunuyordu. Ermeni nüfusu, her ne kadar Osmanlı'nın toprak kaybettiği yerlerde kalan ve ciddi bir büyüklükte Rusya'ya göç etmiş olsa da 1914 yılına gelindiğinde Ermeni nüfusunun büyük bölümünü içeren on eyalette toplam 939.000 Ermeni

yaşamaktaydı. Bu eyaletlerdeki Müslüman nüfusu ise 5 milyonun üzerindedir (Karpas 2003: 95, 96).

Osmanlı Devleti'nde memur olarak çalışan Ermeni nüfusuna baktığımızda bir hayli kalabalık olduğunu görürüz. 1895 yılındaki rakamlara göre devlet idaresinde çalışan Ermeniler'in nüfusu 9 bin kadardır. Yani Ermeni nüfusunun %1'i, toplam memurların %26'sı Ermeni'dir. Ordu bu rakamların dışında tutulursa Ermeniler'in Müslümanlar'dan da çok sayıda devlet idaresinde bulunduğu görülmektedir (Dündar 2008: 102).

Uzun süreden beri savaş hali içerisinde olan devlet otoritesini neredeyse yitirmişti ve dağılmak üzereydi. Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı Devleti içerisinde Anadolu'nun özellikle Doğu ve Güneydoğusu devlet otoritesinde uzak ve görece özerkti. Bu nedenle, milliyetçiliği çekirdeğine yerleştiren siyasal topluluklar ayrılıkçı faaliyetler güdebiliyordu. Hınçak ve Taşnak Cemiyetleri kendilerini Ermeniler'in siyasi uzantısı olarak göstererek siyasi ve kanlı isyan hareketleri içerisine giren bir takım faaliyetlerde bulunacaktı. Nihayet Osmalı'nın dağılma sürecinde Ermeni milletinın akıbeti tehcir politikası ile tam bir trajediyle sonuçlanacaktı.

Osmanlı idaresi doğu vilayetlerinde çıkan Ermeni ayaklanmaları ve toplumun geneline yayılan Müslüman-Ermeni çatışmasını önlemenin yolunu tehcirde bulacaktı. I.D.S. ile uğraşan hükümetin iç isyanı dindirmek için fırsatı yoktu ve kendilerine milli bir yurt arayışı içinde olduklarına inanılan Ermeni nüfusunu yaşadıkları yerden başka bölgelere dağıtma yoluna gitti.

Murat Bardakçı'nın yakın zamanda yayınladığı Talat Paşa'nın özel arşivinde bulunun bilgiler tehciri istatistiki olarak gözler önüne sermektedir. Tehcirin nerelerden nerelere yapıldığı ayrıntılı olarak belgelerden görülmektedir. Tehcir, Osmanlı Devleti hudutları dâhilinde çeşitli vilayetlere nüfusun dağıtılması şeklinde gerçekleşmiştir. Talat Paşa'nın evraklarında Gregoryan ve Katolik Ermeniler'in tehirden evvel toplam nüfusu 1.256.403'den ibarettir.⁴⁵ Tehcir en fazla Ermeni

⁴⁵ 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre Ermeniler'in toplam nüfusu 1914 nüfus sayımına göre 1.229.007 iken, Talat Paşa'nın evraklarında aynı nüfus sayımına dayanarak verilen rakam 1.256.403'tür.

nüfusunun olmadığı Suriye vilayetine yapılmıştır. Tehcirden sonra toplam Ermeni nüfusu 284.157'ye düşmüştür. Talat Paşa'nın belgeleri muhtemelen 1915 ya da 1916'da hazırlanmıştır. Talat Paşa'nın belgelerine dayanarak tehcirden sonra Ermeni nüfusunda 972.246 kişilik bir azalma olduğu görülmektedir. Ancak bu rakamı tehcirde ölen kişilerin sayısı olarak ilan etmek yanlış olacaktır. Tehcir sırasında ölen Ermeniler'in sayısını bilmek imkânsızdır. Çünkü 1914 nüfus sayımından tehcir kanunun çıktığı 27 Mayıs 1915'e kadar Rusya, ABD, Avrupa ve Güney Amerika'ya göç eden Ermeni nüfusunun yanı sıra, tehcire tabi tutulan bazı kişilerden, 1918'den sonra dönenlerin ne kadar olduğu bilinmemektedir (Bardakçı 2009: 106-109).

Osmanlı'nın ve sonrasında tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin her hâlükârda bir milyon Ermeni yurttaşından olarak, heterojen yapısında onarılmayacak bir yara aldığı açıktır.

Ermeni Tehciri'nden kısa bir süre sonra Ağustos 1916'da 455 yıllık İstanbul Ermeni Patrikliği de lağvedilmişti. Ermeni Patriği Zaven Efendi sürgüne gönderilmişti. Mütareke yıllarında İstanbul'a tekrar dönünce Ermenilere milli bir yurt arayışı içerisine girdi. Anadolu'daki faaliyetlerinin yanı sıra Paris Konferansı'nda diplomatik faaliyetlerle yurt edinme girişimlerinde bulundu. Ancak başarılı olamadı ve 1922 yılında İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı (Koptaş, 2011). Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'in hazırladığı raporda Zaven Efendi'den, Mavri Mira heyeti tarafından satın alınmış bir kişi şeklinde bahsedilmektedir (Atatürk 1999: 1200).

Halide Edip'in Ağustos 1919'da İstanbul'da yaptığı gözlemler neticesinde Mustafa Kemal'e gönderdiği rapora göre Avrupalı devletlerin mutlaka Anadolu'da bir Ermenistan kurma gayretinde olduklarını, ancak Amerikalı yetkililerin bu niyeti taşımadıklarını belirtiyordu (Atatürk 2006: 68). Halide Edip'e benzer biçimde Musatafa Kemal'e gönderilen birçok raporda Anadolu'da Kürtlerle birlikte oluşturulmaya çalışılan Ermeni milli devletine karşı örgütlenmenin gerekliliği telkin ediliyordu.

Anadolu'da Ermeni nüfusu bugün hiç mertebesindedir. İstanbul'da da eskiden Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Samatya gibi semtlerdeki Ermeni nüfusu

çok azalmıştır. Tunceli'deki Ermeniler'in Alevileştikleri, Kars ve Siirt'tekilerin ise Sünnileştiklerine dair bilgiler vardır (Aydın 2012: 204).

III.2.3 Yahudiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi milletin tarihi 1492 yılında İspanya engizisyonundan kaçıp Osmanlı'ya sığınmaları ile başlar. Sefarad diye anılan bu Yahudiler'den önce de Osmanlı'da küçük de olsa Yahudi cemaati bulunmaktaydı. Osmanlı topraklarına sığınan Yahudiler 16. ve 18. yüzyıllarda dünyanın en müreffeh ve özgür Yahudiler'i olacaktır (Dündar 2008: 354).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Yahudi nüfusu istatistiklerinin çok dalgalı biçimde seyrettiğini görürüz. Bunun temel nedeni ise Yahudilikle tarih boyunca adeta özdeşleşen göç kavramıdır. Osmanlı'da 1840'tan 1914'e kadar Kuzey ve Güney Amerika'ya büyük oranda Yahudi göçleri yaşanmıştır. Ancak özellikle 1882'den itibaren Rusya ve Polonya Yahudilerinin kurdukları büyük dernekler vasıtasıyla Filistin bölgesine göç etmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Yahudi nüfusu sistemli bir biçimde organize edilen göçler yüzünden artış göstermiştir.⁴⁶ Öyle ki 1839'dan 1914'e kadar Filistin'deki Yahudi nüfusu on kat artarak 100.000'i bulmuştur. Osmanlı idaresinin özellikle bu bölgeye karşı girişilen göç faaliyetlerini önlemeye çalışmıştır. Ancak önlemeye çalıştığı göçler Siyonist emeller neticesinde gerçekleştirilenlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar, Kırım ve Kafkaslarda kaybettiği topraklarda yaşayan ve Müslümanlarla birlikte bu topraklardan göç eden Yahudi tebaa elbette bir yurttaş olarak istediği yere iskân etme hakkı vardı. Osmanlı idaresinin göç etmeyen Yahudiler'den de bağıını koparmadığı görülmektedir. Örneğin Sırp Hükümeti'yle 1882 yılında yapılan antlaşmada görüldüğü gibi sultanın idaresinde sahip oldukları gibi haklarının korunması üzerinde şartlar koşulmuştur (Karpas 2003: 321-324).

⁴⁶ Filistin bölgesine göçleri organize eden ve burada bağımsız Yahudi devleti kurma konusundaki faaliyetler için bkz. (Engin 2012).

Siyonist hareketin II. Abdülhamid'den kendi vatanlarını oluşturmak için güvence alamamaları onları Osmanlı içindeki muhalif kanata itmiştir. Osmanlı'da Yahudi nüfusunun en büyük şehri olan Selanik Yahudileri ve dönmeleri⁴⁷ İTC'nin kuruluş ve gelişiminde etkili olmuşlardır. Bu destek sadece II. Abdülhamid'e karşı değildi. Balkanlar'daki tehlikeli ayaklanmalar ve Osmanlı'nın bu bölgeyi kaybetmesi Yahudiler'i de tehdit etmekteydi. Etrafı Hristiyan kentlerle çevrili bir Selanik kaygı vericiydi. Aynı zamanda bu kaydı Milli Mücadele döneminde en büyük üçüncü Yahudi kenti İzmir için de geçerli olacaktır. Türkler'in zoraki bir durumda Anadolu'nun içlerine gitme gibi bir fırsatları varken, Yahudiler'in bir vatanı yoktur. Müslümanlarla toplumsal hayatta uyum yakalayan Yahudiler İTC ile işbirliğine gitmişti. Selanik Yahudileri'nden Emmanuel Karasu Talat Paşa ve cemiyeti derinden etkileyen bir isimdi. Selanik'te Frank mason locasını gizli görüşmeler için Cemiyet'e açmıştır. Dönmelerden Cavid Bey İTC Hükümeti'nin Maliye Bakanı, Rahmi Bey ise İzmir Valisi olacaktır. I.D.S. boyunca İttihatçı haham başı Haim Nahum Yahudi cemaati ile İttihatçıların ilişkilerini⁴⁸ belirleyen isimdir (Dündar 2008: 363, 364). Haim Nahum, Lozan'da Türk delegesinin danışmanlarından biridir de (Tunçay 2010: 71).

Yahudi desteğinin Milli Mücadele yıllarında da kısmen devam ettiğini görmekteyiz. Yunan ve Ermeni cemaat liderlerinin baskısıyla Anadolu'da Milli Mücadele'ye karşı verdikleri çabalarda Yahudi cemaatinin desteğini almak için baskı yapmıştır. Aynı şekilde İtilaf kuvvetlerinin destek isteklerine Yahudiler'in karşılık vermediği görülmektedir (Shaw 2008: 384). Batı Anadolu'daki Yunan işgali sırasında Yunan kuvvetlerine Yahudi hahamların destek vermediği ve Müslümanlar'ın yanında yer aldığı açıktır. Öyle ki, Yunan ordusu geri çekilirken Müslüman ve Yahudi yerleşim yerlerine ve mallarına büyük zararlar vermiştir (Shaw 2008: 386).

Osmanlı ekonomisinin bozulmasıyla birlikte Amerika ve Avrupa'ya Yahudi göçleri 19. yüzyılda hız kazanmıştır. Balkan ve I.D.S. savaşları sonrası bu göçler patlama noktasına gelmiştir. Yahudiler, Anadolu içlerine ve nihayet Filistin'e

⁴⁷ İhtida eden Yahudiler'e pejoratif bir anlam da yüklenerek "dönme" denmektedir (Aydın 2012: 209).

⁴⁸ Yahudiler ile süren bu iyi ilişkiler, özellikle Filistin bölgesine başka ülkelerin pasaportlarını taşıyan Yahudi göçmenlerinin büyümesiyle bozulmaya başlayacaktır.

yerleşmişlerdir. İTC iktidarı döneminde başlayan Yahudi dili Ladino'nun kullanımının yasaklanmasına yönelik kimlik politikaları (Dündar 2008: 369), Cumhuriyet ile ulus-devlet inşasının milliyetçi politikaları ile benzer bir süreklilikte devam edecektir. Göç ve kimlik politikaları neticesinde Anadolu'daki Yahudi nüfusu yavaşça eriyecektir.⁴⁹

⁴⁹ Cumhuriyet dönemi Yahudiler'i için bkz. (Bali 2011).

IV. BÖLÜM

TOPLUMSAL DAĞILMA

IV.1 Pontus Meselesi Üzerinden Toplumsal Dağılmaya Mikro Gözlem

19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan Pontus örgütlenmelerinin kökeninde eğitim kurumları yatmaktadır. Trabzon'da 1683'te açılan bir yüksekokul ve 1800'lerin başında kurulan Ksenefon Maarifperver Derneği Karadeniz'de bulunan tüm Rum köy ve kasabalarını okullandırmış ve adeta bir Pontus Rönesans'ını gerçekleştirmiştir (Somel 2003: 391). Tanzimat Fermanı ile birlikte uluslaşma sürecinin hızlandıran Rumlar kendi eğitim kurumlarında propaganda faaliyetlerine hız kazandırdılar.⁵⁰

Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde bağımsızlık hareketi içerisine giren Rum partizanlarının kurduğu Pontus Rum Cemiyeti, bölgedeki Rum ayrılıkçılarının bir semsiyesi gibiydi. Yukarda da değindiğimiz üzere bu tip cemiyetler, hem örgütlü bir hareket ile aynı idealler etrafında toplanmış halkın bir bütün olarak hareket etmesini ve sorunlarını halledebilmesini kolaylaştıracak iyi bir dayanışma aygıtı olmasının yanında; hem de dünya kamuoyuna seslenme ve bir meşruluk sağlayacak hukuk platformlarıydılar.

Pontus Derneği, Merzifon Amerikan Koleji'nde 1904 tarihinde Rumlar tarafından gizli olarak kurulmuştur. 1908'de genişletilerek Samsun'da "Müdafaa-i Meşruta" ve onun ardından "Mukaddes Anadolu Rum Cemiyetleri" meydana getirilmiş ve Batum'dan İnebolu'ya kadar olan Karadeniz bölgesi içerisinde birçok şubeler kurulmuştur. Trabzon metropolit hanesinin destekleriyle büyüyüp eyleme geçmesi de hızlanmıştır. Trabzon Metropolit Hrisantos'un bu hareketin düşün liderlerinden olduğu açıktır (Kurt 1995: 51). Hrisantos, Pontus meselesinde Patrikhaneden sonra yurt içindeki teşkilatın başıdır ve 1922'de TBMM tarafından yaptırılan incelemelerde Pontus meselesiyle ilgili bulunan belgelerin yüzde doksanında ismi doğrudan ya da dolaylı olarak geçmektedir (Kurt 1995: 72). Hrisantos'un, dönemin işgal güçlerinden Yunanistan'daki derneklerle yazışmaları ve Yunan hükümeti ile olan bağları daha sonra Lozan görüşmelerinde delil olması için

⁵⁰ Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı'daki Rum eğitim kurumları üzerine etkisi ve bu minvalde Rum okullarının Yunan milliyetçisinin Pontus bölgesinde isyanlara sebebiyet vermesi ile ilgili bkz. (Nakracas 2003).

TBMM tarafından dava dosyalarına konulmuş ve bu dernek faaliyetleri özellikle Metropolitin evrak arşivinden edilen bilgilerle rapor edilmiştir (Kurt 1995: 6).

Pontus Cemiyeti'nin silahlı mücadeleye girişmesi ise Rus işgaliyle aynı döneme rastlar. Ruslarla açık bir müttefiklik yapan Pontus hareketleri nihayet Batum'da Pontus Cumhuriyeti'ne bir çekirdek olabilecek Pontus Milli Meclisi'ni kurulması ile sonuçlanmıştı (Kurt 1995: 53). Pontus hareketinin dini ve etnik temelli bir hareket olduğu “yemin sureti”nde de açıkça görülmektedir (Kurt 1995: 67):

“Millî fikirlerimizle ilgili olan herhangi bir görevin bana verilmesinde sadakat, itaat mahremiyet ve ketumiyetten zinhar ayrılmayacağıma ve hariçten duyduklarımı tamamen üstlerime tebliğ ve ihbar edeceğime ve usule aykırı hareketimde verilecek cezayı itirazsız kabul edeceğime kutsal üçlü inancımız [Baba-Oğul-Ruhu'l-kuds] ve şerefli milletimiz üzerine söz verir yemin ederim.”

Pontus hareketinde çetecilik faaliyetlerine girişilmesinin en büyük sebebi olarak Samsun Metropolit Germenos gösterilir. Trabzon Metropolit Hristantos ise barışçıl yollarla Rum egemenliği temelli bir devlet için Türk toplumuyla anlaşma yapılması kanaatini taşıyordu (Hür 2009: 155). Ancak Rus işgaliyle birlikte üstünlüğü elinde bulunduran Rum idaresinin egemenliği mutlak surette ele geçirmek için giriştiği faaliyetler gene Rusların geri çekilmesiyle son buldu ve Paris Barış Konferansı'nda (1919) bir kez daha barışçıl yöntemlerle Rum egemenliği için çaba harcandı. Yurt dışı Pontus heyeti başkanı Konstantinidis, hükümetin görevini layıkıyla yerine getirememesi ve zorbalığı üzerine dikkat çekerek daha özgürlükçü ve müreffeh bir devlet kurma adına Müslüman halka birlikte hareket edebilecekleri ihtilâlcî bir çağrıda da bulunmuştur (Kurt 1995: 124).

Pontus heyetinin bu bölgede ihtilâlcî bir harekete geçebileceğini ve potansiyel bir siyasal devlet kurma girişimlerinde bulunmasındaki en büyük güç iddiası bölgedeki Rum nüfusunun sayısal üstünlüğe sahip olduğuna dair inançtı. Pontus heyeti, Marsilya'da yapılan “Hariçteki Pontuslular Kongresi”nde, Pontus'da 1.500.000 Ortodoks-Rum, 500.000 Rumca konuşan Müslüman Rum, 250.000

zahiren İslâm b tinen Ortodoks halkın bulunduğunu iddia etmişti (Kurt 1995: 31). Konstantinidis’in ileri sürdüğü bu rakamlar A.Toynbee’ye göre “hayal mahsulü ”d r (Jaeschke 1989: 57). Osmanlı Devleti’nin 1914’de yaptığı nüfus sayımına göre, Pontus faaliyetlerinin merkezi olan Trabzon eyaletinde 161.574 Rum, 921.118 Müslüman; Canik (Samsun) eyaletinde 98.739 Rum, 265.950 Müslüman bulunmaktaydı (Karp t 2003: 226). Konferans’a sunulan Rum nüfus oranlarının aldatmaca olduğunun bir  rneği olarak Metropolit Hrisantos’un telgrafını verebiliriz. Hrisantos, telgrafi gönderdiği tarihten çok daha sonra yayınlanan Trabzon Salnameleri’nden rakamlar vererek Rum nüfus sayısını ileri sürüyordu (McCarthy 1997: 97).

20. yüzyılın başında Rum Patrikhanesi, yayımladığı rakamlarla Batı Anadolu’daki Yunanlıların sayısını 1.7 milyon olarak göstermeyi amaçlıyordu. Yazarlar, bu rakamların resmi Osmanlı sayımlarından alındığını belirtmişlerdi. Gerçekten de, Yunan ve Osmanlı istatistiklerinde verilen toplam rakamlar tam tamına çakışıyordu. Bununla birlikte, Yunan kaynaklı istatistikler nüfusu etnik kökene göre sınıflandırırken, Osmanlı sınıflandırmasını dikkate almayıp, yerine Yunanlılar için şişirilmif rakamlar koymuşlardı. Bu yanlış istatistikler, Yunan Başbakanı Eleutherios Venizelos tarafından 1919 yılında Versailles’daki barış konferansında, Yunanistan’ın Batı Anadolu’da hak iddia etmesine temel oluşturmak üzere kullanılmıştır; Milletler Birliği daha sonra bu rakamlardan, Türkiye’den göç eden Yunanlıların sayısını hesaplamada yararlanmıştır. Ermeni patriği, Osmanlı devletindeki Ermenilerin sayısını şişirmek için farklı bir yöntem uygulamıştı. 1878 yılında Berlin Kongresi’nde sunulan bu yanıltıcı rakam, o tarihten bu yana pek çok bilim adamı ve siyasetçi tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Patrik söz konusu eyaletteki Ermenilerin sayısına düpedüz bir veya birkaç komşu eyaletteki Ermenilerin sayısını eklemiş ve bulduğu sonuçtan Müslümanları, göçmenleri ve yerine göre Kürt y r kleri çıkartmıştı. Bu hile, doğu eyaletlerinde reformları yerine getirmekle görevli İngilizler tarafından ortaya çıkarılmış ve sonunda patrik “hatasını” kabul etmek zorunda kalmıştı. Çeşitli toplulukların savunucularının başvurduğu bir diğer hile ise bütün Hristiyanları, “Bulgar” , “Yunan” ya da seçilmiş başka bir ulus olarak yeniden sınıflandırmaktı. Tercih konusu topluluğa sayısal çoğunluk kazandırmak amacıyla Müslümanların aşiret toplulukları veya şii ya da Sünni olarak

bölündükleri ve bunların Müslüman olmayanlar şeklinde sınıflandırıldıkları durumlar da olacaktı. Örneğin, Ermeni patriği tarafından 1912 yılında çıkartılan istatistik tablosu, doğunun altı eyaletindeki (Van, Bitlis, Sivas, Erzurum, Harput ve Diyarbakır) Hristiyanların toplam sayısını 1.183.000 olarak ya da toplam nüfusun yüzde 45,2'si olarak; Ermenilerin sayısını ise resmi Osmanlı sayımındaki rakamın neredeyse iki katı olan 1.018.000 olarak verir (Karpas 2003: 42).

Fener Rum Patrikhanesi'nin Pontus meselesi ve Yunan işgali sırasındaki faaliyetleri Rum sayısal üstünlüğünü ispat etme girişiminden çok daha öteye gitmiştir. Mütareke dönemiyle birlikte Osmanlı'dan göç eden çok sayıda Rum'un Rusya, Amerika ve Yunanistan'dan dönmesine aracılık etmiştir. Fener Rum Patrikhanesi sadece aracı bir faaliyet biçiminde değil aynı zamanda Pontus Rum Teşkilatları içerisinde bazı patrikleri bizatihi yer almışlardı. Nitekim Mavr-i Mira Cemiyeti'nin başkanı Fener Rum Patriği'nin yardımcısı Dorotheos'tu. Patrikhane görevlileri Pontus faaliyetlerinin bulunduğu bölgelerde Patrikhane'ye düzenli biçimde haberler gönderiyordu. Mondros Mütarekesi'nden destekle, Fener Rum Patrikhanesi, Anadolu'daki bütün Metropolitlere birer yazı göndererek Türkler aleyhinde, İtilaf Devletleri temsilcilerine şikâyetle bulunmalarını ve Yüksek Komiserliklere telgraflar çekmeleri emrini vermişti (Okur 2002: 104, 105).

Nutuk'ta da Fener Rum Patrikhanesi'nin Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri geçmektedir:

“Bundan başka, memleketin her tarafında, Hristiyan azınlıklar, gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an evvel çökertmeye uğraşıyorlardı. Sonradan elde edilen gizli bilgi ve belgelerle iyice anlaşılmıştır ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde kurulan Mavr-i Mira Hey'eti illerde çeteler kurmak ve idare etmek, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızılhaç'ı ve Resmi Göçmenler Komisyonu; Mavr-i Mira Hey'eti'nin çalışmalarını kolaylaştırmakla meşgul. Mavr-i Mira Hey'eti tarafından yönetilen Rum okullarının izci teşkilatları, yirmi yaşından yukarı gençleri de dâhil olmak üzere her yerde kuruluşunu tamamlıyor (Atatürk 2006: 1, 2).”

Gene Nutuk'ta Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nden sonra hazırladığı raporda; bu heyetin doğrudan Venizelos'tan talimat aldığı, liderinin Patrik vekili Droteos olduğu ve İstanbul Patrikhanesi'nin, Yunan Konsolosluğu'nun ve hatta kiliselerin silah deposu haline getirildiği anlatılmaktadır (Atatürk 1999: 1200).

Tabanında dini cemaat yapılanması olan milliyetçi bir savaş durumu söz konusudur. Her ne kadar daha sonra tamamen milliyetçi bir çatışmaya döneceği; bir müddet Ermeni ve Rum ayrılıkçılarının oluşturma arzusunda oldukları sınırlarla ilgili kavgalara tutuşacaklarsa da, şimdilik Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Mavri Mira heyetine destek çıktığı da görülmektedir.

1917 Bolşevik Devrimi, Pontus ideallerini suya düşüren ilk gelişme oldu. Artık bölgedeki doğal müttefiki olan Ruslar'ın şemsiyesi altında korunamayacaklardı. Yunan Hükümeti'nin Patrikhane ile işbirliği neticesinde örgütlenerek bölgenin demografik yapısını değiştirmek için çetecilik faaliyetlerine girişen Rumlar için rüzgâr tersten esmeye başladı.

Silahlı güç üstünlüğünü yitiren Pontus hareketinin akabinde yurt dışındaki faaliyetlerine ağırlık verdiğini görmekteyiz. Paris Barış Konferansı'nda hareketi temsilen bulunan Giresun Belediye Başkanı'nı ünlü Yorgi Paşa'nın oğlu Konstantin Konstantinidis buradan Trok, Yunan fırkalar komutanlığı ve Hrisantos'a çektiği telgraf ve Barış Konferansı'nda verdiği muhtıradan özetle Rus sınırından Sinop'a kadar bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti için yardım istemektedir. Rus istilasının sona ermesinden duyduğu üzüncü mesajında hissedilmektedir.⁵¹

Konstantinidis'in üzülmeye gerekçelerinin doğrulanması çok sürmedi ve Türk egemenliği güçlendikçe bölgedeki Rum çetelerinin sonu geldi. Bölgedeki Müslüman çetelerin de karşı faaliyete geçmesi sonucu Mustafa Kemal bölgedeki karışıklığa tedbir almak için 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderilmişti. Bölgedeki en büyük ve etkin çete liderlerinden Topal Osman Ağa ile Havza'da görüşen M. Kemal, Pontus faaliyetlerine karşı harekete geçmesi için onu Giresun'a göndererek bölgedeki güç dengesini Türkler'den yana sağladı. Hür'e göre Topal Osman'ın müdahaleleri

⁵¹ TBMM tarafından Pontus Meselesi üzerine hazırlanan ve kitaplaştırılan raporda bahsi geçen telgraflar ve bildirimler için bkz. (Kurt 1995, 84-90).

Ermeni Meselesi'nde görüldüğü gibi Rumlar'ın genelini düşman gören bir ayrışma yüzünden Pontuslular'ın bölgeden temizlenmesine dönüktür. Anadolu Hükümeti'nin I. İnönü Muharebesi'nden sonra kazandığı bir dizi savaşıyla kontrolü iyice sağlaması ve Yunan güçlerinin çekilmesiyle Pontus Rumlar'ı için son direnme umudu da yok oldu. Önce Nurettin Paşa'nın Koçgiri İsyanı'nı bastırırken Tokat yöresinde Ermeni ve Rumlar'a karşı harekete geçilmesi ve nihayet Pontus Harekâtı kumandanı Cemil Cahit'in son kalan Pontus çetelerini temizlemesiyle Şubat 1923'de Pontus Meselesi'ne son nokta konulmuştur (Hür 2009: 160-167).

1918'de Trabzon, Ardahan ve Batum yeniden Osmanlı'ya geçti ve Milli Mücadele dönemi boyunca işgal kuvvetleri tarafından bu bölgeye Rumlar'ı güçlü kılacak bir askeri destek yapılmadı. Böylece Kuva-yı Milliye çeteleri kendileriyle baş başa kalan Rum ve Ermeni çetelerine daha rahat karşı koyabileceklerdir. Nihayetinde, Ankara Hükümeti'nin eliyle sistemli bir biçimde karışıklığa son verileceğine ve bölgede kendi otoritesinin mutlak egemen kılınacaktır.

Tüm bu olaylardan sonra, Lozan'da (1923) Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Anlaşması gereğince iki ülkede yaşayan belirli sayıda Rum ve Türk nüfusu mübadele edilirken bölgede kalan son Pontus Rumları Yunanistan'a göç edecektir.

IV.2 Toplumsal Sözleşmenin Kurgulanması Örneği: Kürt Meselesi

1514 Çaldıran savaşı sonrası Bitlisli İdris'in aracılığıyla 25 Kürt beyinin Osmanlı'ya bağlılığı seçmeleriyle Bilad-ı Ekrad (Kürt beldeleri) Osmanlı devletinin parçası olmuştu (Konda 2011: 41). 1514'le 1517 yılları arasında imparatorluğa katılan topraklar üç yeni eyalete ayrılmıştı: Diyarbakır, Rakka ve Musul. Bunlar arasında ilk idari örgütlenme Diyarbakır'da uygulandı. Bu idari yapıyı kurmakla İdris Bitlisi görevlendirildi. Ulaştırması güç olan bazı yöreler, tamamıyla özerk bırakıldı; yöneticilerine resmen atandıklarına dair belge (daha doğrusu tanındıklarına) gönderiliyor ama kimin yönetici olacağına devlet aslında karışmıyordu. Bu mevkilere miras yoluyla geçilmekteydi ve asıl yöneticinin seçimi her seferinde yöre

halkına bırakılıyordu. Bu özerk yöreler, merkezi hazineye vergi vermek ya da sipahi ordusunda askeri hizmet görmek zorunda değildi; toprakları da tımar veya zeamet haline getirilemiyordu. Eyaletin diğer bölgeleriye yirmi sancağa bölünmüştü. Bunların bazıları merkezden atanan Sancakbeylerince yönetiliyor, ocaklık, yurtluk, ya da Ekrad beyliği (Kürt sancağı) adı verilen diğerleri de Kürt ailelerin yönetimine bırakılıyordu (Bruissen 2003: 237-238). Bu tarihten 19. Yüzyıla dek Bilad-ı Ekrad kısmen Osmanlılarca atanan valilerce, kısmen de babadan oğula geçen bir düzen içinde Kürt beyler tarafından kısmi olarak özerk şekilde yönetildi (Konda 2011: 41).

Kürt beylikleri Osmanlı toprağı içerisinde, özel birer bütünlük arz eden, tekil alt sistemler oluşturmaktaydı. Osmanlı devletinin idari ve siyasi bütünlüğünü mümkün kılan mantık, özerkliklerini koruyan bu ‘alt sistemlerin’ imparatorluk genel sistemine eklemlendirilmesine dayanmaktaydı. Alt sistemlerin özerkliği, ‘alt sistemlerle’ imparatorluk genel sisteminin eş zamanlı mevcudiyetine imkân vermektedir (Yeğen 1999: 230). Ancak 19. Yüzyılda Osmanlı devletinin yönetim ağı yeniden düzenlendi ve emirlikler ortadan kaldırıldı. Dolaylı yönetim tamamen yok olmadı, ama daha düşük düzeyde devam etti. Bu dönemde her reis, kendine bağı adamları artırmak ve devletten ayrıcalık ve güç elde etmek için diğerleriyle rekabet etmekteydi. Giderek güçlenen bir devlet aygıtına dayanan bazı reisler, daha önce hiçbir aşiret reisinin sahip olmadığı ölçüde güç ele etti. 20. Yüzyılda da devlet denetimi giderek arttı ve büyük aşiret reislikleri ortadan kalkmaya devam etti. Yönetim ağı sıklaştıkça, yerli birimler küçülmekte ve önemli politik işlevler daha alt düzeydeki reislikler tarafından üstlenilmektedir. Böylece son beş yüzyılda Kürt toplumu, genellikle toplumsal evrimin başlıca evreleri olarak kabul edilen aşamalardan geçmiştir: aşiret, reislik ve yarı-devlet ama Kürt toplumu bu aşamaları geriye doğru, yani tam tersi yönde yaşamıştır. Bu durum Kürt topluluklarının ayrı bir siyasal topluluk oluşturmamasını engellemiştir (Bruissen 2003: 298-300).

Çevrenin özerkliklerini yitirip aşamalı olarak merkeze bağlanması birçok isyan hareketlerinin yaşanmasına neden oldu.⁵² Bayrak’a göre, Bedirhan Osman Paşa

⁵² 1806 Baban Aşireti, Abdurrahman Paşa İsyanı; 1833-1837 Mir Muhammed (Soran) İsyanı; 1838 1.Han Mahmud İsyanı; 1842-1847 2. Han Mahmud İsyanı (son döneminde Bedirhan Beyle ittifaken); 1843-1847 Bedir Han İsyanı; 1855 Yazhan Şer İsyanı; 1878-1881 Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı;

ile kardeşi Hüseyin Kenan Paşa 1877’de isyan ederler. Hemen ardından şeyh Ubeydullah isyanı patlak verir. Bu isyanların amacı müstakil bir Kürdistan kurmaktır (Bayrak 1999: 131). Bu isyanların ardından 2. Abdülhamid Hamidiye Alaylarını kurdu. Hamidiye Alaylarının kurulması Bayrak’a göre, Kürt ulusal hareketlerine katılması muhtemel güçler denetim altına alınıyor; aşiret reislerine ‘Paşa’ unvanı verilerek, onlar saraya yaklaştırılıyor; bu güçler bir yandan muhtemel Kürt ulusal hareketlerine, bir yandan Ermeni ulusal hareketlerine, bir yandan da kuzeyden gelebilecek Rus saldırılarına karşı önlem olarak Kürt bloğunu parçalanmış oluyordu (Bayrak 1999: 132).

Milli Mücadele döneminde ise Kürt liderlerinin TBMM tarafında açık bir biçimde yer aldığını görüyoruz. Ancak ayrılıkçı faaliyetler de yok değildir. Mehmet şerif Paşa’nın Sevr’e bağımsız bir Kürdistan maddesi ekletmek için gösterdiği çabanın yanında (Tunaya 2009: 45), ayrılıkçı birkaç küçük Kürt cemiyeti bulunmaktadır. Bu süreçte Kürt bağımsızlık hareketi içerisinde Baytar Nuri ön plana çıktı. Ancak Ankara’daki kadronun geçmiş siyasi tecrübesi ve Mustafa Kemal’in askerî ve siyasi dehası üstün gelmiştir (Toprak 2012: 532). Son kertede Kürt hareketi TBMM ile birlikte hareket edecektir ve 20. yüzyılın başında emperyalist mücadeleye göğüs gererek başarılı olan tek topluluğun paçası olacaktır.

Sevr Anlaşması bölgede otonom bir Kürt yönetimi vaat ediyordu. Bunun yanında Ermeni devletinin kurulmasını da kabul ediyordu. Kürtlerin önemli bir çoğunluğu; gerek Ermeni devletini kendilerine tehlike gördüklerinden, gerekse Hilafetin⁵³ kurtuluşunu istediklerinden Mustafa Kemal’in yanında savaşa girdi.

Hilafetin esaret altında bulunması, Kürtler’in sosyolojik yapısından kaynaklı olarak Anadolu hareketine yaklaştıran bir gelişmedir. Kürt aşiretleri arasında dini önderlerin toplumsal saygınlıkları çok büyüktür. Aşiretler arasındaki itilaflarda arabuluculuk için şeyhlere başvurulmaktaydı (Bruinessen 2003: 367). Anadolu hareketinin Kürtler’le eklemlenmesini hızlandıran diğerk gelişme de daha önce

1919-22 Simko (İsmail Ağa) İsyanı; 11 Mayıs 1919 Ali Batı İsyanı; 21 Mayıs 1919 Mahmut Berzenci İsyanı. Daha detaylı bilgi için bkz. (Bayrak 1999).

⁵³ Hilafet Kürtler için dini anlamın yanında, tekil alt özerklikleri sürdürmenin sembolüydü.

Osmanlı sistemine eklemlenmesi örneğinde gözlemlediğimiz üzere aşiret kurumudur. Aşiret sisteminde politikaya fiilen katılan yalnızca aşiret reisliği müessesesi ve müessesenin çevresinde oluşan aşiret reisinin yardımcı ve danışmanları durumunda olan ileri gelenlerdir. Aşiretin geri kalan çoğunluğu ise, destekleme, oy verme, maddi manevi yardım sağlama biçimi ile politikaya katılırlar (Özer 1990: 111). Bu sistem sayesinde geniş kitleler kendi özgün toplumsal hareket yapılarından ötürü rahatça davaya dâhil edilebilmiştir.

Kürtler, Anadolu hareketince etnik hukuklarına saygı duyulacak Müslüman kavimlerden sayılıyordu. Yeğen'e göre, Kürtler bu zaman zarfınca, Türklüğe asimilasyonu beklenen 'müstakbel Türkler' olmayıp, ülkenin, etnik hukuklarına saygı gösterilmesi gerektiğine hükmedilen Müslüman kavimlerden sayıldılar; tıpkı Türkler, Çerkezler ve Lazlar gibi (Yeğen 2006: 50). Bu haklar desantralizasyon ölçeğinde öz yönetimi, iktisadi anlamda bağımsızlığı, kültürel ve kolektif hakların özgürce yaşayacağını varsayıyordu. Milli Mücadele dönemi ve hatta ardılı Cumhuriyet'in ilk yıllarında çoğul kimlik vurgusunun Kürtler'e güven telkin ettiğini söyleyebiliriz.

Nitekim aşağıda da görüleceği üzere 'İslam kardeşliği' 'haklara saygı' çoğul kimliklere sıklıkla vurgu yapılırken Türk ve Türklük gibi etnik kavramlar kullanılmamıştır. M. Kemal'in 'Büyük Millet Meclisi Başkanı' sıfatıyla 23 Nisan 1920'de, Meclis'i ve Osmanlı'nın son Meclisi'nde alınan 'Misâk-ı Millî' sınırlarını anlatırken şöyle diyordu (Atatürk 1997: 74, 75):

“...Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkeb anâsır-ı İslâmiye'dir. (...) Bu hey'et-i âliyyenin temsil ettiği (...) emeller, yalnız bir unsûr-u İslâma münhasır değildir. (...) Hudud-u millîmiz, İskenderun'un güneyinden geçer, şark'a doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. (...) Hâlbuki Kerkük'ün şimalinde Türk olduğu gibi, kürd de vardır. (...) Binaenaleyh, muhafaza ve müdafaasıyla iştigal ettiğimiz millet, bittabiî bir unsurdan ibaret değildir, muhtelif anâsır-ı İslamiye'den mürekkebirdir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslâm, bizim kardeşimiz ve menafii tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır. Ve yine kabul ettiğimiz esasâtın ilk satırlarında bu muhtelif

anâsır-ı İslâmiye –ki, vatandaşlıklar– yekdiglerine karşı hürmet-i müteakabile ile riayetkârdılar ve yekdiglerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimâî, coğrafi hukukuna riayetkâr olduğunu tekrar teyid ettik.”

Görüleceği üzere İslam unsurlarının her birinin coğrafi, hukuki ve ırki her tür hukuklarının kabul edildiğini ve tanındığını açıkça kabul edilmektedir. Kürtlerin hukuklarının tanındığına dair bu anlayış birçok söylevde yer bulmuştur. 1919 yılında İstanbul Hükümeti’ni temsil eden Salih Paşa’yla Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk cemiyetini temsil eden Mustafa Kemal arasında imzalanan Amasya protokolü Kürtler’in haklarını tanıdıklarına işaret etmekteydi. Bu protokollerden ikincisinde; “Osmanlı Devleti’nin tasavvur ve kabul edilen sınırlarının Türk ve Kürtler’in meskûn olduğu araziye ihtiva ettiği ve Kürtler’in Osmanlı camiasından ayrılmasının imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu hususun asgari bir talep olmak üzere temin edilmesi, müştereken kabul edildi. Bundan başka, Kürtler’in serbestçe gelişmelerini temin için ırki ve içtimai hukukları aynen kabul edildiğini” (Beşikçi 2009: 411) belirtiyordu.

Bu protokol yapılırken, “esasen anti işgalci çete hareketleri Antep, Urfa ve Maraş gibi Kürt yoğunluklu illerde başlamıştı bile. Erzurum Kongresi, ardından Sivas Kongresi, bunlara bağlı olarak imzalanan Amasya Protokolü, bu işbirliğinin sonuçlarıydı. Nitekim Kemalistler’in vaatleri ve imzalanan Amasya Protokolü’nde Kürtler ile Türkler’in eşitliği öngörüldüğü içindir ki, Mehmet Şerif Paşa⁵⁴ Sevr konferansından çekilmiş ve İsmet İnönü başkanlığındaki Lozan Barış konferansı delegasyonuna sahip çıkmıştır” (Bayrak 1999: 163). Lozan Barış anlaşması görüşmelerine delegasyon başkanı olarak katılan İsmet İnönü Türkler ve Kürtler’in birlikte hareket ettiğini belirtiyordu (Beşikçi 1999: 412):

“Sevr Muahedesi ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Müdahalesi hükümlerine göre Doğu Anadolu’da, Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan devleti kurulacaktı.

⁵⁴ Şerif Paşa’nın Paris Konferansı’nda Ermeni Başvekili Boğos Nubar Paşa ile Kürt-Ermeni Devleti kuracakları üzerine bir anlaşma yaptığı haberi Ayan ve Mebusan’da reddedilmiş ve memleketin her tarafından bu hususu reddeden telgraflar alınmıştır. Her iki meclisten de herhangi bir destek çıkmamıştır (Tunaya 2009: 45). Şerif Paşa’ya karşı Kürt mebusların ve cemiyetlerin protestoları için bkz. (Ural 2004).

Kürtler, Türk vatanının kendileriyle beraber, bilhassa doğuda, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Milli Mücadele'nin devamınca, canla başla beraberlik gösterdiler. Sonra Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türkler ile beraber bulunmuşlardır. (...) Kürtler Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda, milli davalarımızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik.”

Lozan'da İsmet İnönü, Kürtler ve Türkler adına katıldığını beyan etmesi, uzlaşılacak tüm konuların ve kazanılacak tüm hakların iki halk için geçerli olduğunun göstergesidir. İsmet Paşa'ya göre Kürtler ve Türkler aynı unsurun parçalarıdır (Turan 2011: 79):

“Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından Kürtler, hiçbir yönden Türklerden farklı değildir. Aynı diller konuşmakla birlikte, bu iki halk soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir... TBMM Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin Hükümetine ve Yönetimine katılmaktadırlar.”

Mustafa Kemal'in Kürtler'in haklarını tanıdığına dair başka bir beyanı ise Cumhuriyet'in ilanından hemen öncesinde İzmit'te yaptığı mülakattı. Bu mülakatta, Kürtlere bir tür özerklik tanınacağını belirtiyor, Kürtler'i özerk siyasi yapıyla Anadolu içerisinde tutacağını belirtiyordu (Yeğen 2006: 51):

“[B]aşlı başına bir Kürtlük düşünmektense bizim Teşkilât-ı Esasiye Kânunu gereğince zaten bir türlü özerklik oluşacaktır. O hâlde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmiştir. Onlar bilirler ki, bu ortak şeydir. Aynı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.”

Siyasi bütünleşmenin yolunun Kürtler’e farklı bir devlet yerine mevcut yasanın sınırını çizdiği özerklikten geçtiğini belirtiyordu. Çünkü Türkler ve Kürtler kader birliği etmişlerdir.

İsmet Paşa’nın Lozan’da verdiği beyanat da M. Kemal’le paralellik arz etmektedir (Turan 2011: 80):

“İngiliz Temsilci Heyeti'nin söylediğine göre, İngiltere Kürtlere özerklik vermek isteğinde imiş de Türkiye bunu vermeye yanaşmıyormuş... Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgelerin halklarına tanıyacağı söylenen haklar, Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmeyecektir.”

Yeğen’e göre, Kürt meselesine ilişkin devlet söylemine bakıldığında; 1920’li yıllardaki kuruluş serüveni açısından, geride bırakılmış zengin bir tarihsel serüvenin kalıntılarının Kürtler’in siyasi ve hukuki haklara sahip bir kavim oldukları yönündedir (Yeğen 1999: 128). Ancak, Cumhuriyet döneminin ulus-devlet inşa sürecinde bu iyimser hava devam edemeyecektir. 20. yüzyılın başlarında modernleşme-merkezileşme daha radikal biçimlerde sürdürülerek Kürt-Türk mutabakatı farklı bir yere doğru evrilecektir. Osmanlı’nın karmaşık bir tarihsellikte oluşan millet kavramının bir dönüşüme uğradığı açıktır. Bu mutabakatı sarsıcı en büyük nedenlerden de biri de –dış siyasette de Türkiye’nin elini güçsüz kılan– Halifelik makamının kaldırılmasıdır. “Gayr-ı Müslim anasır geniş ölçüde tasfiye edilmiş olduğuna göre, Kürtler başta olmak üzere, anadili Türkçe olmayan Arap, Çerkez, Abzah, Gürcü, Laz, Boşnak, Arnavut vb. Müslüman anasırın devlete sadakatini, onu “meşru” saymasını sağlamakta” (Tunçay 2010: 80) Halifelik makamının önemli bir sembolik bağlayıcılığı bulunuyordu. Nitekim millet nosyonu Osmanlı hukuk siteminde dini toplulukları ve buna bağlı olarak da Osmanlı’nın son döneminde Müslüman unsurları işaret ederken, Cumhuriyet sonrasında evrilerek milli bir topluluğa işaret etmeye başlamıştır (Yeğen 1999: 121). Yönetim şekli olarak tasavvur edilen adem-i merkeziyetçi yapı da tam zıttı olan güçlü bir merkeziyetçi yapıya geçecektir.

Sonuç olarak, Milli Mücadele boyunca tesis edilen sözleşmenin ilk aşaması başarıyla sonuçlanmıştır ve Türk toplumun yanında Kürt halkı da Lozan’a giden

yolda birlikte iradelerini ortaya koymuşlardır. Ancak sözleşmenin son aşamasını ihtiva eden Cumhuriyet dönemine girilirken gidişat ilk aşamayla aynı paralellikte devam etmeyecektir. Başta 1921 Anayasası değişmek üzere devlet sisteminde yapılan köklü değişikliklerde Kürt topluluklarının hepsinin rızasının ortaya konmadığı başarısız bir toplum sözleşmesi oluşacaktır.

IV.3 Anadolu’da Toplumsal Dağılmaya Genel Bakış

Locke’un toplum sözleşmesi kuramı perspektifinde tarihsel süreç incelendiğinde, Osmanlı Hükümeti’nin dağıldığını ve yeni bir sözleşmenin yapılabilmesine olanak tanıyacak gelişmelere kapı araladığı görülmektedir. Bu noktadan sonra toplumun yeni bir hükümet yaratması gerekmektedir. Ancak burada istisnai bir durum söz konusudur. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere fetihçinin istilası gerçekleşmiştir. Hatta fetihçinin istilasından evvel yaşanan bir takım sürtüşmeler de vardır. Bu sürtüşmeleri savaş sonrası netleşecek atmosfer üzerinden değerlendirdiğimiz vakit uluslaşma yolunda hareket eden sistemli bir mücadele olarak rahatça değerlendirebiliriz. Ayrışmaya giden toplumun taraflarından Rumlar, atalarının tabii olduğu boyunduruğa artık uymak istemediklerini ilan etmiştir. Ermeniler de aynı ölçütte bir taleple kendilerine milli bir devlet oluşturma gayreti içerisinde siyasal organizasyonlar oluşturmaktadır. Fakat “anâsır-ı İslamiye” diye tabir edilen gruba dâhil olan topluluklar ise farklı bir tür uzlaşma içerisinde mücadelenin bir diğer tarafı olduğu görülmektedir.

Anadolu’da Müslüman unsurların bu tipte bir dağılmaya gitmemiş olmasında, ırkçılığın henüz Müslüman unsurlara sirayet etmemiş olmasının büyük payı vardır. Kelimeler üzerinden bir izahat yapacak olursak da henüz bu tipte bir siyasallaşma hareketini tanımlayacak bir ifade yoktur. O dönemde “ırk” sözcüğü bugünkünden çok farklı şekilde “millet” sözcüğüyle neredeyse eşanlamli olarak kullanılıyordu. Millet sözcüğü de gayrimüslim cemaatleri tanımladığı için Müslüman unsurlar kendi içerisinde kullanmazdı. Öyle ki “ırk” sözcüğü ilk defa Türk Ocakları kurulurken ilk nizamnamesinde kullanılmış ama bir süre sonra bu sözcüğün kullanımını bırakmıştır (Toprak 2012: 77). Anadolu topraklarına, önce toplumsal ayrışmayı körükleyici bu

Batı felsefesi, daha sonra da Batı devletlerinin kendisi girmiş ve Anadolu'nun neredeyse bin yıllık heterojen yapısı çöküntüye uğramıştır.

Locke'a göre her insan iki hakla doğar. Bunlar "hürriyet" ve "miras edinme" hakkıdır. Anadolu'nun istilası ile hürriyet hakkı açıkça gasp edilmiştir. Anadolu'da yaşayan her topluluk hürriyetlerinin tehdidi ile karşı karşıyadır. Fakat hürriyet hakkını Anadolu topluluğunu oluşturan bireyler üzerinden incelediğimiz vakit sadece I.D.S.'yla gelen bir istilaya mustarip bir toplumla karşılaşmıyoruz. Pontus Rumları'nın bağımsızlıklarını savunurken değindikleri gibi 1461'den beri işgal altında bulunan bir halkla da karşılaşmaktayız. Locke'a göre, belirli bir hükümet altında işgale uğrayarak altsoy olarak yaşayan topluluğun atalarının kabul ettiği şartlara uyma zorunluluğu yoktur (Locke 2004: 161). Locke'un fikirlerinin Pontuslular'ın isyan ederek yeni bir sözleşme arayışına gitmelerine cevaz verdiği görülmektedir. Ancak yüzyıllar içerisinde çok dinli ve milletli bir oluşum içerisine kaynaşmış toplulukların ayrışmasında ciddi sorunlar oluşacaktır. Locke'un bahsini ettiği coğrafyada Rumlar, Yunan kimliğiyle birlikte hakikaten amacına ulaşmıştır. Fakat Yunan anakarasındaki aynı olgular ve şartlar Pontuslular'ın faaliyet gösterdiği bölgede görünmemektedir.

Milli Mücadele sonrası ortaya çıkan toplum sözleşmesini yönetici elit zümrenin iktidarı ile öyle ya da böyle hareket eden çoğunluk ilan edecektir. Bu sözleşmeye uymayacak olan ayrışma yanlısı Pontuslu altsoylar ise savaş durumu ve göçler yüzünden yok olmuştur. Sonuç olarak binlerce yıllık ortak bir sentezle büyüyen; bu toprakların öznel büyümesini sağlayan bir medeniyet unsuru yok olmuştur. Büyük İskender'den Doğu Roma'ya ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'na emanet kalan Helen uygarlığının 20. yüzyılın akıl tutulması evresinde erozyona uğradığını söyleyebiliyoruz.

Bağımsız bir Ermenistan kurmak isteyen Ermeniler'in faaliyetleri gerçekten çok kanlı olmuştur. Özellikle doğu vilayetlerinin bir kısmının Ruslar'ın eline geçmesinde büyük payları olması ve katliama varan çetecilik faaliyetleri neticesinde Osmanlı idaresi tarafından tehcire uğramışlardır. Savaş bittikten sonra isteyenler için geri dönüş kararnamesi çıkarılmıştır. Dönenlerin mallarının iade edilmesi için ve

tehcir sırasında Ermeniler'e fenalık yapanlar için komisyonlar kurulmuştur (Halaçoğlu 2010: 111-113). Ancak tehcir sonrası Anadolu'nun Ermeni nüfusu; ölümler, göçler ve kaybedilen topraklarda kalanlar eklenince, tehcir öncesinin beşte birinden de az bir nüfus oranına düştüğü açıktır.

Gene Locke üzerinden İtilaf Devletleri'nin istilasına karşı Türk direncinin meşru olduğuna dair yukarda işaret ettiğimiz gelişmeler Türk halkına örgütlenme ve direnme hakkını getirmiştir. Halkın gücü güçle kaldırma hakkı vardır (Locke 2004: 130). Önce Kuva-yı Milliye sonra da TBMM çatısında sistemli bir şekilde örgütlenip savaşıyla hürriyetini kazanan bir halk hareketinin mücadelesi meşrudur. Pek tabii dağılan hükümeti yeniden inşa etmek de toplumun hakkıdır. Fakat eski hükümetin çatısı altında yaşayan toplumun artık dağıldığı açıktır. Dağılmış bir toplumu yeniden bir araya gelmesi üzerine Locke'un açık bir önerisi yoktur. Ancak fikirlerinden hareketle bir yorum yapabiliriz. Ona göre insanlar, bir topluluk ya da bir hükümet kurmak için açık razı verince, çoğunluğun başkalarını idare etme hakkı bulunduğu tek bir yapı meydana getirmek zorunda kalacaklar ve birbirlerine bağlanacaklardır. Tek bir vücut gibi hareket edebilmek de ancak çoğunluğun istem ve kararlarına uymakla mümkün olacaktır. Zira bütün insanları tek bir düşünce altında toplamaya imkân yoktur. O halde herkes kendi rızası ile çoğunluğun istemine bağlanacaktır. İşte insanların bu çoğunluk ilkesini kabul ederek tek bir toplumsal yapı meydana getirmek üzere birleşmeleri politik toplumları meydana getiren şeydir. Yasaya uygun, meşru bir hükümetin meydana gelmesi de ancak bu şekilde mümkündür (Akarsu 1967: 77-79).

Locke'un çoğunlukçu bakışı Milli Mücadele döneminde aynen uygulandı ve sonucunda; Milli Mücadele'nin karar merkezi haline gelen Meclis'in tamamını kuşatıcı ortak bir aday olmasa da, "halkın büyük kısmını teşkil eden taşra orta sınıfı Milli Mücadele'yi ve onu temsil eden Mustafa Kemal'i destekledi. Birinci Millet Meclisi (1920-23) de bu grubu temsil etmekteydi" (Karpas 2010: 48).⁵⁵ Bu yüzden

⁵⁵ Bu grubun savaş sonrası ne şekilde seçimlere gittiği ve İkinci Meclis'de çoğunluğu elde ederek Cumhuriyet'i ilan ettiğini görmek açısından bkz. (Karpas 2010: 128, 129).

Mustafa Kemal sadece Milli Mücadele'nin değil, sonrası kurulacak Cumhuriyet'in en büyük sembolü ve lideri olacaktır.

Lozan Anlaşması'nda (1923) açıkça belirtilen “Müslüman olmayan azınlıklar” yeni sözleşmeye dâhil olmayacaklardır. Ancak Lozan'da kabul edildiği üzere insan hakları ve laiklik temeli göz önüne alınarak yurttaşlık haklarının güvence altına alınacağı belirtilmiştir. Milli Mücadele'de “anasır-ı İslam” birliği içerisinde ortak bir direniş gösteren topluluklar TBMM içerisinde bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma Cumhuriyet'e giden yolda toplumsal sözleşmenin de ilk aşamasını ihtiva etmektedir. Bunun en büyük ilanı da “Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde millî iradeyi lâıkiyle temsil eden bir meclis tarafından yapılmış tek anayasa, 1921 Anayasası” (Özbudun 2008: 2) olmuştur.

Milli Mücadele'yi güçlü kılan ve yeni bir toplumsal sözleşmenin mayasını oluşturan bir başka etmen Anadolu'nun “anayurt” özelliğidir. Türk kökeninden olan ya da anadili Türkçe olmayan Müslüman olmuş, Osmanlı kültürünü benimsemiş, ortak tarih ve yaşam tarzı olan yüz binlerce Arnavut, Boşnak, Pomak, Giritli, Çerkez, Abaza, Çeçen, Gürcü bu yurda gelip yerleşmiştir (İnalcık 2009: 397). Öyleyse insanların bu sözleşmeye rıza göstermesinin en büyük nedenlerinden biri etnik menşei değil, tarih ve kültürdür.

Ortak bir medeniyetin sınırları dâhilinde yaşayan bu toplumun adeta bir cinnet geçirerek dağılmasını mantıki bir izah çerçevesinde açıklamak çok güçtür. Bu cinneti ve Milli Mücadele'den çoğunlukçu bir bakışla ortaya çıkan yeni toplumu – Atatürk'ün okuduğu bir kitapta⁵⁶ altını iki kere çizdiği bir cümleyle– özetlersek: Tarih, ihtiyatsızlar için basiretsizdir.

⁵⁶ Bu cümle, Anıtkabir Kütüphanesi'nde bulunan Atatürk'ün okuduğu kitaplar bölümünde, Dozy'nin *İslam Tarihi* kitabında geçmektedir.

SONUÇ:

1919-1923 yılları arasındaki süreci kapsayan bir tarih aralığı içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda oluşturulmaya çalışılan toplum sözleşmesi, Locke'un kuramı perspektifinde incelenmiştir.⁵⁷ Ancak, tezin girişinde belirtildiği gibi, Locke'un tüm kuramını bütün bir çerçeve içerisinde ele almadan belirli sınırlılıklar dâhilinde farklı bir perspektif sunulmuştur. Bu sınırlılıklar içerisinde, adeta Locke, Milli Mücadele sırasında yaşasaydı; gelişmeler karşısında yapacağı çözümlemelerin nasıl olacağına dair bir bakış açısı geliştirilmiştir.

Lockeçu bir perspektifin Milli Mücadele'yi anlamamıza ve bugünden bakıldığında gerek Milli Mücadele içerisinde, gerekse sonrasında yaşanan “sıkıntıları” kavramamıza yardım edeceği düşünülmüştür. Locke'un “rıza” ve “toplumun çözülmesi” kavramları ise bu perspektifin temelini oluşturmaktadır. Bu kavramlarla bakıldığında gerçekten de, Milli Mücadele sırasında, hem Osmanlı toplumu hem de her bir etnik topluluk çözüldüğünden yeni sözleşmeler aranmaktadır. Locke'a göre, toplumsal sözleşmenin oluşturulması için “rıza” zorunlu koşuldur ve bu dönemde Osmanlı bakiyesi topluluklar arasında “kısmen” rızaya dayalı bir sözleşme oluşturmuştur.

Locke, “rıza” ve “toplumsal çözülme”nin muhtevasını oluşturan unsurları “birey” olarak ele almıştır. Bu yüzden direnme hakkını gösterecek ya da yeni bir toplum sözleşmesini belirleyecek olan bireydir. Ancak, Milli Mücadele döneminde rıza verecek unsur birey değil; “örgütlü topluluklar”dır ve Milli Mücadele

⁵⁷ Hemen belirtmek gerekir ki; tezde, 1923'e kadar ele alınan zaman aralığında, Locke'un sözleşme kuramının uygulanabileceği gelişmeler yaşanmıştır. Bu yüzden, 1923 yılı sonrası için yapılan değerlendirmeler hem tezin içeriği bakımından, hem de Locke'un kuramıyla uyuşmadığı için tezin içerisinde genel hatlarıyla bir değerlendirmeden öteye gitmemiştir. 1923 sonrasını ele alacak olsaydık Rousseaucu bir bakışla tahayyül etmemiz belki daha doğru olurdu. Locke'a göre yürütmenin yasamadan ayrı çalışması gerekmektedir. Bu sayede tarafsız bir biçimde toplumun tüm örgütlü mekanizmaları hareket kabiliyeti bulacaktır ve ancak yasal sınırlar dâhilinde hüküm sürülecektir. Fakat TBMM açık bir şekilde konvansiyon tipi bir meclistir. Savaş durumu içerisinde olması ve ani bir biçimde kurulduğu gibi çabuk hareket etme zorunluluğu hasebiyle tüm yetkileri kendinde toplamıştır. Kimseye seçilme yasağı koymamıştır ve hakikaten halkın tüm kesimlerini içinde barındıran demokratik bir karar organıdır.

dönemindeki toplumsal ayrışma, bahsi geçen birçok siyasallaşan etnik topluluğun kendi sözleşmesini oluşturma gayretidir.

Locke’a göre, hükümetin hakemlik otoritesini kaybettikten sonra insanlar “doğa durumu”na sürüklenirler. Bu duruma geçilen bir süreçte ise insan kendi mülkiyeti dâhilinde öz savunma hakkına sahip olacaktır. Anarşi olarak adlandırabileceğimiz bir durum içinde her insan artık kendi ahlaki değerleri çerçevesinde hareket edecektir. Locke’a göre, bu “doğa durumu”ndan ve sonucu doğa yasalarından kaynaklı kişilerin sahip olduğu hak ve iktidardan, insanlar “siyasi topluluk” oluşturarak çıkacaktır. Bu önermeden hareketle, –Osmanlı’dan çok daha evvele dayanan bir miras zincirinin devamı olan– çeşitli milletlerin birbirlerinin mülkiyetine tecavüz etme girişimlerine karşı her bireyin kendi yargıcı olmasından başka çaresi kalmamıştır. Ancak Milli Mücadele döneminde siyasallaşan bir topluluğun parçası olan insanların, doğa durumundaki özgürlüklerini devrettikleri sonucu belki çıkarılabilir. Nitekim Milli Mücadele döneminde, siyasal bir topluluğun akıbetinin, bireyleri de etkileyecek şekilde düşünüldüğünü görebiliyoruz.

Milli Mücadele dönemi aktörlerinin hareket biçimini izah etmemiz için siyasallaşan toplulukları anlamlandırmamız gereklidir. Bu dönemde oluşan siyasi grupların sistemli bir biçimde bağlı oldukları milletler üzerinden tasarruflarda bulunduğu görünmektedir. Locke’un izah ettiği tabloya uygun düşmeyen durum ise gerek Osmanlı’nın millet sistemi, gerekse milliyetçilik etkisi üzerine rıza şartı aranmaksızın, siyasal topluluklar tarafından, insanların bir gruba dâhil edilmesidir. Bu yüzden, Milli Mücadele hareketinin tüm Anadolu topluluklarının dâhiliyle gerçekleşmediği açıktır. Nihayetinde ortak bir irade beyan eden toplumu bir arada tutan şey, Locke’un da kabul ettiği gibi, çıkarlardır. Ancak dönemin koşullarına bakıldığında, siyasallaşan toplulukların kendi içerisinde bir mutabakatta bulunmayı yeterli görmesi, ötekini dışlamasına sebep olmuştur. Toplumun bu şekilde çözülme tamamlaması, beraberinde ayrışmanın ne şekilde olacağı ya da tüm Anadolu coğrafyasını kapsayıcı bir mutabakatın nasıl sağlanacağı sorununu doğurmuştur.

Locke’un mülkiyet kavramı bağlamında miras hakkıyla toplumun ayrıştırılacağına hüküm getirilirse; Türkler’in bin yıl önce Anadolu topraklarına geldikleri göz önüne alındığında, Locke’a göre Rumlar ve Ermeniler istedikleri zaman direnişe geçecekler ve kendilerini özgür hissettikleri bir sözleşmeye

döneceklerdir. Bu minvalde, Yunan İsyanı (1821) sırasında Locke’un bölgedeki Rumlar’a destek çıkacağını iddia edebiliriz. Ancak, Milli Mücadele’nin yaşandığı (1919-1922) Misak-ı Milli sınırları içerisinde toplumsal çoğunluğu oluşturan tarafın “anasır-ı İslam” olması Locke’un çözümlemesini gerçekçi kılmamaktadır. Locke’un, Anadolu’nun demografik yapısının köklülüğü içerisinde oluşan heterojen toplumda, sonradan oluşacak çoğunlukla ilgili bir düşüncesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu siyasallaşma sürecinde aynı toprak üzerinde birden fazla yeni sözleşme gündeme geldiğinde sorunun nasıl çözümleneceğine Locke’un perspektifiyle baktığımızda, Osmanlı siyasal rejiminin rıza ile bir parçası olmamış Rum ve Ermeni unsurları için toprağın ilk sahiplerinin hakkından bahsedebiliriz.

Locke’un perspektifi rıza perspektifidir. Eğer Anadolu’nun tüm grupları birlikte siyasal bir topluluk içinde yaşama iradesi gösteriyorlarsa ancak o şartla bir sözleşme yapılabilirdi; göstermiyorlarsa farklı sözleşmeler, yani devletler doğmasını önerirdi. Bir etnik grup hiç bir yerde çoğunluğu oluşturmaya da, belki Locke’u rıza şartı tüm Anadolu’nun toplam nüfusu içindeki toplam paylarına oranla bölünmesi ve herkese kendi devletinin verilmesi olurdu. Eğer nüfus mübadelesi bireyler için zor ve istenmeyen bir şey ise, o takdirde tek bir sözleşme mutabakat ile oluşturulabilirdi. Ancak Locke, sözleşmenin ikinci aşamasında belirlenecek rejim ile bilinen siyasal rejimleri kasteder. Bu rejimlerin hangisi olursa olsun, korumakla mükellef olduğu “mülkiyet”e –ki bugünün diliyle temel haklara– tecavüz üzerine kurulamaz. Dolayısıyla Locke’un bir birey veya grubun dili ve kültürü gibi tartışma konusu olamayacak temel haklarının kaderini çoğunluğu oluşturan bir etnik grubun keyfi iradesine bırakacağı düşünülemez. Bu haklar birlikte yaşama iradesi içinde yani sözleşmenin ilk aşamasında garanti edilmiş olmalıydılar.

Milli Mücadele sürecinden doğan yeni sözleşmede ortaya çıkan “sıkıntılar”dan ilki; Osmanlı toplumu çözülürken gayri-Müslim toplulukların mücadeleyi kaybeden taraf olmalarından ötürü azınlık olarak kabul edilip sözleşmenin dışına itilmeleridir. Rum, Ermeni, Yahudi vd. gibi unsurların doğa durumundan çıkarken; yeni sözleşmeye dâhil olmadıkları bellidir.

Bu tipte “azınlıkçı” bir tasnifin ilk kurbanı Ermeniler olmuştur. Osmanlı Devleti’ne karşı ayrılıkçı bir siyasal gruba mensup olsun ya da olmasın her Ermeni hasım ilan edilerek büyük bir tehciye maruz kaldı. Sevr ile Ermeniler için planlanan

devlet ise 1915'teki tehcir yüzünden zaten işlevselliğini yitirmiştir. Wilson esaslarına dayalı nüfus yoğunluğuna göre halkların irade beyanı maddesi esasının zaten yerine getirilemeyecek olması hasebiyle bu meselenin çok önceden İTC altında evvelden halledilmiş bir mesele olduğu görülmektedir.

Özellikle Pontus bölgesinde yaşayan Rumlar'ın akıbeti ise, doğa durumundan siyasal topluma geçerek, diğer siyasal toplumla girdiği savaşın sonucuyla belirlendi. Bölgedeki Rumlar'ın siyasal nüfuzuna güç sağladığı düşünülen Yunanistan'a göç ettirilmesi kararlaştırıldı. Aynı şekilde Yunanistan'da yaşayan Müslüman tebaa da Rumlar'dan boşalacak yerlere göç ettirilecekti. Ortaya çıkan göç zorunluluğu, Türk ve Yunan hükümetleri tarafından da belirli bölgelerde uygulanması için onanmıştır. Bu sayede her iki tarafta kalan insanların mülkiyetlerini birbirlerinininkine denk düşecek şekilde mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Lockeçu bir perspektifle, miras yoluyla devredilen toprakların suni bir anlaşmayla devamlılığını yitirmesi düşünülemez. Nitekim Pontuslular'ın ve özellikle Doğu Karadenizliler'in mübadeleye rıza gösterdiği de tartışmalıdır.

Rum ve Ermeniler'den farklı olarak Yahudiler, Cumhuriyet ideolojisi ile Moiz Kohen (Munis Tekinalp) gibi aydınlarla eklemlenmeye çalışacaksa da, yukarıda değinilen sebeplerden ötürü eriyen Yahudi nüfusunun yeni sözleşmeye şerh koyacak siyasi bir ağırlığı yoktur. Keza Lozan Anlaşması gereği azınlıklara tanınan yeni hakların, Türkiye'nin hakkaniyetine aykırı olacağı gerekçesiyle reddetmeleri (Sharon 1992: 101), yeni devlete eklemlenirken duruşlarını göstermek açısından betimleyicidir.

Locke'un "hükümetin çözülmesi" üzerine olan görüşlerinin, Milli Mücadele dönemi ile büyük ölçüde paralellik arz ettiğini de görebiliyoruz. Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu açık bir fetihçinin istilasına karşı mücadeleyle ve hâkim güç olan Monarşiye karşı –ki burada mutlak üstünlük 1908'de sağlanmışsa da tam manasıyla nihayete bağlanmamış– bir ihtilâl hareketiyle gerçekleşmiştir. Mondros (1918) mütarekesinden sonra başlayan sistemli işgal hareketi neticesince parlamento kapatılmıştır. Halkın iradesini temsil etme görevi ise sadece saltanata devredilmiştir. Hukuki gerekçelerden yoksun ve kabul edilemez bu eylemler karşısında anasır-ı İslam'dan oluşan milli irade hükmünü koymuş ve TBMM'yi oluşturarak gerçek meşru temsilini rızasıyla birlikte devretmiştir.

Milli Mücadele, sadece Anadolu’da bir arada yaşama arzusunu ortaya koyarak birleşen toplulukların mülkiyetlerini korumak amaçlı oluşturdukları bir ittifak değildir; hükümdarı ve kurumları koruma gayreti içerisinde de olan bir harekettir. Ancak hükümdarın fetihçiyle ittifak kurduğuna delil teşkil edecek uygulamalarda bulunması meşruiyetini sona erdiren gelişme olmuştur. Bu yüzden parlamento yalnız kendi başına iktidarı temsil etme durumunda kalmıştır.

Anadolu’daki Müslüman toplulukların TBMM’de açık bir rıza belirterek, anasır-ı İslam birliği içerisinde oluşturduğu sözleşmenin ilk aşamasını 1921 Anayasası kuşatıyordu. 1921 Anayasası’nın ruhunu Milli Mücadele’nin amacı olarak da görebiliriz. Çünkü oluşturulmak istenen sözleşmenin ortaya çıkmasındaki ana gaye sadece hükümetin çözülmesi neticesinde yeniden toplum sözleşmesine dönmek için uğraşılan bir faaliyet değildir. Esas olan toplumun çözülmüş olmasıdır ve bu sebeple yeniden bir toplum sözleşmesinin kurgulanmak istenmesidir. Hakikaten Milli Mücadele, oluşturulacak yeni sözleşmenin peşinde koşmuştur. Ancak, 1921 Anayasası’nı ortaya çıkaran mutabakat 1923’den sonra devam ettirilmeyecektir. Bir başka deyişle, İslam unsurlarını kapsayan çoğulcu bir dönemden, milliyetçi bir reflekse sahip çoğunluk⁵⁸ tarafından belirlenen bir döneme geçilmiştir. Bu yüzden ortaya çıkan ikinci “sıkıntı” ise, yeni kurulan sözleşmenin birleştirici unsuru içerisindeki en güçlü ortaklarından olan Kürtler açısından orijinal sözleşmeye aykırı bir siyaset izlenmesidir.

Sevr anlaşmasında Kürtler’e vaat edilen otonom bir bölge sözüne Kürtler itibar etmemiştir ve Milli Mücadele hareketine destek vermiştir. Anadolu hareketinin önderleri de, mücadele boyunca Kürt varlığını Türkler’den farksız bir biçimde kabul ederek, Kürtler’i de diğer Müslüman unsurları gibi oluşturulacak sözleşmenin kurucularından ilan etmiştir. Hareket önderleri, devlet sisteminin yerinden yönetim anlayışına göre tesis edileceğini ve Kürtler’in yurttaşlık haklarının ve yetkilerinin tanınacağını kabul ediyordu. Sevr’de vaat edilenle Türkiye Cumhuriyet’inin kurucu kadrosu tarafından vaat edilen yönetsel şart çok da farklı değildi. Ancak ikinci vaatte Türkiye’de Türkler ile beraber çok daha müreffeh bir geleceği tasavvur ediyorlardı.

⁵⁸ Burada kullanılan “çoğunluk” ibaresi –Aydemir’in ifadesiyle– Tek Adam ve tek seçmeni kapsayan bir tek sasililiği ifade etmektedir.

1921 Anayasası'nda bilinçli olarak vatandaşlık tanımı yapılmayarak, yeni sözleşmeye mutabık kalacak topluluklar etnik bir sınıfa sokulmamıştır. Bu sadece Anayasa'da değil, Milli Mücadele'yi yürüten kadronun söylevlerinde böyledir. I. TBMM'de etnik vurgu yoktur ve anasır-ı İslam temelli ortak bir millet tanımı vardır. Ancak, Milli Mücadele sonrasında oluşturulan nihai sözleşmede vatandaşlık tanımından başlayarak, Türklük çatısı altında, inkâra ve asimilasyona dayalı bir çizgide siyaset izlenecektir. Bunun temelinde ironik olarak Milli Mücadele'nin savaştığı ırkçı felsefeye yaklaşan bir siyasetin ilerleyen zaman içerisinde gelişmesi bulunacaktır.

Yeniden sözleşmeye aykırı sıkıntılara dönersek, yönetim sisteminin tasavvur edildiği gibi hayata geçemediğini görürüz. 1921 Anayasası'nda vilayetlerin yönetimine ilişkin maddeler yeni sözleşmeyi oluştururken siyasal yönetimin geniş bir katılımcılığı sağlaması üzerine hazırlanmıştı. Bu kısa anayasada yerinden yönetime ilişkin maddeler oldukça fazla yer tutmaktadır ve bu yönetimlerin Madde 11'de tanımlandığı üzere "muhtariyet" sistemine göre oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bu önemli mutabakat unsuru da yerini 1923 sonrası güçlü merkezîyetçi ve tek partili politikalara bırakacaktır.

1921 Anayasası'nı oluşturan ruh ortak bir irade ile Meclis çatısı altında Milli Mücadele döneminden galip ayrılarak yeni sözleşmeyi ilan edecek toplumu belirlemiştir. Ancak, Milli Mücadele sonrasında bu sözleşmeye aykırı kabul edebileceğimiz çoğunlukçu politikalar neticesinde sözleşme eksik kalmıştır. 21. yüzyılın başında eksik kalan toplum sözleşmesinin tamamlanması için oluşturulmak istenen yeni anayasanın 1921 Anayasası'nda formülünü az-çok bulduğu açıktır. 1921 Anayasası'nda geçen ortak bir millet tanımının yeniden kullanılması, başta Kürtler olmak üzere, tüm toplumu yeniden kuşatan bir birleştiricilik sağlayacaktır. 1921 Anayasası'nda belirlenen yönetim anlayışına zaten son yıllarda hızlanan kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması çalışmalarındaki desantralizasyon (yerinden yönetim) vurgusuyla yaklaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Samet (2011). *Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*. Yapı Kredi Yayınları.
- AKARSU, Bedia (1967). *John Locke'un Devlet Felsefesi*. Ayrı Baskı, Felsefe Arşivi, Sayı:12, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- AKÇURA, Yusuf (2012). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Lotus Yayın Grubu.
- AKIN, Rıdvan (2008). *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*. İletişim Yayınları.
- AKYOL, Taha (2012). *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*. Doğan Kitap.
- ALATLI, Alev (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler-II, Rönesans/ Protestan Reformu/ Erken Modern Dönem/ Bilim Çağı (1350-1650)*. İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı.
- ARI, Kemal (2012). *Büyük Mübadele / Türkiye'de Zorunlu Göç 1923-1925*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ARSLAN, Sezer (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- ASLAN, Yavuz (2001). *TBMM Hükümeti*. Yeni Türkiye Yayınları
- ATATÜRK, M. Kemal (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- ATATÜRK, M. Kemal (1999). *Düşünceleriyle Atatürk*, (Der.) Arı İnan, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ATATÜRK, M. Kemal (1999). *Nutuk: Vesikalar*. Cilt III, Türk Tarih Kurumu.
- ATATÜRK, M. Kemal (2006). *Nutuk: 1919-1927*. (Haz.) Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi.
- ATAY, F. Rıfıkı (2010). *Çankaya*. Pozitif Yayınları.

ATEŞ, Toktamış (1995). *Demokrasi*. 6. Baskı, Ümit Yayıncılık.

AYDEMİR, Ş. Süreyya (2004), *Tek Adam*. Cilt 2, 19.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

AYDIN, Suavi (2012). “*Türkiye’nin Etnik Yapısı*.” Şu kitapta: Der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru. 1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim. Yayın Yeri: Phoenix Yayınevi, s. 181-229.

BAKIREZER, Güven (2010). “*John Locke ve Ahlaki Özerkliğin Sınırları*.” Felsefelogos, Sayı: 38, s. 119-141.

BARDAKÇI, Murat (2009). *Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi*. Everest Yayınları.

BAYRAK, Mehmet (1999). *Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm*. Özge Yayınları.

BEŞİKÇİ, İsmail (2009). *Resmi Tarih Tartışmaları 6: Resmi Tarihte Kürtler*. Maki Basın Yayın, Ankara.

BOUILLON, Hardy (1998). *John Locke*. Çev. Ali İbrahim Savaş, Liberte Yayınları.

BOZKURT, M. Esat (1995), *Atatürk İhtilali*. 3.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.

BRUISSSEN, Martin Van (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İletişim Yayınları, İstanbul.

BİLGİÇ, Bestami S. (2011). *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BOUCHER, David; P. Paul Joseph Kelly (Ed.) (1994). *The Social Contract From Hobbes to Rawls*. Routledge.

COPLESTON, Frederick (1998). *Copleston Felsefe Tarihi: Hobbes / Locke*. Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi.

DEMİREL, Ahmet (2013). *İlk Meclis’in Demokrasi Özlemi*. Taraf Gazetesi, 16.06.2013.

DURU, Bülent (2012). “*Türkiye Nüfusunda Yeni Eğilimler: Görünüm, Sorunlar ve Politikalar.*” Şu kitapta: Der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru. 1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim. Yayın Yeri: Phoenix Yayınevi, s. 163-180.

ENGİN, Vahdettin (2012). *Pazarlık*. Yeditepe Yayınevi.

FINDLEY, Carter V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi (1789-2007)*. Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları.

GEORGEON, François G. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. Çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

GİRİTLİ, İsmail (1984). *Atatürkçülük İdeolojisi*. ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ, Sayı 1, Cilt: I.

GOLOĞLU, Mahmut (2010). *Üçüncü Meşrutiyet, Milli Mücadele Tarihi-3 1920*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

GÖZLER, Kemal (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Ekin Kitabevi Yayınları.

GÖZLER, Kemal (2009). *İdare Hukuku, Cilt: 2*. Ekin Kitabevi Yayınları.

GÜNDOĞDU, Cihangir (Haz.), Mete Tunçay, Ahmet Demirel, Yücel Demirel (2004). *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*. TBMM Milli Saraylar Yayınları.

GÜNEŞ, İhsan (2008), *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2010). *Ermeni Tehciri*. Babıali Kültür Yayıncılığı.

HOBBS, Thomas (2012). *Leviathan*. Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları.

Hür, Ayşe (2009). “*Trabzon’un Etnik Tarihine Bir Bakış.*” Şu kitapta: Der. Güven Bakırezer, Yücel Demirel. Trabzon’u Anlamak. İletişim Yayınları, s. 127-175.

İNALCIK, Halil (2009). *Doğu Batı Makaleler I*. 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

JAESCHKE, Gotthard (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-I*. Türk Tarih Kurumu.

KAHRAMAN, H. Bülent (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*. 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.

KARPAT, Kemal (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*. Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KARPAT, Kemal (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları, İstanbul.

KOCATÜRK, Utkan (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1928*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KONDA Araştırma (2011). *Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler*. Ed.: Kıvanç Koçak, İletişim yayınları, İstanbul.

KOPTAŞ, Rober (2011). *Lisede Tarih Dersi*. Agos Gazetesi, 17/09/2011.

KURT, Yılmaz (Haz.) (1995), *Pontus Meselesi*. T.B.M.M. Basımevi Yayınları, Ankara.

LAMBRINIADIS, Elpidoforos (11.07.2011). *Zaman Kaybolmaz*. BloombergHT Kanalı.

LOCKE, John (1824a). *An Essay Concerning Human Understanding, I. The Works of John Locke*. 12. Baskı, Cilt I ve II, London.

LOCKE, John (1824b). *A Letter Concerning Toleration. The Works of John Locke*. 12. Baskı, Cilt VI, London.

LOCKE, John (1990). *Questions Concerning the Law of Nature*. (Ed.) Horwitz, Robert; Jenny Strauss Clay; Diskin Clay, Cornell University Press.

LOCKE, John (1997). *Political Essays (Cambridge Texts in the History of Political Thought)*. (Ed.) Mark Goldie, Cambridge University Press.

LOCKE, John (1998). *Hoşgörü Üstünene Bir Mektup*. Çev. Melih Yürüşen.

LOCKE, John (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. Çev. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara.

LOCKE, John (2006). *An Essay concerning Toleration : And Other Writings on Law and Politics, 1667-1683: And Other Writings on Law and Politics, 1667-1683*. (Ed.) Milton J. R., Philip Milton, Oxford University Press.

LOCKE, John (2007). *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme: Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı*. Çev. Fahri Bakırcı, Kırılancık Yayınları.

LOCKE, John (2012). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. 2. Baskı, Çev. Fahri Bakırcı, Babil Yayıncılık, Ankara.

McCARTHY, Justin (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar*. Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi.

NAKRACAS, Georgios (2003). *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*. Çev. İbrahim Onsunoglu, Belge Yayınları.

OKUR, Mehmet (2002). *Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesinin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 101-116.

ÖZBUDUN Ergun (2008). *1921 Anayasası*. Atatürk Araştırma Merkezi.

ÖZER, Ahmet (1990). *Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni*. Boyut Yayınevi, İstanbul.

ÖZGÖREN, Aydın (2006). *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Rum Metropolitliği'nin Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (T. C. Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

ÖZKAZANÇ, Alev (2012). “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel Sosyolojik Bir Değerlendirme.” Şu kitapta: Der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru. 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim. Yayın Yeri: Phoenix Yayınevi, s. 71-107.

ÖZTOPRAK, İzzet (2006). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

PETERS, Richard (2000). “*John Locke*.” Şu kitapta: Ed. Maurice Cranston. Batı Dünyasında Siyaset Felsefeleri. Çev. Nejat Muallimoğlu, Avcıol Basım Yayım.

SHARON, Moshe S. (1992). *Türkiye Yahudileri*. İletişim Yayınları.

SHAW, Stanford J. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*. Kapı Yayınları.

TANNENBAUM Donald G.; David Schultz (2011). *Siyasî Düşünce Tarihi Felsefeler ve Fikirleri*. Çev. Fatih Demirci, Liberte Yayın Grubu.

TANÖR, Bülent (2013). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 23. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TİMUÇİN, Ali (2006). *John Locke’un Siyaset Anlayışı*. Bulut Yayınları.

TOPRAK, Zafer (2012). *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*. Doğan Kitap, İstanbul.

TUNÇAY, Mete (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*. 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TURAN, Murat (2011). *CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)*. Libra Kitap, İstanbul.

WOODROW, Wilson (1961). *Seçme Parçalar*. Çev. Nermin Abadan, Türk Siyasi İlimler Yayınları Siyasi İlimler Serisi-1, Yenilik Basımevi.

WOOLHOUSE, Roger (2011). *John Locke*. Çev. Akın Terzi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

YEĞEN, Mesut (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İletişim Yayınları, İstanbul.

YEĞEN, Mesut (2006). *Müstakbel Türken Sözde Vatandaşa*. İletişim Yayınları, İstanbul.

ZABCI, Filiz Çulha (2005). “*John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü.*” Şu Kitapta: Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün. Kral-Devletten Ulus-Devlete, İmge Kitapevi.

ZÜRCHER, E. Jan (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, E. Jan (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

BALİ, Rıfat (2011). *The Slow Disappearance of Turkey's Jewish Community*. Erişim Tarihi: 29.06.2013. <http://jcpa.org/article/the-slow-disappearance-of-turkeys-jewish-community/>

ÖZKAYA, Yücel (2011). *Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler*. Erişim Tarihi 28.12.2011. <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=12>

RUM Patrikhanesi (2013). <http://www.patriarchate.org/patriarchate/history>

SERTOĞLU, İbrahim (2011). *Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu*. Erişim Tarihi 11.05.2013. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/17943.pdf>

SEZER, Abdullah (2013). *Günümüz Türkçesi'yle 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu*. Erişim Tarihi 15.06.2013. <http://anayasametinleri.blogspot.com/2010/09/1921-teskilat-i-esasiye-kanunu-gunumuz.html>

TBMM (2013). *Teşkilatı Esasiye Kanunu*. Erişim Tarihi 15.06.2013. <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm>

URAL, Selçuk (2004). *Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler*.
Erişim Tarihi 25.05.2013.

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=28>

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Kayseri’de doğdu. Lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. 2011 yılından beri Samsun 19 Mayıs Polis Meslek Yüksekokulu’nda Sosyal Bilimler Öğretim Görevlisi’dir.